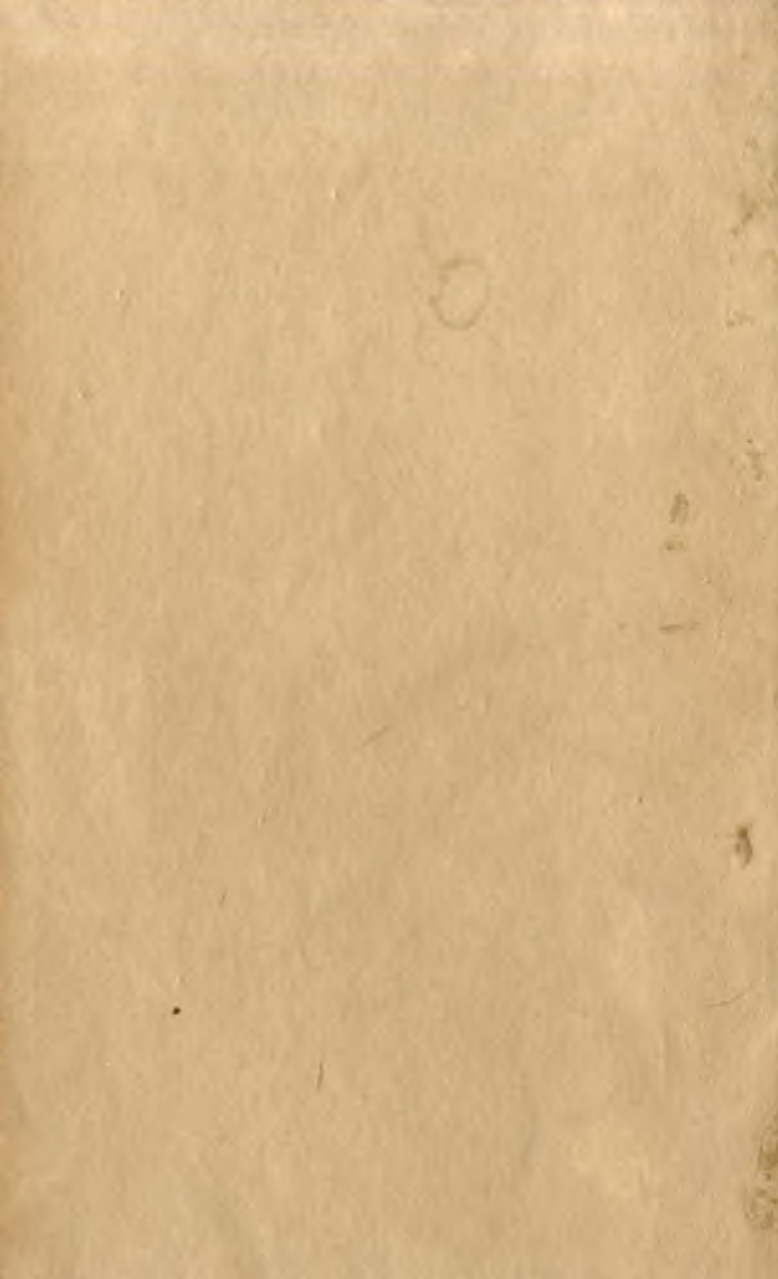

БІБЛІОТЕКА НАЙЗНАМЕНИТШИХ ПОВІСТЕЙ.

Видавництво „Свободи“.

Ч. 3.

1134121/2
ІВАН ФРАНКО.

ПЕРЕХРЕСНІ У СТЕЖКИ У

ПОВІСТЬ

ТОМ II.

1913

НАКЛАДОМ І ДРУКОМ „СВОБОДИ“

83 Grand St., Jersey City, N. J.

69-

ЛВІНОВСКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 34191

Львівська обласна
бібліотека АН УРСР

347ср

1

Ф. I / 17-272

I.

Відбувши ще два терміни і залагодивши все, що мав залагодити в Гумнісках та пообідавши в жидівським заїзді, Євгеній таки того самого дня рушив з поворотом, але іншою дорогою, на Буркотин. Хоча ся дорога була дальша, то про те Євгеній не хотів почувати в Гумнісках, надіючися таки бути коло півночі дома. Загорнувши ся добре в подорожню бунду він велів Беркови поганяти коний і оперши ся плечима о зад карити віддав ся своїм невеселим думкам. Він був загалом не високої думки про наше судівництво, але те, що бачив у Гумнісках, могло-б було менше загартювану душу довести до розпуки. Той мертвий шаблон, та ремесницька буденність вимірювання справедливости, повна зневага до провідних ідей законодавства і панованє мертвої букви, та ще в сполученю з повною безцеремонністю людей отупілих або й зовсім хорих духом — тут доведені були до справжньої карикатури на всяке судівництво. До якої байдужности на закон і на людську кривду треба було дійти, щоб не тільки видавати подібні вироки, як їх видає Страхоцький, але толерувати їх! Ну, та Страхоцький — на пів ідіот,

Йому й не дивно. Але що ж ті, що знаючи його вислали його сюди „на вислугу“? Навіть хоч би прокуратор і практикант параліжували його ідіотичні присуди, то й тоді ще його спосіб ведення розправ мусить підкопувати повагу того „найвисшого царського атрибута“, тої порфіри вложеної на бізнія. Та чи параліжують же вони все? Практикант, як бачимо, бере, Страхоцький, хоч ідіот, а також свою користь нюхом чує, а прокуратор, молодий чоловік, обтяжений сімєю, дбає про аванс і певно не схоче для якоїсь там хлопської кривди заводити історій і робити скандалу, значить, псувати собі кондуїту в висших сферах. Певна річ, Страхоцький — виїмок, але на нещастє, образ „малого суду“, який бачив Євгеній у Гумнісках — не виїмок, а тип. На се складає ся багато причин: і само збюрократизоване судівництва, що заставляє людей з найменшою дрібницею волочити ся по судах, і величезне число справ, які мусить залагоджувати один судія і які навіть найздібнішого і найсумліннішого чоловіка з часом доводять до байдужности і отупіння; і саме жите в малих містечках, далеких від усякого духового і товариського життя, де урядникови лоза кругом своєї сімї лишаєть ся тільки шинок і карти; і дуже невелика пенсія, що у людей обтяжених сімєю про-

сто відчиняє двері перекупству, а особливо влазивому, цинічному жидівському перекупству; і в кінці сама тісна та невисока осьвіта наших судіїв, прокураторів та адвокатів, отсе нещасне „Brotstudium“, що не дає такому функціонерови нічогоїсїнько крім знання параграфів, не торкаючи ані психології, ані суспільних відносин, ані історії, ані етики, присипляючи ще в університеті його душу і серце і випускаючи його в сьвіт машиною, яка й працює так, як її наведуть непереможні обставини.

Якою-ж іронією супроти сего брєніла в Евгєнієвих ухах пишні фрази про незалежність судівництва, про непідкупність судіїв, про строгу легальність їх поступованя і про високе почутє справедливости ріжних прєсьвітлих трибуналів, до якого так часто в своїх промовах люблять відкликати ся адвокати. Адже-ж оте інстинктовє у Страхоцького пильнованє, що скаже прокуратор, — се не одинцевий феномен, воно має свою довгу і міцну традицію! Адже важнійші слідства роблять ся скрізь по Галичині по вказівкам прокуратора, а через него звичайно по вказівкам політичної власти. Адже-ж кождий трибунал у Галичині має судіїв — вони нераз становлять більшість — що так само як Страхоцький ховають сумління у жме-

ню, а за те наострюють ухо як найпильнїйше на те, що говорить прокуратор. Розділ між судівництвом і адміністрацією — перша основа справді незалежного судівництва — у нас існує тільки на папері, а на ділі се ідеал, до якого нам дуже далеко.

А коли Евгенієва думка від тих „висшніх ефер“ перейшла в низ, до народньої маси, до селянства, йому зробило ся страшно. Адже-ж те, що він бачив сьогодні — і чи тільки сьогодні! — ті погляди селян на суди і судівництво, ті їх чутя, з якими вони входять до судового будинку, сеж усе око в око те саме, що було перед 1848 роком. Змінили ся форми, але дух, суть патрімонїяльного судівництва живе й доси. Той сам, хто гнав хлопа на панщину, брав у рекрути, стягав з него податки, вигоняв його з хати за „лінивство“ і при кожній з тих нагод міг тисячними способами кривдити його, той сам був і його судією, мав судити про його кривди. Закони, патенти та інтїмати були надруковані в великих книгах мовою чужою і незрозумілою для народа; але й судіям вони були здалі тільки на те, щоб їх параграфами прикривати свою самоволю, городити собі з них пліт, що забезпечував би їм безкарність кривдження і визискування народа. „Завдати когось до суду“, се в народному

понятю була страшна погроза, більша, як коли би хто похваляв ся: ось я розібю тобі каменем голову. „Хорони мене Боже від панської карности і людської ненависти” — ввійшло в народню поговорку. Хто йшов до суду, хоч би правда сто раз була по його боці, тремтів і вважав себе нещасливим, бо „панського суду ніхто не певен”. Виграти справу в суді значило таке саме щастє, як трафити на лотерію; чи справедливо, чи несправедливо виграна справа, про се питати нікому і в голову не приходило. І чи ж ті селяни, які нині судію Страхоцького вважають острим, а його практиканта добрим за те, що „дешево бере”, чи-ж ті селяни не стоять в повні на становищі патрімоніяльного суду? І так роблять не тільки зовсім темні, загукані селяни, але й такі, як отсей Ілько Марусяк, що в своїм селі ведуть боротьбу з ріжними темними елементами і стоять на чолі поступовійшого молодого покоління. Роблять так, бо мусять. Ті самі непереможні обставини, що накручують судіїв на лад патрімоніяльної машини, пруть і їх, селян, мов безопірну солому, в гирло тої машини.

Евгенію зробило ся страшно і душно в пудлі брички. Він велів відслонити її і визирнув на сьвіт. Дорога йшла простою як струна лїніїю, по мягкім піску. Довкола рівними, темно-зеленими сті-

нами тяг ся сосновий молодник, засаджений перед кількома роками коштом по часті краю і правительства, по часті кількох околичних ділчів при дармій праці селян. Давнійше тут стояв великий сосновий ліс, але ті пани вирубали його так чисто і раціонально, що зруб висох і знід здертого дерна виступив рідкий пісок. Цілій околиці грозило занесене родючих піль тим піском, і ось почали ся заходи для виведення субвенцій на залісненє сеї пустелі. Піскові поля спершу засівано якимсь коренастим та твердим зілем, що росло на піску, а по кількох роках утворило на піску густу дернину, де можна було садити молоді сосни. Рівночасно уряд заборонив панам тої околиці на кілька літ вирубувати решти великого старого ліса — і сій забороні завдячила своє вратованє також гарна діброва в Буркотині, яку зрештою пан маршалок устиг тимчасом гарно обтяжити гіпотечними позичками.

Евгеній оглядав молодий лісок. Темно-зелені сосонки стояли густими, рівними лавами по обидві сторони дороги. Вони були посаджені рядами, так що йдучи дорогою, око раз-за-разом вбігало поперек головної лави і продирало ся значний шмат у глібину ліса, але за хвилю віз рушав далі, око зісковзувало з одної лнії, вбігало на другу, щоб із неї

знов зісковзнутись за хвилину. Євгеній зирнув наперед себе: сосни, сосни, сосни рівним рядом потягли ся аж геть-геть далеко, де обі їх лінії по обох боках дороги немов зливали ся з собою. Глигнув позад себе — те саме. Кінця ліса ніде не видно; одинока каритка котила ся тихо, мов загублена серед того темно-зеленого шпилькового моря. І скрізь воно рівне, мов пристрижене якоюсь величезною машиною; ніде ані висшого дерева, ані лісничівки, ані яру, ані закруту дороги. Тільки тут і там край шляху бовваніють біло-сині басаманисті мильові стовпи з понаписуваними на них числами.

Євгеній знов зирнув наперед себе. Його зір зупинив ся на однім стовпі, що стояв, як йому здавало ся, не в такім місці, де його судячи по віддаленю слід бую надіяти ся. В сірій мраці, що злегка налягала на ліс і закривала небо, сей стовп видавав ся зовсім чорним. Зрештою й його форма була якась не зовсім звичайна; скорше подавав на старий, обгорілий пеня, ніж на правильно обтесаний і „в краєві фарби“ помальований стовп.

— Слухайте, Берку, — запитав нарешті Євгеній. — що се там стоїть коло дороги? То якийсь стовп, не правда?

— Ні, прошу пана, то хлоп.

Наближали ся по троха; Євгеній побачив, що мнимий стовп справді рухається і поступає супроти них. А коли надїхали ще ближше, Євгеній пізнав, що се був дійсно селянин високого росту, старий, сивоусий дід у чорній, довгій понизі, коліи суконній гуні і в чорнім повстянім капелюсі. Він здалека кланявся їм, а коли порівняли ся з ним, простягнув обі руки і крикнув:

— Прошу пана!

Євгеній думав, що старий просить милостині, але Берко видно лїпше зрозумів сей поклик, бо зупинив коний. Євгеній пильно оглядав чоловіка, що кланяючи ся наближав ся до него.

— Прошу ласки панської, — мовив старий, — і перапашаю за питане: відки пан їдуть?

Із Гумниск.

— А куди пан їдуть?

— До Буркотина.

— А Господи тобі слава! — мовив чоловік і перехрестив ся. — Так се ось туди до Буркотина?

— Так, — мовив Берко. — А на що вам того треба?

— Йой, таже, говоріть, маю біду! — мовив старий. — Адіть, отсе вже від самісінького рана блуджу в тім лісі. Десь нам ялівчина втекла в ліс ще вчора, то шукали хлопці цілу ніч, а я вийшов

рано тай заблудив у поганий час. А то такий проклятий хаш, що ні стежки, ні прикмети жадної. Ходжу й ходжу, всюди однаково, а кінця нема. Вже й ніг собі не чую. Ледво-не-ледво виплентався на гостинець, а тут знов та сама біда. Сюди гляну — рівно і кінця не видно; туди гляну — знов рівно і кінця не видно. Куди йти? Пробував на вгад іти отсюди — і він показав у противний бік від Буркотина — йшов, йшов, усе одно, а кінця нема. І почало мені до голови таке йти, що се я не в той бік іду. Сїв, спочиваю, та бо холодно. А тут як на те анї душі живої. Вже чоловік не знав, що з собою робити, та ось Богу дякувати, що ви надїхали.

— А ви-ж відки?

— Та з Буркотина.

— Ну, то сїдайте коло мене, підвеземо вас,
— мовив Євгеній.

Щира радість малювала ся на лиці старого.

— А Бог би вам, паночку, радість дав, що ви мене старого не лишаєте в тім лісі! Бігме, я вже так ослаб, що не знаю, чи здужав би до вечера доволоктись до дому. Ну, чи не прислїве — тілький час блудити? Тай ще кому, мені старому, що тут за молоду знав кождий борчик, кожде дерево?

Старий балакаючи звільна вліз у кариту і сів на низенькім сидженю напругив Евгеньїя. Сей просив його сідати поруч себе, але старий не захотів.

— Ні, ні, буде з мене й тут! І за се вам велике спасибі! — мовив він ставлячи свою палицю між коліна, опираючи свої жиласті, спрацьовані долоні на її костурі, а бороду на долонях. Його сїрі, розумні очі почали пильно вдивляти ся в Евгеньїя. Берко рушив.

Евгеній на разі мовчав. У його голові шибуло дивне порівнанє. Отсей старий, що заблудив у близькім сусідстві рідного села, що стоїть на серед гладкого, рівного шляху, і не знає, в який бік йому до дому, — чи-ж се не символ усього нашого народа? Змучений важкою долею він блукає не можучи втрапити на свій шлях і стоїть мов отсей заблуканий селянин серед шляху між минулим і будущим, між широким, свободним розвоєм і нещасним нидінем, і не знає, куди йому йти, не має сили ані надії дійти до ціли. Хто то вкаже тобі дорогу, хто підвезе тебе, мій бідний народе? — зітхнув Евгеньїй.

II.

Лице старого селянина прояснило ся.

— А я пана знаю, — мовив він.

— Яким чином?

— Адже ви нас боронили там у суді. Ви пан адукат Рафалович, правда?

Евгеній придивився ближше старому і пізнав свого бувшого клієнта.

— А ви Демко Горішний.

— Бодай пан здорові були! Як пан собі за-
тямили! А куди пан їдуть?

— Був у Гумнисках на терміні, а тепер вер-
таючи поїхав на Буркотин, хотів побачити ваше
село.

— Ой, є що бачити! — сумовито відповів
Демко. — Біда нас присідає, паночку, чим раз
дужше тай дужше.

— А ви знаєте, на що Пан Біг біду сотво-
рив? — запитав Евгеній.

— Та на що?

— Аби люди билися з нею.

— Та то воно так. Але як той казав: *bijmy
sie, chłopie, moja szabla, a twój kij.*

— Певно, що то нерівно, але то ще не рація,
щоби й кий із рук кидати і йти голірuch. Ну, а як-
же ваша справа з паном за пасовиско?

— Та не знаю. Щось наші преліпотенти на
пана відказують.

— Ніби то на мене?

— А так. Кажуть — вибачайте паночку — що ви не хочете вести нашої справи, що ви радили їм відкупити у пана дідича те пасовиско.

— То неправда! Ну, та як собі хочуть. Не вірять мені, то я їм папери віддав. Нехай собі шукають иншого адвоката.

— Та вже знайшли, — пошепки, нахиляючи ся до Євгенія мовив Демко.

— А кого?

— Та пана Шнадельського.

— Що?

— Пан Шнадельський — пан певно знають його — він сам до нас зголосив ся, каже, що я вам усе зроблю, не давайте ся на підмову тамтому пану в місті, бо він підкуплений і запропастить вашу справу.

— І давно то було?

— О, вже пару тижнів тому. Пан Шнадельський часто буває у нас у селі — він їздить по селах і геть бере хлопські справи. Наші люди дуже до него горнуть ся, кажуть, що він дуже великий адукат і має доступ до самого цісаря.

— Бійте ся Бога, люди! — скрикнув Євгеній. — Але-ж се ошуканець! Се не жаден адвокат! Він не має права ніяких справ провадити.

— Що пан говорять! — з переляком скрикнув Демко.

— Можете мені вірити. Говорю вам як чесний чоловік, а не для того, що він риє піді мною.

— Ой Господи! А наші люди до него як до Бога молять ся! Та бо він уміє говорити з людьми! Так уміє придобрити ся, що думав би чоловік: отсе сьвятий із неба зійшов.

— Я вам говорю по правді. Зрештою можете піти чи до старости, чи до кого хочете і запитати його, чи пан Шнадельський — адвокат, чи ні?

— Та то правда.

— А тепер скажіть мені, ви знаєте, у вашого пана десть є дубовий ліс?

— А є.

— І красний?

— О, чудо, а не ліс. Там дуби оттакі грубі, а рівні як сьвічки.

— І багато їх?

— О, то великий шмат ліса, буде зо двісті моргів.

— А будемо ми їхати попри него?

— Ні, з сего боку села ні. Аж як переїдете за село, та потім під гору, то там будете їхати через діброву. А на що пан про се питають?

— Та так. Мені цікаво, чи пан не думає її рубати.

— Е, вже би давно був вирубав, але заказали з намісництва. А інші кажуть, що банк не дозволяє рубати. Бо наш пан задовжений у банках, а на той ліс, то взяв більше як десять тисяч. І без банку не сміє рушити.

Тимчасом брічка минула ліс і заїхала в село, що лежало в долині над рікою. Посеред села між високими липами і ясенями стояв двір пана маршалка Брикальського.

— У пана маршалка сьогодні польованє. — мовив Демко, показуючи очима на двір. — У діброві дики стадами ходять, шкоду страшенну роблять по полю. На самій бульбі люди тисячні шкоди понесли. А панови було байдуже. Аж як йому самому дики цілий кінець з бульбою розбили, то спросив польованє. Чуєте, як там трублять та гукають?

І справді, з широких сугорбів покритих високим дубовим лісом, що тепер під пожовклим листем виглядав мов лан велитенського спілого збіжжя, чути було гомін стрілецьких труб, крики та верески нагінки і де-де цюканє рушниць.

Вїхали в село. Проїхавши крутою вуличкою між городами вибрали ся на широкий майдан, що

розкинув ся перед коршмою. Велика мурована коршма з заїздом, своїми обдряпанними стінами і своїм нехарним виглядом добре достроювала ся до бодотистого майдану. Перед коршмою стояла досить велика купа селян; ще більше число їх тисло ся до сінний, а з шинку чути було глухий гамір і видно було крізь повідчинювані вікна густий стиск голов.

— Ов, а се що за ярмарок? — мовив здивований Демко. — Може пан тут стануть трохи спочити?

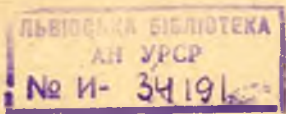
— Треба буде коний попасти, — обізвав ся з козла Берко. — Відси аж до міста не буде вже заїзду.

— Добре. Попасемо і поглянемо, що тут таке.

Бричка завернула до коршми. Селяни проступили ся в дві лави, а побачивши якогось пана в бричці познимали капелюхи. З гуркотом бричка вкотила ся в коршемні дильовані сїни.

III.

В коршмі було ціле віче. За столом сидів панок яких трицять літ, високий, статний, зі здоровими вусами і гладко виголеним, троха запитим лицем, а довкола него з усіх боків сиділи і стояли

тиснучись до купи головами селяни. Перед паном стояла гальба пива; між селянами кружили дві квартові фляшки горілки; чарки і фляшки йшли з рук до рук. У коринмі стояла духота, запах горілки, мокрих кожухів, людського поту і міцного тютюну мішали ся до купи. Пан за столом, внувшивши очи в гальбу пива, говорив голосно:

— Остерігаю вас, братья хлопц, не вірте нікому! Не вірте панам, не вірте попам, не вірте урядникам, не вірте адвокатам, не вірте професорам, бо всі брешуть. Усі до одного. Всі тільки на те дибають, аби хлопським добром пожити ся, з хлопа сім шкір здерти, а потім сьміяти ся з него як із дурня.

— Ой правда, правда! — зітхали селяни. — Пють нашу кров, ще й сьміють ся з нас.

— Ні на кого не надійте ся! — говорив далі пан. — Анї у пана, анї у попа, анї у старости анї в судї нема вашої правди. Там усюди купована правда, усюди фальшивство, всюди кривда. Тільки один цісар наш тато, від него одного можна надїяти ся справедливости. Тільки він один дбає за нас, бо ми всі його діти.

— Так, так! — потвердили ті, що сиділи за столом.

— Шукайте собі чоловіка, щоби був щира

хлопська душа, хлопська кістка, і такого чоловіка шліть до кїсаря, щоб він переказав йому всю вашу біду і, всю вашу кривду. Тільки він один може вам допомогти, може вкоротити руки і панам і попам і Жидам.

— Ой то, то! Аби Жидам укоротив. Жиди сьвіт з'уїмили, Жиди нам жити не дають! — зітхали селяни.

— Не вірте Жидам, не вірте нікому, бо всі вас дурять! Кожний аби лише своє горло залляти, аби свого мацька наповнити, а як хлоп бідує та гарує, про те йому байдуже.

— Ой бідує! Ой гарує, що й сьвіта божого не бачить! — залунав у один голос стогін по всій коршмі.

— А такий адукат що? Сидить собі в місті в преппишних палацах, вигідно, ясно, тепло і чисто, пошкрабає в канцелярії пером, помеле в судї язиком, а ти хлопе плати йому, солоно плати!

— Тай коби то хоч поміг! — обїзвав ся хтось із купи. — А то я три роки правував ся за свою дїдизнину, тай що з того? Пропало моє поле, ще й кошти мусїв платити.

— А видите. І то не одному таке дієть ся! Адже в кожній справі, яка є в судї, все бодай один мусить програти. А хто програє звичайно? Хто

слабший, хто не вміє боронити ся. хто не має чим мастити. Ну, а хто-ж у нас найслабший, найбіднійший? Хлоп. Тому хлоп усе мусить програти. І тому кажу: не вірте панам, не вірте попам, не вірте адукатам — нікому не вірте.

— А особливо не вірте отсему пану, що видає себе за вашого приятеля, а дбає тільки про те, щоб одурити, обдерти і викпити вас, — залунав різкий, сьмілий голос від дверей коршми.

Пан за столом підняв голову і встав із місця при тих словах.

— Що там за дурень рило рознимає? — крикнув він.

— Люди, — говорив Євгеній виступаючи на середину коршми, де йому зроблено місце, — знаєте мене, хоч не всі. Я адвокат Рафалович, той що боронив вас у суді. Остерігаю вас, що сей пан Шнадельський не є жаден адвокат, анї жаден оборонець, не має права провадити ніяких справ, а хто йому повірить яке діло, може бути певний, що пропаде його діло і ті гроші, які дасть йому. Мущу вам ще сказати, що пан Шнадельський служив у суді і відтам його прогнали за крадіжки і за фальшиві векслі.

— Брешеш, драбе! — ревнув Шнадельський підскочивши за столом.

— І мушу вам іще додати. — говорив Євгеній не звертаючи уваги на Шнадельського, — що сей пан повинен би ще нині дістати ся до криміналу за ті ошуканства, яких допустив ся на людях і які, надіюсь, не уйдуть йому сухо.

— Безличнику! Падлюко! — казив ся Шнадельський, але Євгеній стояв обернений до него плечима і говорив далі:

— Остерігаю вас, люди, не давайте йому жадних справ, ані жадних гроший, бо будете жалувати, як буде за пізно.

— Бийте його! Бийте на мою відповідь! — репетував Шнадельський і вхопивши гальбу кинув нею що сили на Євгенія. Але замість Євгенія гальба вдарила в голову старого Демка, що стояв обік адвоката.

— Пане! Що робиш? За що беш? — крикнув Демко випростовуючись і підносячи свою окровавлену голову.

— Гов! Стійте! Що тут таке! — гукали одні чуючи брязк скла.

— Бийте його! Бийте пявку людську! — ревів Шнадельський. — Я відповім за все!

— Коби міг за себе відповісти, ошуканче! — крикнув Євгеній.

— Як сьмієш бити ся? — ревів Демко і сунув ся до стола.

Счинив ся страшенний гармідер і заколот. Одні стояли за Шнадельським, другі за Евгенієм. Але закровавлена Демкова голова пуджала прихильників Шнадельського, а його нагла коменда „бійте!” також зробила зовсім не таке вражінє, якого він бажав собі. В коршмі зняв ся крик. Одні тисли ся до стола, другі від стола. Евгенія попихали в стиску сюди і туди, поки в кінці якась сильна рука не взяла його за плечі і не випхала до сінній.

— Пане, бійте ся Бѣга, їдьте геть! — шептав йому Демко. — Тут готово бути нещастє. Їдьте, поки час. Спасибі вам, що остерегли нас. Се протверезить людий, але не зараз. Їдьте, їдьте!

Евгеній сів на брічку і поїхав. А в коршмі довго ще йшов гармідер і серед него розлягав ся п'яний вереск Шнадельського.

IV.

Евгеній вернув зі своєї поїздки до Гумниск в несподівано бадьорім і войовничім настрою. Він належав до тих натур, які не легко виходять із спокійного, зрівноваженого настрою, та за те введені з него не попадають у сантименталізм, не

тонуть у розливі почуття, але набирають натури боєвого коня, закусують вудила і йдуть на зустріч небезпеці.

Зразу він біг утертою адвокатською дорогою. Подав карне донесенє против повітового лікаря за недбале щепленє дїтий, а в справі Шнадельського пішов насамперед розмовити ся з прокуратором.

— Подайте донесенє, — сказав прокуратор, коли Евгеній оповів йому про шахрайства сего пана. Евгеній послухав його ради і був би може спокоїв ся, як би його донесеня не були мали зовсім несподіваний для него, хоч досить натуральний серед наших відносин наслідок. Донесенє против лікаря звернено йому з тим, що власть розслідивши поданий ним факт дисциплінарним способом полагодила справу, але для карного переслідуваня не знайшла ніякої підстави. А донесенє против Шнадельського повело за собою правдивий скандал: прокураторія заняла ся справою, вступне слідство поручено перевести Страхоцькому, а сей ідучи за прокураторськими вказівками почав від того, що під ескортою жандармів велїв спроваджувати до Гумниск одного за другим із тих селян, які були пойменовані в донесеню; жандарми для більшого ефекту заковували селян. самих найбогатших і найповажнійших господарів. у кайдани

і гнали їх до суду як злочинців, Страхоцький індагував їх своїм способом і в пересланих висшому судови протоколах їх переслухань стояло чорне на білім, у всіх згідно, що вони ні про що не знають, ніяких гроший Шнадельському не давали, ні про яку бранку від него не чули і навіть як би чули, то не думали-б увільняти незаконними способами своїх дітей від обов'язку цісарської служби. На основі сих протоколів Євгенію переслано з суду резолюцію, що його донесенє було основане на фальшивих інформаціях і пустих хлопських поговірках і яко таке не заслугує на поважне трактованє.

— Он як! — аж скрикнув Євгеній прочитавши сей незвичайний документ. — Е, ні, панове, ся штука не піде так гладко.

І він рушив знов до Гумниск і розвідавши докладно, як вело ся вступне доходженє, описав усе і подав до президії краєвого суду у Львові. Переждав кілька тижнів, а не можучи дождати ся ніяких наслідків, описав усе в формі кореспонденції і вислав до редакції одної з львівських часописий. Редакція надрукувала кореспонденцію, але прокураторія сконфіскувала її від першого рядка до остатнього „за ширенє ноторично неправдивих фактів і побуджуванє до ненависти против

сильство, зневагу і тяжке ушкоджене тіла. велів селянинови засвідчити через лікаря одержані побої і долучити те свідощтво до подання. а сам скочив із сею новиною до пана маршалка. І маршалок зрозумів важність факту і не гаючись довго поїхав до міста і подав ся просто до президента суду. Президент знав уже про справу графа Кшивотульського, і коли маршалок в часі розмови натякнув злегка на неї. він не скрив свого недоволення.

— Дуже прикра справа! Дуже прикра справа! — повторяв він морщачи чоло.

— Тим прикрійша. що не можна її затушувати, — докинув маршалок.

— Не можна? — живо кинув ся президент.

— Не можна, пане президенте. Народ дуже обурений, усюди ні про що не говорять, як тільки про самоволю графа. А в додатку маємо в повітї літерата: готов підхопити сю справу і знов осмарувати нас у Відні.

— Ах, так! — мовив президент і задумав ся. Се було як раз по другій Евгеніївій кореспонденції і пан президент мав іще в свіжій памяти всі ті клопоти. яких наробила йому перша. Та з другого боку думка — тягати до суду і кримінально карати пана графа Кшивотульського ви-

дала ся йому чимсь таким диким та нечуваним, що він по хвили з зачудованем і острахом видавив ся на пана маршалка.

— Але чого-ж хочете? Чи маю карати пана графа як простого злочинця?

Маршалка забавляло заклопотанє пана президента.

— Ну, думаю, пан президент ліпше від мене будуть знати, що з ним зробити. Я думав би тільки одно: перевести слідство і нагнати пану графови троха страху. А там — буде вже діло практичного розуму і світлої прокураторії, як повернути справу. Але затушовувати справу перед слідством я вважав би дуже непорядним.

Президент згодив ся на се. Почало ся слідство і вельможний граф Книвотульський мусів раз і другий і третій їздити до міста і ставити ся для переслухів у слідчого судії, вислухувати довгенькі виклади про приписи обовязкового тепер закона, що були для него чимсь нечувано новим і незрозумілим і вкінці зупинити ся перед загрозою: засісти публічно на лаві оскаржених і відпокутувати за свої патріархальні погляди кількома місяцями вязниці. Все се була для него страшно неприємна справа, тим неприємнійша, що дякуючи заходам маршалка і Шнадельського,

вона у всіх дрібницях була голосною в повіті і всюди збуджувала живі розмови, спочуване з одного, насміхи, радість і кпини з другого боку.

Коли таким робом каша була заварена і маршалкові здавало ся, що його противник скрушив достаточню, він приступив до виконання свого плану. Одного дня граф Кшивотульський, що від часу нещасного слідства нікуди не виїздив і нікого чужого не бачив у себе, був дуже зачудований бачучи, як на його подвір'ї заїздив звідна йому чвірка пана маршалка, а з карити висідає вдягнений у шубу сам пан маршалок. Граф повитав свого противника чемно, але холодно, а маршалок не гаючись довго виявив ціль свого приїзду.

— Я вважав konieczним заявити коханому графови свою пошану і симпатію, — мовив він єолоденько. — Безглузді язичи силкують ся розгородити нас тернами всяких поговорів, але ми оба стоїмо занадто високо, щоб та піна могла досягти нас. А щоб відразу прийти до ціли моєї візити — дарує коханий граф, що я тільки на хвилиночку, страшенно зайнятий! — так ось вона! Буде коханий граф ласкав відвідати мене 4 грудня в моім домі. Святої Варвари, іменини моєї панї... надіюсь невеличкого але дібраного това-

риства... Правда, можу числити на коханого графа?

— Але-ж пане маршалку — —

— Ніяких але, коханий сусідо! Ніяких але! Ся просьба не стільки від мене, скільки від моєї магніфіки, а їй коханий граф чейже не відмовить.

— Га, коли так — нерадо згодився граф.

— Так, так, коханий графе. Прошу, дуже прошу. І від себе. Обоїм нам дуже залежить на твоїй присутності.

— Га, лис! — міркував собі граф по від'їзді пана маршалка. — Який інтерес може він мати в тім, щоб так лаштити ся коло мене? І то власне тепер? І видумав мене загачити своєю Варварою! Доси в таких нагодах завідомлював білетиком, а тепер бұх! Чвіркою парадує. „Обоїм нам дуже залежить...” Гм. чую в тім якусь спекуляцію, але яка вона, не можу зміркувати. Ну, та вже сьак чи так, дав слово, то мушу додержати.

VIII.

Іменини панї маршалкової мали бути семейним празником незвичайної важности. Щоб гідно відсвяткувати його, пан маршалок зважився зробити невеличку фінансову операцію: позичити у

одного з Готтесманів пару тисяч, обігнати ними кошти празника, а з решти, яка би лишилася, викупити кілька дрібних „паршивих” векслів і сплатити проценти залягаючих довгів, бодай ті, яких за давнєне грозило найбільшими прикростями. Першу часть сего пляну він виконав без великої трудности: по кількоденнім намислі Жид гроші дав. Але коли прийшлося сплачувати векслі і проценти та виробляти деякі прольонгати, показалося, що крім двох чи трьох зовсім дрібних векслів усі інші були вже перепродані. Пан маршалок аж задеревів, але лаяти Жидів, докоряти їм, грозити не придалось ні на що: кождий Жид заслонювався тяжкими часами, браком гроша, неможливістю довше чекати... Кому продано вексель — навіть сего не міг довідатися пан маршалок. Сей продав у конторі, другий якомусь агентови, инший якомусь незвісному пану. Се відкрите було для пана маршалка мало чим приємнійше від чути делінквента, якому закладають петлю на шию. Він догадувався, що Жиди брешуть, що знають добре, в чиїх руках знаходяться його векслі і довжні записи, але видусити від них назву сего таємного свого ворога не міг. Небезпека задля своєї таємничости видавалася йому ще грізнійшою, ніж була на ділі і його ки-

дало то в жар, то в холод при самій думці, що першого-ліпшого гарного дня, от хоч би в сам день празничних іменин його маґніфіки, до його двора може заїхати секвестратор і опечатати та взяти під свій заряд усі його добра і достатки. Він не говорив нікому про ті свої побоювання, але того дня не важив ся видати ані centa на вина, матерії і ласощі потрібні для семейного празника. Позичені у Жида гроші пекли його, видавались неначе коротенькою проволокою, якою продовжено речинець виконання смертного присуду. З грішми в портфелі він вернув до дому, сам мов отроєний і не говорячи нічого віддав гроші жінці, нехай сама робить із ними, що знає.

Пані маршалкова не дуже допитувала ся про психічний стан свого мужа; се була дама практична, не заражена ніяким чутливим романтизмом. Одержавши гроші вона енерґічно заняла ся приготуваннями до своїх іменин і лишила пана маршалка жертвою його гризоти та трівоги.

Бувши в місті на засіданю ради повітової він здібав Шварца, що знаючи про приготування до фамілійного празника предложив вельможному пацєству свої услуги при всяких покупках і інших справах. Пан маршалок прийняв його пред-

ложене з байдужним, сквашеним видом. немов сей празник був для него гірким як хрін.

— Пан маршалок мають якусь гризоту? — закинув налазливий бувший канцелїст.

— Навіть велику, — зітхнув пан маршалок. і звїрив ся Шварцови зі своїм клопотом.

— О, коли лиш стілько. — скрикнув сей. — то можу зараз служити пану маршалкови своєю інформацією. Панські векслі находять ся в руках Вагмана.

— Вагмана! Тої п'явки! — скрикнув маршалок. — А відки-ж ви се знаєте?

— О, я від давна маю його на оці. Сей чоловік — причина мого нещастя, а я не привик дарувати своєї кривди. З одним львівським Жидом він трактував про перепроданє всего панського довгу, а сей знов обернув ся до мене за деякими інформаціями. Відти я й довідав ся про те, що той вовк наострив свої зуби на пана маршалка. О, від него можна надїяти ся всего найгіршого.

Пан маршалок знав се й сам і без Шварцового впевнюваня, але не знав найважнїйшого: як захоронити себе від зубів сего вовка. Тож відіславши Шварца з його услугами до панї маршалкової, якій просив не говорити нічого про сї прикрї довгові справи, сам він ходячи по гарній мар-

шалківській салі в будинку ради повітової почав міркувати, що йому робити далі. Та нараз. зупинився, на його лиці заяснів усміх і він навіть ударив себе долонею по чолі. Гай, гай! Що за дивне сотворіне чоловік! Найблизші, найнатуральніші думки приходять йому в голову найпізніше! До найближшої мети мусить доходити крутими, далекими манівцями! Адже-ж що може бути простіше, як конверсія всіх отсих векслевих довгів на одну позичку в будущій зреформованій повітській касі? Йому, маршалкови, позички, хоч і як високої, каса не посьміє відмовити. Значить, коби тільки як найшвидше доконати реформи! А й ся справа була майже запевнена, опозиція Кшивотульського вже тепер дуже слаба, а по іменах пані маршалкової, надіяти ся, й зовсім перестане істнувати. Ліквідація обох існуючих кас — проста формальність, і перед Великоднем, у великім пості можна буде позбути ся отсего опиря, що морив його душу. Треба тільки ще одного: випросити у Вагмана проволоку до того часу. І роздумавши се пан маршалок переждав, доки почало смеркати і одягши свою легку загортку, пішки, крадучись вулицями і пильнуючи йти так, щоб його ніхто не пізнавав, поспішив до Вагманового помешканя.

Вагман прийняв пана маршалка покiрно, просив його сiдати, а сам стоячи перед ним запитав, чим може служити? Пан маршалок усмiхнувся на кутнi зуби.

— Чую, що у вас мої векслi.

— Дещо є.

— Ви завдали собі працi скупити їх.

— Продавали, то я купував.

— Яку цiль мали ви скуповуючи мої довги?

— Інтерес, прошу вельможного пана маршалка. Пан маршалок добра фiрма, то чому-ж не маю купити?

— І щож думаєте робити з ними?

— Що маю робити? Надiюся, що пан маршалок сплатить. Адже папери добрi.

— Не бiйтеся, пане Вагман, свого пiдпису я нiколи не заперечу.

— Може вельможний пан маршалок хочуть зараз сплатити дещо?

— Бачите, пане Вагман, дещо я мiг би, але думаю, що лiпше буде все вiдразу. У вас там багато тих паперцiв?

— Буде на пятьдесят тисяч, а може й троха бiльше.

— Отже бачите, у мене наклеєвана фiнан-

сова операція, що дозволить мені сплатити все те відразу.

— Але коли?

— До Великодня найдалі. Можете до того часу переждати?

— Щож, пан маршалок знають, in Geldsachen hoert die Gemuetlichkeit auf. Я пана маршалка не хочу руйнувати, бо то для мене не є ніякий інтерес. Але все таки лінше було би сплатити все як найшвидше. Знають пан маршалок, гроші гроші родять, проценти ростуть.

— Се вже моя страта. Що маю робити. Прийде час, то заплачу все. Тільки прошу підждати, найдалі до Великодня.

— Щож, пан маршалок знають, такі папери, то перелетні птахи. Сьогодні вони в моїх руках, завтра трафить ся купець і я продам їх, а тоді не можу ручити ні за що.

— Розумієть ся, пане Вагман, розумієть ся. Я проти того нічого не говорю. Але дві чемности можете мені зробити.

— Які?

— Одну ту: доки папери в ваших руках, не робіть ніяких кроків до Великодня. До того часу надіюсь все сплатити.

— Се можна. А друге?

— Друге те, як продастте ко́му мої папери, дайте мені знати, ко́му.

— Гм. Часом такий купець не бажає собі того.

Пан маршалок глянув підзорливо на Вагмана.

— Маєте нап'ятого такого купця?

— Та... на разі не маю. Але може трафить ся.

— Га, робіть як знаєте, — кинув недбало маршалок. — Але се перше обіцяєте мені?

— Нехай буде й так.

— І се преці можете обіцяти мені, що дасте знати, коли продавати-мете мої папери.

— Нехай і так буде.

— Слово честі!

— На хайрем.

Пан маршалок подав Вагманови ласкаво руку і вийшов геть.

IX.

Іменини пані маршалкової відбули ся гучно-бучно і гідно піддержували традицію „старопольської гостинности” дому Брикальських. Зїхала ся мало що не вся шляхта з повіту, розуміється, з вїпком шляхтичів „mojżeszowego wuzna-

ніа", до яких пані маршалкова почувала сердечну антипатію. Приїхав пан президент окружного суду, також спеціально „доконче" запрошений паном маршалком. Вже над вечером прибув граф Кшивотульський бричкою запряженою парою огнистих шпаків; хоч граф, він із опозиції иншим неутитулованим шляхтичам у повіті ніколи не їздив чвіркою.

Швидко по його приїзді розпочався обід. Господар і господиня заскакували коло него, даючи йому до пізнання, що властиво на його приїзд ждали всі. До обіду покликано при ударі шестої. Графа Кшивотульського посаджено на чільнім місці, праворуч пані соленізантки. Ліворуч неї сів пан президент, а праворуч графа засів господар дому. Далі позасідала решта товариства — розуміється, самі „свої", гербові, *nati et possessionati*. Другий стіл, для панських офіціялістів і менше видних гостей, був заставлений у офіцинах, а третій для візників і двірні — в челядній. Пані маршалкова строго перестерігала звичаю і етикету. Перший стіл мав по старому звичаю мати дванацять „дань", другий шість, а третій три.

Граф Кшивотульський загалом сими часами був не в добрім гуморі, а побачивши президента між гістьми скваснів до решти. Він сидів між го-

сподинею й господарем як сам не свій, піддержував розмову слабо, їв і пив мало, а на сердечне припрошуванє панї маршалкової відповідав чемно, але без того дотепу, який робив його звичайно душею товариства. Він почував, що його зваблено в лапку і що йому мабуть не втекти з неї.

Тимчасом розмова при столї йшла оживлена, розумієть ся, зовсім не політична, про пси, конї і мисливські пригоди. Між п'ятим і шестим данєм пан маршалок з найневиннійшим у світі лицем запитав Кшивотульського, чи він перечитав уже нарис статуту нової, реформованої каси, розісланий усім членам ради повітової?

— Одержав і я сей еляборат, але подумав собі: шкода часу і атласу, — відповів граф.

— Однак я просив би конче коханого графа прочитати його, — чемненько мовив пан маршалок. — І надіюсь, що прочитанє розсіє ті упередження, які пан граф має до сеї реформи.

— Як то? Хиба сей новий статут лишає річ по старому?

— Ні, навпаки, він поступовий, можна сказати, революційний, — з усміхом мовив маршалок.

— Знаєш, коханий маршалку, що я ворог усякої революції.

— А таки надію ся, що тебе, коханий графе, наверну на сю, спеціяльно на сю революцію.

— Мусіла-б бути якась незвичайна.

— І є. Подумай собі, ми реформуємо властиво нашу, панську касу. То значить, переводимо будучу, спільну касу на статут теперішньої хлопської. Робимо її спільною для всіх у повіті, хто потребує кредиту.

— Хто найбільше потребує, той найбільше візьме, — байдужно втрутив граф.

— Розумієть ся, — potwierдив маршалок, удаючи що не зрозумів особистої альязії. — А спеціяльними параграфами означено тахіта, до яких може доходити кредит для великої, а до яких для дрібної посілости.

— Нова кість незгоди, — знов байдужно втрутив граф, делікатно оббираючи удо печеної качки.

— Зовсім ні. Вони обчислені на основі дотеперішніх білянсів. Зрештою при спеціяльній дискусії можна цифри змінити. Ходить тільки о принцип. Адже дві повітові каси, се подвійна адміністрація, подвійний кошт.

— Се так.

— В усякім разі дуже прошу любого графа — —

— Але-ж розумієть ся! — перервав живо граф. — Сеж мій обов'язок переглянути статут.

— Ми не зрікаємось твоєї цінної опозиції, — з солодким усміхом мовив маршалок. — Навпаки, вона нам дуже пожадана, але почуваємо, що в основному питанню по наших боці правда.

— Ну, маршалку, — мовив троха уражений граф. — за кого-ж ти мене маєш думаючи, що я можу бути в опозиції проти справедливого проєкту?

— А в такім разі ми погодимо ся! — радісно мовив маршалок і протягнув графови обі руки. Сей обтер пальці правої руки серветою і подав її маршалкови.

Обід помалу доходив до кінця. Коли подали індика, гостям поналивано шампана і граф Кши-вотульський підніс тост на здоров'я соленізантки, оздоби польського жіноцтва, господині повіту, панні маршалкової. Тост прийнято з ентузіазмом, граф поцілував руку господині, а за його прикладом робили се по черзі всі інші гості. По тім пішло морожене, цукри і фрукти, і тут маршалок у довгій цвітистій промові подякував усім гостям за честь, а обертаючи ся спеціально до графа горячо славив згоду і єдність усіх найблагороднійших і найповажнійших людей у повіті, остерігав не-

ред розладом у їх рядах перед лицем ворога, що встає з низу і піднімає до бою проти сего острова ладу, традиції і цивілізації всі темні сили. І сей тост прийнято з великим одушевленням, а маршалок і граф кинулись собі в обійми.

Вже геть по девятій гості повставали з-за стола. Дами разом з панею маршалковою пішли до її покоїв, а чоловіки перейшли до кабінету пана маршалка на чорну каву і цигара. Пан маршалок ішов передом по під руку з графом.

— А що, коханий графе, твоя справа в суді? — запитав мов з нехотя.

— А, — всміхнувся йому граф. — ось мій нинішній візаві — і він обернувши ся лицем говорив так, щоб чув його й президент, що йшов зараз за ними, — ось пан президент ласкавий хоче конче мене на старі літа впакувати до криміналу.

— Вільні жарти, пане графе, вільні жарти, — троха заклопотаний мовив президент.

— Ну, але скажіть, так по щирости, — се була-б велика сатисфакція для вас судовиків посадити мене так з на місячок, на два, а?

Президент переборював своє заклопотанє і прийняв поважний вид.

— Пане графе, — мовив він, — тільки Бог

знає, скільки клопоту наробила мені доси ся справа. Задля неї доси — скажу се *sub rosa*, хоч се урядова тайна — я був два рази у президента краєвого суду і раз у намістника.

— Ов, а я й не знав, що Гриць Галабурда (так називав ся побитий графсм селянин) така велика фігура, що його відвортною стороною цікавлять ся аж такі великі достойники. Чи не ждали фотографії?

— Отак пан граф завсїгди! — сумно хитаючи головою промовив президент. — Кілько разів можна було вбити сю нещасну справу, як би пан граф були лише хотїли на серію!

— Я? Хиба я зачинав її?

— Ну, до певної міри так, — несміло мовив президент.

— Pardon, коханий президенте. — Хлоп приходить до мене зі скаргою, я вислухую його і бачу, що справа ясна як сонце —

— Дарують шановний граф. — перервав президент. — Справа зовсім не така ясна, а головно, пан граф не мали ніякого права судити її.

— Е, що там мені ваші писані права! — офукнув ся граф і пустив величезний клуб диму просто в лице президентови.

— Перепрашаю, панове, — вмішав ся пан

маршалок, — але мені здається, що дискусія зійшла на невласливу дорогу. Шановний пан президент сказав перед хвилиною, що справа могла-б бути залагоджена. Даруйте, що я вмішаюся в це діло, але мені, як і загалом усею обшкварельству безмірно залежить на тім, аби ця справа була залагоджена без скандалу. Це конче потрібне для поваги нашого стану, цілого повіту.

— І я нічого більше не бажаю, — додав президент.

— Так вільно спитати, як пан президент представляють собі її залагоджене?

— Схотіть, панове, зрозуміти, — мовив немов звиняючи ся президент, — що я не можу по просту взяти і кинути справу під сукно. Вона занадто голосна, а в додатку маємо тут у повіті кореспондента —

— Їдовиту гадюку! — додав маршалок.

— При тім справа не в моїх руках. Слідство скінчене, акти має в руках прокуратор —

— Ну, хто хоче в горох, той усе знайде стежку, — буркнув граф.

Президент закусив губи і замовк.

— Роханий президенте, — задобрював його маршалок бачучи, що графова увага болючо діткнула його, — прошу не переривати собі. Ми

цікаві знати, який можливий вихід із сеї справи. Я не сумніваюся, що наш любий граф зробить усе, що зможе, щоб задовольнити вимоги права.

— Вихід тут дуже простий, — мовив успокоєний президент. — Панове знаєте старий правний аксіом: *wo kein Klaeger, da kein Richter*. Хоча в цьому випадку скаргу веде прокуратурія, але я не сумніваюся і готов зі свого боку зробити все, що зможу в тім напрямі, щоб вона відступила від оскарження, коли тільки первісний покривджений зажадає того.

— Грицько Галабурда! — скрикнув граф. — А що, чи не казав я, що він тут головна особа.

— Беру на себе Грицька Галабурду, — мовив маршалок, — і надіюсь ще завтра доставити його з такою заявою до прокуратури.

Граф Кшивотульський витріщив очі.

— Добре би було, — мовив далі президент, — як би і з громади покривдженого явилася депутація у прокуратора і в мене і зложило свідство — —

— І се беру на себе! — поспішно мовив маршалок.

— Ну, а нам нічого більше й не треба. Але якусь опору, якесь покриття мусимо мати.

— Коли лиш сего вам треба! Сеж, при тій

популярности, яку має наш коханий граф, най-
лекша річ у світі. Що, любий графе, не маєш ні-
чого против того, щоб я взяв сю справу в свої
руки?

Граф мовчки подав руку йому, а потім пре-
зидентови. Всі три панове поєднались. Се поєдна-
нє запечатало справу реформи повітових кас і
справу Гриця Галабурди. Хлопських 80.000 зр.
мали без опозиції піти на латанє дїр у кишенях
пана маршалка, Гриць Галабурда мав замість по-
караня свого кривдника задовольнити ся кілько-
нацятьма ринськими „басарунку”, а в повіті ма-
ла від тепер панувати примірна єдність між „най-
благороднійшими і найповажнійшими людьми”,
репрезентантами блискучої традиції і цивілізації.

X.

Баран сидів у своїй комірці і грів ся. Комір-
ка, перероблена з колишньої дривітні на помеш-
канє сторожа, була маленька, збита з дощок і об-
ліплена глиною, з одним віконцем на подвірє. Не-
величка залізна піч давала більше диму і чаду,
ніж тепла, а на дворі був здоровий мороз. Віконце
було ціле покрите льодом і инеем, що не хотїв та-
яти навіть тоді, коли в печи горів огонь і вона

в низу була майже червона. Баран мерз по ночах, спав накритий усіми лахами, які тільки були у него в хаті і нагрівав ся тільки на дворі, при роботі. В його хатчині, бачилось, мороз звив собі триєке гніздо, кидав ся йому на шию при самім вході, і чим далі в ніч, тим тіснійше тулив ся до него, проймав його до кости. Навіть поблизу розпаленої печи сей упертий мороз відчіпляв ся від него лише з одного боку, не перестаючи грозити другому. Ніколи ще зима так не докучала Баранови. Він крав дрова, тріски, а навіть стару дерев'яну посуду від усіх партій, весь день тільки за тим і нипав, щоб роздобути дрівець і топив у своїй ненаситній печи, топив до пізної ночі і грів ся, проганяв упертий холод, що своїм дотиком будив у його тілі непереможну дрож.

І сьогодні він сидить і грієть ся. В печи догорають якісь опилки, лати з сусідського паркану і скалки з якоїсь розбитої коновки — худа страва для ненаситної залізної почвари, що розпечена в низу, на горі ледво тепла і грозить швидко вистигнути та лишити його над раном на пошталу тріскачому морозови. Пізно вже, на міських ратуши вибила десята. Та про те на вулицях іще рух і гамір. Сьогодні святий Сильвестер, кінець року, а міська людність, особливо середній стан,

обходить сей день празнично. Не так день, як вечір. Стрічають новий рік. У кого сімя, той в крузі сімї; дехто у знайомих. А в кого сімї нема, той шукає кавалерського товариства і стрічає новий рік у пиварні, в каварні або в інших веселих місцях. А що в урядничім світі таких бурлак багато, а не один і жонатий волисть забавити ся в кавалерській компанії, ніж при домашніх лярах і пенатах, то й не диво, що по міських вулицях сеї ночі людно і шумно, тут і там проходять купки панів в футрах та теплих загортках, голосно розмовляючи, ще голоснійше регочучись, деколи навіть затыгаючи пісень, що по кількох нотах уривають ся, та скриплячи чобітьми по твердім, замороженім снігу, що за дня встиг покрити землю досить грубою пуховою периною.

Баран тулить ся як може найблизше до печи і ловить вухом ті уривані гуки, які доходять із вулиці в його комірку. Ті хвилі далекого, чужого і майже незрозумілого йому життя не цікавлять його. Він відмахуєть ся від них, мов від налязливих мух, зайнятий своїми власними турботами.

— О, ні, мене не здурйш! — говорить він з дивним усміхом маніяка, обертаючись не то до печи, не то до якогось незримого розмівника.

— Ні. я вже що бачу, то бачу. Хоч ти притаївся. удаеш дуже занятого, чиниш ся сьвятим та божим, але я бачу все, бачу і розумію. Кожде твоє слово розумію. Ти думаєш, що я не знаю, про що ти розмовляєш із тими хлопами, з тими попами і Жидами, замкнувши ся там у своїм покою? О, паничу, замикай ся хоч на сто колодок, — мене не здуриш. Навпаки, небоже, навпаки! Се як раз сьвідчить против тебе. Се ти сам себе зраджуєш. Я чую, час твого панованя надходить і ти готуєш ся виступити. Сьмій ся, сьмій ся! А сам твій сьміх зраджує тебе. Сам твій сьміх говорить мені виразнійше, ніж би могло сказати сто язиків.

Він озирнув ся, замовк і пилько прислухував ся до веселих викриків, п'яних пісень і голосних кроків там, на вулиці. Його чоло зморщило ся, на ньому нависла хмара.

— У-га! Скрип-скрип! Скрип-скрип! — передразнював він якось злобно і гірко. — І ночі їм нема. Чи завтра весіле, чи страшний суд, вони байдуже собі. Пють, регочуть ся, сьпівають. У канцеляріях сидять, судять ся, гроші зичать, балі справляють. Мов і ніде нічого. Мов і не догадують ся, що кінець надходить, що за день, за два всьо переминить ся. Всьо, всьо! Сонце зійде з заходу,

води потечуть до гори, порядок сьвіта захищається. А він на огнянім возі виїде на високу гору... А його голос залунає мов грім. А його слуги розбіжать ся на всі кінці сьвіта приводити всіх до присяги. Всіх до присяги йому, ворогови, Антихристови. А перед присягою кождий мусить зломати хрест, подоптати причастє, виречи ся Бога... А по присязі кождому випалять на чолі знак Антихристів. А хто не захоче присягти, того на муки... на катованє... на смерть...

Баран говорив швидко, вперши очі в темний кут. Маленька лойова сьвічка, що стояла край постелі на баняку оберненім до гори дном і була приліплена до него власним лосем, коптила нагорівши; її сьвітло тремтіло і Баранова тїнь на супротивній стїні також тремтіла. А Баран глядів у кут і говорив голосно, задихаючись, і сам почував чим раз більший страх від своїх слів. Його очі робили ся недвижні, в них загорали ся іскри якогось непевного, дикого огню, а руки, простягнені довкола печи, стискали ся в кулаки, то знов випрочували ся, мов силкуючись ухопити щось невловиме. Він дико зареготав ся.

— Га, га, га! Що їм то значить! Хиба вони й без того не служать йому? Хиба вони всі не є з чортом у змові? Їм не страшно приходу Анти-

христа. Вони певно не спротивлять ся його покликови, підуть за ним, аби лише кивнув, поцілують його і приймуть його печать і будуть служити йому, як служили доси. Тим то вони тепер такі веселі. Бачуть знаки на небі й на землі, а веселі. Пють, регочуть ся, сьпівають. А деякі може й знаків не бачуть. Посліпли, родились і живуть із зажмуреними очима. Здаєть ся, що дивлять ся, ходять, гроші лічать, читають, а того, що найважнійше, що найстрашнійше, того не бачуть. Від чого душа тремтить і кров у жилах стигне і волосє в гору встає. Страшних божих знаків не бачуть. А може й бачуть, але так, як теля нові ворота: витріщать ся, вибалують очи, постоять тай підуть далі не зрозумівши, що воно й до чого.

Баран опустив голову і засумував ся. Його idee fixe, недалекий прихід Антихриста, бушувала в його душі приймаючи найріжнйші форми і напрями. Зразу він що дня в полудне ходив як вартовий попід Євгенієві вікна. Потім покинув се — без наміслу, але так якось забувши, і взяв ся що ночі оббігати всі стежки і корчі міського саду, шукаючи там похованих помічників та прислужників Антихристових. І се занятє він покинув по двох-трьох тижнях, а за те знайшов собі инше — бігати що ранку на рогачку і визирати з високого

241

берега за мостом, чи не надходять Антихристові полки, які, здавалось йому, як раз сим шляхом повинні надійти одного ранку і завоювати місто. Він бігав так досить довго; анї слота, анї перші морози не спиняли його. Розумієть ся, що від часу тих пошукувань за Антихристом і його помічниками він щораз більше занедбував обовязки своєї служби, але се йому було байдуже. Страшні образи Антихриста і близької катастрофи анї на хвилю не покидали його, а кожда стріча з Евгенієм наповняла його переляком, кидала в дрож. Він робив ся весь жовтий, кулив ся і мовчав уперто: та загалом силкував ся як найрідше стрічати Евгенія, тільки потаємно, здалека слідив ненастанно за кожним його кроком.

Але тепер, отсе вже від кількох тижнів, він покинув бігати за рогачку. Недалека катастрофа в його уяві прийняла инші форми і в иншій напрямі попихала його хоругву волю. Йому здавало ся, що конче треба остерегти тих невидющих, безтурботних людей, що може й не раді би йти на службу Антихриста, але не готують ся до боротьби з ним тільки з вродженої сліпоти або з недовгадливості та недбальства. В його голові чим раз сильнійше вкоріняла ся думка — отворити очі тим людям, розбуркати їх із їх безжурности, вка-

зати грізну небезпеку. Як се зробити — він про те не думав, але сама думка що ночі вертала до його голови, стукала в ній, мов хробак у стіні і набирала неперепертої сили.

— Ні, не можна се так лишити. Щоб некий цар так і хапнув їх усіх мов сонних? Ні, ні, гріх мені буде, коли допущу до сего. Розбуджу їх! Натуркаю їм до уха! Нехай знають, нехай готують ся! Нехай продруть очи, нехай бачуть, яка страшна пропасть перед їх ногами. Я знаю, йому се буде не в лад, але що мені до того? Велить мене вхопити, мучити, дерти зі шкіри, палити на терновім огні... Ну, і щож? І нехай! Я готов! Але не позволю йому таємно вскочити в місто, як вовкови в кошару. Гай же! Гай же! До діла! Крайня пора! Не знаємо дня ні часа, коли прийде злодій, тож годі отягати ся!

І весь тремтячи з внутрішнього зворушення Баран устав, надяг на себе що мав найтеплішого і вийшов зі своєї комірки, загасивши недогарок свічки. На дворі було ясно, місячно: сніг на подвірю іскрив ся синявим, фосфоричним блиском. Баран почав сквапно шукати чогось очима. В кутті коло його комірки була шінка, прибудована до стіни тої самої комірки. В тій шінці стояла велика балия, обік неї лежали два праники. Баран у-

зяв із бантини свій глибокий шнур, яким носив дерево з пивниці для партій, почепив балию за вуха і завязав собі на плечі, так що її дно стирчало перед ним, мов великий круглий тарабан, а взявши праники в обі руки вийшов фірткою на вулицю.

На годиннику вибіла одинацята. Найблизші вулиці, облиті місячним світлом, були пусті. Де-де на розі вулиці блимала жовтавим світлом лампа. Де-де в шинках світилися вікна і відтам лунали крики та співви; далеко по передмістях переливалися голоси померзлих колядників, що по під вікнами за цента витягали звісну щедрівку:

Nowy rok nastaje,

Ochoty dodaje — hej nam, hej!

Kołąda, kołąda, kołąda!

І разом з останнім ударом годинника понад сонним містом залунав дивний туркіт — глухий та зичний, мов би по нерівній, каменистій дорозі їхав важкий віз, а на ньому була величезна порожня скриня. Туркіт ішов зразу повільний, міряний, два удари і павза, два удари і павза, мов важка їзда по груді. Але ось Баран вийшов на ринок, виметений від снігу, гладко утоптаний, і пішов скоріше, а рівночасно його руки швидше замахали праниками, густійше заторохтіли удари,

мов величезні градові зерна по новім дасі. Тра-та-та-та! Тра-та-та-та! Чим раз дужше, голоснійше. Гуркіт котив ся по гладкій ледовій площі, хвилював у чистім, морознім повітрі, бив до замерзлих вікон аж шиби дзеленькотіли, вбігав до домів, будив зо сну сонних, наповняв трівогою серця веселих, що в товариствах дожидали нового року. Наглий гуркіт грому не був би дужше перелякав їх. „Що се таке? Що стало ся?“ виривало ся з усіх уст. Дами блідли, мужчини тисли ся до вікон, вибігали на балькони, хапали загортки і виходили на вулицю. Ціле місто стрепенуло ся, затрівожило ся. Навіть п'яні сьпіви і крики по шинках та каварнях замовкли. На передмістях тут і там пси обізваля ся глухим витем, відкликаючи ся на дивний туркіт, що лунав чим раз частійше, дужше, страшнійше серед ясної, розіскреної ночі.

— Що се таке? Горить десь? Напад якийсь? — чути було з ріжних боків голосні поклики. По вулицях счинив ся рух. Одні бігли туди, другі сюди, бо одним здавало ся, що се тарабанять там, а інші шукали жерела сего гуркоту в иншім боці.

Два поліціянти з міської поліційної стражниць перші побачили Барана з балією і праниками і скочили до него.

— Ти що робиш? Стій! — закричали вони на него здалека.

Баран не оглядав ся. Ішов і тарабанив що сили. В його голові засіла думка, що мусить отак тарабаниючи обійти три рази довкола ринок, потім обійти костел, пройти здовж головну вулицю, а потім боковою вулицею вернути до дому. Чому як раз так треба було зробити, сего він не знав, але власне се мав собі за обов'язок.

— Стій! Хто ти? — кричали доганяючи його поліціанти.

Баран не втікав, але й не ставав. Тільки руки його забігали швидше, удари по дні балії заторохтіли з більшою силою.

— Се Баран! — мовив один поліціант, догонивши його і заглянувши йому в очі.

— Ти що робиш, Баране? — крикнув другий поліціант.

— Буджу. буджу, — глухо мовив Баран.

— Кого будиш?

— Усіх. у кого є уха. у кого душа жива.

— Та по що?

— Щоб не спали. Щоб стереглись.

— Чого їм стерегти ся?

— Ворог близько. Ворог надходить.

— Який ворог?

— Ворог на огнистім возі. Буде ходити в повітрі. Його голос як грім. Його слуги будуть печатати його печатю всіх прихильних йому. Його —

Дальші слова заглушило громове торохтінє праників.

— Чи ти вдурів, Баране? — кричав поліціант. — Дай спокій! Пана старосту збудиш.

— Ви самі посліпили і поглухли! — ревів у відповідь Баран не перестаючи тарабанити. — А я свою службу роблю. Буджу всіх. Уставайте, не спіть, бо ворог близько.

— Але ми арештуємо тебе.

— Не сьмієте! Руки відніме тому, хто доторкнеться мене. Мене Бог послав. Я з божого розказу, а ви що? Кому служите? Антихристови!

Поліціанти, прості собі передміщани, при тих словах почули страх і почали хрестити ся. Гуркіт Баранових праників видав ся їм тепер чимсь грізним, віщим, і вони стали мов стовпи, не сьміючи ані арештувати, ані спиняти Барана. Сей бубнячи що сили пішов далі.

На поліціантів наскочила купа нічних бурлає, що з шумом і голосними розмовами йшли в погоню за тарабанщиком.

— Що се? Хто се бубнить? — загомоніли вони.

— Баран, сторож Баран. — відповіли поліціанти.

— Та що він, здурів?

— Здурів.

— Та чому його не замкнете, не арештуєте?

— Та за що?

— Але-ж він ціле місто зо сну збудить.

— Ну, та що з того?

Але між компанією знайшов ся комісар від староства і сей зараз підніс голос.

— Зараз його арештуйте! Що ви тут балакаєте дурниці!

Поліціанти пізнавши його салютували.

— Прошу пана комісаря, він очевидно має напад своєї слабости.

— Звязати його! Нехай не робить галабурди по місті.

А інші з компанії вже пустились на здогін за Бараном кричачи:

— Лапай! Тримай!

Сі окрики підняли ще більшу тривогу. З різних кутів, з шинків, вулиць і балконів залунали окрики: „Лапай! Тримай! Злодії!“ З різних сторін чутно було голосні кроки по замерзлім снігу, лускіт дверий, скрип фірток, гавканє і вите псів — підняв ся такий гармідер, що майже глушив

собою невгавне торохтіне Баранового тарабана. До того ще небо, перед хвилею ясне, почало насуплювати ся хмарами, а одна з них, сіра, величезна, моментально закрила місяць. Не минуло кілька хвиль, а ціле місто потонуло в пільмі, тіни пожерли контури вулиць і домів, тільки сніг під ногами блищав синьоватим, фосфоричним блиском. Здавалось, немов розбурхане, розполохане місто нараз прикрито чорною плахтою. А під тим чорним покривалом ще дивогляднійше лунали то п'яні, то тривожні крики, стук кроків, вите псів і голоснійше над усе, сухе та часте торохтіне праників по балії.

— Лапай! Тримай! — гомоніли голоси з усіх боків ринку. Та Баран раптом змінив свій плян і скрутив з ринку в одну з тих тісних бокових вуличок, які густо мотали ся поміж брудні та без пляну будовані жидівські камениці. Крики на ринку мабуть перелякали й його, бо він, сам не знаючи чого й по що, пустив ся бігти, не перестаючи про те тарабанити. Лиш часом, коли духу у него не ставало, а руки мліли, він зупиняв ся десь у темнім куті, спочивав на кілька хвиль, а потім біг далі.

— Тут він! Тут він! Ось тут було чути! Ні, он там на розі! Ні, тут десь! — лунали за ним

голоси погоні і ціла купа сторожів. Жидів, панів, поліціантів увалила ся в тісний закулок, стукаючи, кричачи, спотикаючись, кленучи, а тільки від часу до часу видаючи дружні окрики:

— Лапай! Тримай!

Баран увесь тремтячи скочив за якийсь паркан і сховав ся за невеличким прибудівком. Уся купа бігцем, мов стадо волів, провалила поуз нього. Коли вже були досить далеко, Баран вискочив із своєї криївки і пустив ся бігти иншою вуличкою в иншій напрямі, а пробігши зо сто кроків, раптом задроботів на своїм тарабані, аж в ухах залящало.

— Лапай! Тримай! Онде він! А що, не казав я! — чути було здалека крики погоні, а за кілька мінут застогнала земля під ногами шаленої купи, що з гомоном, реготом, оханєм та прокляттями гнала тепер уже що духу в слід за Бараном. По що властиво вони бігли, чого хотіли від Барана, вони й самі не знали. Се був якийсь інстинктовий рух, у якому тонула індивідуальна свідомість кожного. Можливо, що коли-б вони були тепер догнали Барана, одна якась гумористична увага була-б довела їх до вибуху сьміху, але не менше можливе й те, що в такім разі хтось один був би підняв руку на Барана, а за його прикладом

усі були-б кинулись на него мов звірі і вбили-б його на місці швидше, ніж би в їх головах засвітила застанова, що вони роблять і по що і за що.

А Баран тимчасом біг не спочиваючи. Тепер він не тарабанив раз-у-раз, мовчки пробігав тісними вуличками, де-де перескакував через плоти і пробігав огородами з одної вулиці в другу, і тільки на роздорожках, у глухих і темних заулках, де було зовсім пусто, він зупиняв ся і розсипав го-лосний туркіт свого імпровізованого тарабана. Сей туркіт був немов знаком алярму для юрби його нагінців. З поблизьких вуличок і з дальших площ лунали їх окрики, тріщали плоти, чалапали важкі кроки і з скаженим завзятем розлягали ся крики:

— Тримай! Лапай!

Ся дика, безтямна погоня трівала вже майже годину. Баран з десять разів змилював сліди, відскакував на бік, пропускав своїх нагінців поуз себе, змінював напрям своєї втеки. Він бігав по вулицях без пляну, тільки кермуючись криками та стуками, що лунали то поза ним, то з лівої руки, то з правої. Він оббіг уже значну часть міста, всюди сіючи забобонний переполох, тривогу та неспокій. Увесь спотілий, задиханий і перетомлений він ледво дихав, у його висках кров стукала мов

молотами. перед очима крутили ся кроваві колеса, за горло дусило щось і якась страшенна тривога здавлювала серце. Він тікав тепер що сили, немов сповнивши якийсь страшенний злочин, бажав сховати ся десть, бажав бути дома. Та ось перед ним скінчила ся вузка вуличка і з її гирла він вискочив на широку площу. Як раз в тій хвилі виглянув місяць із хмари і показав його очам контури високого будинка з кінчастими вежами і золотими хрестами. Се був костел. І в Барановій душі мигнула думка, що він мусить, мусить оббігти сей костел барабанячи що сили, мусить се зробити, хоч би мала земля під ним запасти ся. І він ухопив праники в руки і задріботів ними по балії з останнім напруженем усіх своїх сил.

— Лапай! Тримай! — ревла погоня, кількома вуличками надбігаючи до площі, серед якої стояв костел, окружений невеличким сквером. Але Баран уже не слухав тих криків, він біг тарабанячи довкола костела в напрямі великих входових дверей.

— Ось він! Онде він! Онде! — кричали нагінці з різних боків побачивши його. Площа заповнилася задиханими людьми, обсипаними снігом, уоруженими хто в елегантські ліски, хто в кіле виломане з плота. Чути було їх важке сапанє;

дехто хрипів, дехто дусив ся кашлем; многі при-держували в бігу капелюхи на головах.

Нараз гуркіт Баранового тарабана затих. Його темна фігура, що була так добре видна для всіх, зчезла, мов у землю провалила ся. Погоня замовкла, заперла дух у собі, тільки стук соток кроків потрясав землею. Добігли.

— Де він? Що з ним? — гомоніли задні, назираючи на передних, що зупинили ся мов о-стовпілі. Перед ними на снігу лежав Баран, відкинувши на бік праники і балію, кидаючись і бючи ся по снігу в епілептичних корчах. Місяць обливав блідим сьвітлом його посиніле лице. Його горло харчало глухо, уста точили піну змішану з кровю.

Нагінці стояли довгу хвилю німо. Дехто хрестив ся, інші відвертали очі, не можучи знести страшного виду. В кінці комісар велів кільком сторожам узяти його і занести до поблизького шинку, щоб не замерз на снігу, поки очуняє, а юрба, так несподівано старабанена до купи, звільна, в якімсь пригнобленю і засоромленю почала розходити ся.

XI.

Майже останні з тої купи відійшли Шварц і Шнадельський.

Вони проводили сю ніч у Стальського. Здобавши ся з ним ще деь коло осьмої вони пару годин просиділи в шиночку, пючи пиво і балакаючи. Стальський мав уже трохи в голові і коло десятої встав і мовив до обох товаришів:

— Що нам тут сидіти? Ходіть до мене. Стрітимо новий рік у родиннім кружку.

Шнадельський почав вимовляти ся.

— Може вже пізно. Може вашій пані нароби́мо клопоту?

— Е, що там моя пані! Не турбуйтесь про неї. Ходіть! Можемо зовсім не займати її.

І Стальський набравши в склепнику різних віктуалів та напитків гукнув на фіякра і всі три поїхали до його дому. В гостинній було темно, але в Регініній спальні ще світило ся. Стальський почав стукати. Прийшлось чекати досить довго, поки з кухні не вийшла служниця зо свічкою і не відчинила. Регіна хоч не спала, але як звичайно, так і тепер не виходила зі своєї спальні.

— Пані певно спить уже, — мовив пошепки Шнадельський, роздягаючи ся зі свого плаща.

— Ні, не спить. — голосно сьміючись мовив Стальський. — Прошу, панове, зовсім без церемонії. Будьте як у себе дома.

І він почав наказувати служниці, щоб як найшвидше наставила самовар і принесла якої треба було посуду. За кілька мінут усі три товариші сиділи при столі, торкались склянками, пили і закусували. Розмова, зразу ведена несмільними, притишеними голосами, робила ся щораз голоснішою. Шнадельський оповідав масні анекдоти, що збуджували гучний регіт, а Шварц пробував навіть затягати пісень.

В тій хвилі нечутно отворили ся двері від покою ліворуч і в них стала Регіна, вся в чорному, бліда, мов із воску виліплена. Голосом ледви чутним зі зворушення вона промовила:

— Перепрашаю панів, але я сьогодні нездорова. Може-б панове були ласкаві забавляти ся трохи тихійше.

Шварц і Шнадельський машинально обернули ся на кріслах у той бік. відки почувли голос і тільки в слідуєчій хвилі догадали ся встати. Але Стальський очевидно чекав уже на щось подібного з боку своєї жінки, бо не кажучи ані слова, схопив ся з місця, підбіг до неї і обнявши її за стан енергічним рухом втягнув її до гостинної.

— Але-ж Регінко, — мовив солоденько та з притиском. — хто-ж вигадав бути такою нечемною супроти гостей! Ходи сюди! Позволь представити їх тобі. Пан Шнадельський. Пан Шварц. Сердечні хлопята. Готові до всякої услуги — правда, панове?...

— О, з цілого серця! З дорогої душі! — хором сказали Шварц і Шнадельський кланяючись.

— Просимо, не пускай нам тут комедії про якусь слабість! — говорив далі Стальський. — Я знаю, у тебе трошка головка болює — з невиспаня, так, так, а трошка може зо злости... то-б то, від жовчи, від жовчи. Ось ми тобі зараз заординуємо лік. На, отсего солоденького випий — як рукою відніме.

Він притяг Регіну до стола, не зважаючи на її опір, посадив її на кріслі і наливши чарку лікеру підніс їй. Вона легенько відтрутила його руку. Та в тій хвилі та рука дрогнула непропорційно сильно і так штучно, що весь лікер вихлюпнув ся Регіні в лице і на сукню.

— Але-ж Регінко! Якже-ж можна бути такою необережною! — з незміненими солодощами в голосі мовив Стальський. — Чи бач, усе розілляло ся!

І в тій хвилі він відвернув ся від неї і з найбайдужнішим видом почав зі Шнадельським роз-

мову про якісь зовсім далекі річи. Регіна встала і пустилась іти геть.

— Але-ж просимо тебе, посидь коло нас! — мовив Стальський, перериваючи свою розмову зі Шнадельським.

Однак Регіна затуливши хусткою лице облите лікером і горячими слізми вийшла.

— Ви образили паню, — мовив Шнадельський.

— Се з педагогії, — реготав ся Стальський.

— Як то так?

— А так. Вона у мене дуже амбітна. То я хочу троха зігнути, надломати її амбіцію.

Але може пані справді нездорові? — закинув Шварц.

— Не вірте їй! Анї слова не вірте! Всі жінки комедіантки. Нездорова! Не бійте ся, щоб зробити чоловікови якусь пакість, якусь прикрість, на се у неї завсїгди знайдеть ся і сила і постановка і концепт. Але зробити щось приємного — ох ні, вона нездорова.

— Ну, здаєть ся, ви з супружого життя винесли досить нерожеву філософію, — завважав Шнадельський.

— Пане! — мовив Стальський розвалюючи ся на кріслі і закурюючи цигаро, — маю того жи-

тя і тої філософії от поти! І як би хто нині увільнив мене від сеї-от окраси родинного огнища — він кивнув головою в бік тих дверей, якими вийшла Регіна. — то я вважав би його найбільшим своїм добродієм.

— Ну, жартуйте здорові! — мовив Шварц.

— Пане, мені не до жартів! — мовив поважно Стальський. — Попробували-б ви пожити з нею десять літ так, як я, тоді могли-б говорити в тій справі. Знаєте, я вже надіяв ся, що нарешті доля увільнить мене — —

В тій хвилі його промову перервав дивний шум і гармідер, що доходив з надвору. Вже від доброї чверти години здалека доносив ся глухий гуркіт, мов торохтіне далекого грому, але присутні, заняті тим, що діялось у покою, не звертали на него уваги. Та ось гуркіт залунав десь поблизу, затріщав немов валив ся якийсь деревляний будинок або сипалось каміне з горнища, і рівночасно залупотіли кроки по вулиці, почули ся різкі крики:

— Тримай! Лапай!

Усі схопили ся з місць.

— Що се? Що там діється? Валить ся щось? Біжуть за чимсь? Чи злодії? Чи розбій який?

Гармідер зближав ся чим раз ближше. Торохтіне замовкло, а за хвилю різким гуркотом обіз-

вало ся ось тут десь недалеко, мов за стіною. Шварц і Шнадельський скочили до своїх загортюк.

— Пробі, що се таке? Чи не горить де?

— Тримай! Лапай! — залунали скажені крики на вулиці і мов буря пролопотіла поід вікнами масова погоня. Шварц і Шнадельський уже були одягнені і попрощавши ся зі Стальським вискочили за браму і щезли в пітьмі. Гармідер віддалив ся так само швидко, як набіг. Стальський добру хвилю наслухував іще край вікна, потім вернув до стола, налив собі чарку горілки і випив, налив другу і випив, думав щось, усміхав ся сам до себе, а потім налив іще одну чарку і випив.

XII.

А Шварц і Шнадельський тимчасом поспішали за чорною купю людий, що бігла на здогін дивовижного тарабанщика. Вони не бігли і для того лишили ся з заду. Цікаві були дізнати ся, що стало ся властиво, але ніхто з тих, кого стрічали на вулиці, не вмів їм сказати нічого певного. Се були такі, що втомлені біганиною ставали, щоб перевести дух або вертали до дому переконавши ся, що небезпеки ніякої нема. Одні говорили, що се якийсь божевільний відкись вирвав ся, другі, що то гонять якогось убійцю; один п'яний сторож, що серед бігу повалив ся в сніг і не міг порядно вста-

ти на ноги, говорив охаючи, що то злий дух страшить по місті і заповідає кінець світа. Тільки на кінці погоні, коли Шварц і Шнадельський дійшли під костел і там застали всю купу зібрану довкола Барана, вони довідалися всего докладно від поліціантів. Коли Барана понесли геть, вони позакурювали цигара і обтулюючи ся загортками рушили й собі-ж. Площа ще де-де лунала від кроків людий, що спішили хто до дому, а хто знов до шинку кінчити забаву перервану несподіваною пригодою. Шварц і Шнадельський ішли звільна простуючи до ринку.

— Дивний собі той Стальський, — мовив Шнадельський спльовуючи. — Не розумію, чого він хоче, представляючи нам такі сцени.

— Ха, ха, ха! — зареготався Шварц. — Вони, здається, обоє в змові.

— Як то в змові? Як ти думаєш?

— Ну, проста річ! Нїби то між ними незгода, нїби то він бажає, щоб хто небудь присусїдився до його жінки, а там скубли-б його обоє. Я вже знаю таких.

— Ну, але-ж ми оба не з тих золотих птахів, щоб їх можна скубити. Ми хїба з тих, що й самі готові скубнути, де би вдалося.

— Ну, може ми маємо служити тільки для роблення реклями.

— Се можливо, — мовив подумавши Шнадельський. — Ну, а хоч би й так. Сю прислугу можемо зробити їм. А за се може би можна скористати дещо.

— Від него ледви, — закинув Шварц.

— Дурний ти! Хиба я про него?...

Вони замовкли, мабуть кождий укладаючи собі в голові плян дальшої акції. Ішли якийсь час мовчки, поки инший предмет не звернув на себе їх уваги. Власне переходили по при каменицю, де жив Вагман. Камениця була з двома фронтами: один, одноповерховий, виходив на ринок, а другий, партеровий, неначе флігель, виходив на бокову вулицю, якою йшли вони. Сей флігель був відділений від вулиці вузьким огородцем і парканом з фірткою. В вікнах, де жив Вагман, крізь замкнені дощані віконниці видно ще було світло.

— Тут Вагман живе? — буркнув недбало Шнадельський.

— Тут, — відповів Шварц, сверлючи очима віконниці.

— Видно не спить іще бестія.

— Лічить гроші.

— Думаєш?

— Наневно знаю. Баран говорив, що що вечера застає його над грішми і вексями.

— От би нам тепер заглянути до него!

— Ми-б йому допомогли в його роботі.

Оба джентльмени замовкли і якийсь час стояли на вулиці против Вагманових вікон і вдивлялися щільно в світляні пасма, що вибігали з нутра крізь шпари віконниць. Потім пішли далі. І знов розмова не клеїла ся. У кожного працювала фантазія над впливом нового імпульса, риючи темні ходи і прокопи в будущині.

— Слухай, Шнадельський, — мовив нарешті Шварц, — ти ще думаєш деколи про свій давній плян?

— Який?

— Махнути до Америки.

— Та як його махнеш, коли нема з чим?

— А як би було з чим?

— Ну, як би було, то може ліпше-б було лишити ся так тут.

— А, певно, як би так виграти на лотерію або викопати золоту кобилу в Михалківцях. Але я думаю инакше: коли є воля і охота махнути до Америки, значить, повинна бути воля і охота розстарати на се засоби. А коли розстарати, то хоч би й таким способом, який би робив неможливим

дальше вегетованє тут на місці.

— Думав я й про таке, — сумно мовив Шнадельський. — та що з того. Нема щастя.

Він важко зітхнув і його щокп засвербіли від надто живого спомину неприємної стрічі з п'яним парубком у коршмі.

— Нема щастя! — з філософічним спокоєм торочив Шварц. — Що се значить? Значить, що ти шукав щастя не на тій дорозі, не на тім місці, де воно є, де воно може чекає на тебе. От що воно значить. Ну, скажи, будь ласкав, що се за спекуляція: видавати себе за хлопського адвоката? Богато на тім заробиш? І на довго того вистарчить?

— Се не така зла спекуляція, як тобі здається. — розсудливо мовив Шнадельський. — Треба тільки підхопити і піддати їм відповідну справу. От що! Я з моєю великою бранкою міг би був порости в піре, як би не сей проклятий адвокат перешкодив.

— Міг би був порости в піре! — з призириством мовив Шварц. — Ну, скажи, кільки-б ти міг був заробити?

— До нового року я був би мав зо дві тисячі.

— Дві тисячі! Ну, хіба се гроші? І з такою нікчемною сумою був би ти мусів дралювати за

море на те тільки, щоб за місяць, за два там стати яким небудь кельнером або пастухом чужого стада. Ні. спасибі за ласку! Я би на таке не пішов.

— Думав я й про инше, та також якось не витанцьовуєть ся. Думав через маршалка дістати місце при повітовій касі, а там як небудь добратися до неї...

— Ха, ха, ха! — зареготав ся на все горло Шварц. — Ну, брате, таким наївним я не був би вважав тебе.

— Наївним! Як то?

— Через маршалка до каси! Та хиба ти не знаєш, що як би в касі було що небудь, то сам маршалок перший загриб би з неї все до шеляга!

— Маршалок?

— Ну, розумієть ся, він легально, на векслі, на довжні скрипти, на застав своїх дібр. Але підити, попаси ся в касі, коли в ній замість грошей такі папери накопичені!

— Хиба маршалок такий задовжений?

— По самі вуха. Отсего-б ти запитав; — І Шварц показав кивком голови в напрямі Вагманових вікон.

— Вагмана? Хиба він зичить маршалкови гроші?

— Е, ще гірше. Має його векслі.

— Як то має?

— Поскуповував у всіх Жидів.

— По що?

— Видно, що хоче мати його в руках. Мовляв: захочу, то помилю, а захочу, то сьогодні голову скручу. О. крутить ся пан маршалок у його пазурах. Ледво випросив мораторію до великод-
ня. Адаже й цілу справу з реформою кас повіто-
вих на те тільки заварив, щоб грішми з хлопської
каси викупити у Вагмана свої векслі.

— Он як! А я й не догадував ся! Чи бач, як хитро! — скрикував раз-по-раз Шнадельський. — Ну, так значить, мені нема що на се й зуби о-
стрити.

— Розумієть ся, що ні! — потвердив Шварц.

— Шкода й часу заходити ся коло пана мар-
шалка, — додав Шнадельський.

— Ну, се не конче. Я думаю, се не страче-
ний час. — завважив Шварц.

— Чому так думаєш?

— Знаєш, у мене є невеличкий плян. Як би ти згодив ся на него — — І пан маршалок міг би з него скористати більше, ніж зі своєї касової реформи.

— Ну, ну, ну! Сип сюди!

— Адаже нам коли де можна попасти ся, то

тільки у сего каштана, — мовив шепотом Шварц, нахилиючи ся близше до Шнадельського.

— Думаєш про Вагмана?

— Так.

— А маршалок — — Адже як би нині хтось викрав у Вагмана всі його векслі і вручив йому або вкинув у огонь, то скажи сам, що би се значило для пана маршалка.

— Нове народжене на сьвіт, — поважно мовив Шнадельський, а по хвилі додав: — Бодай на пять літ, поки-б не заліз у нові довги.

— Ха, ха, ха! Вірна увага. Ну, та се нам байдуже. Але я певний, що коли би хтось — Ну, возьми, ти сам — легесенько піддав йому таку думку, то він ухопив ся-б за неї руками й ногами.

— Не розумію тебе, — мовив Шнадельський. — Що ж він, пішов би красти до Вагмана, чи що?

— Ну, що ти! Не про те річ. Сего не потрібно. Адже-ж він може дотичним людям допомогти й иншими способами.

— Якими?

— Дивний ти чоловік, Шнадельський. Ще й питаєш. Так як би ніколи не був у суді і не знав, як в таких разях роблять ся слідства. Адже-ж розумієш тепер! Жид преці не буде мовчати, нароби́ть крику, порушить небо й землю. Ну, слідство,

поліція, жандармерія, телеграми на всі боки... Як би се все у нас трактовано на серію, то нам навіть з грішми в жмені тяжко-б було чкурнути за море. Але коли маршалок тут і там конфіденційно шепне слово — зовсім загально, не компромітуючи себе — *quia Judaeus*, знаєш, — то все може робити ся так, що нам і волос з голови не злетить.

Шнадельський слухав уважно, але всі ті комбінації не дуже розігріли його.

— Виджу, що ти уложив собі плян, — мовив він до Шварца.

— Так. Я присвятив йому не мало часу і заходів.

— Тут треба числити ся з ріжними можливостями. Чи думаєш, що вхід до Вагманового дому в ночі такий легкий?

— Не дуже, се певно. Але я маю надію видібати відповідну хвилю при помочи отсего божевільного Барана. Знаєш, у него така голова, що як натиснути на него, то скаже все, що знає і зробить усе, що йому велиш.

— Невзна дорога.

— Ніщо нас не гонить. Будемо ждати доброї нагоди.

— Ну, нехай і так. А друга річ. У сего вов-

ка в гнізді певно не все є готові гроші. Ну що, як ми прийдемо і застанемо може купу векслів та довжних записів? Що нам із сего за пожиток?

— Не бій ся. Готівка у него є тепер завсїгди. Не знаю, як велика, але є. Зрештою можна ще понюшкувати між жидівськими факторами.

— Гм. І ти думаєш, що з сеї муки може бути хліб? — задумчиво питав Шнадельський.

— Я сам уже хотїв пустити ся на сю експедицію, але потім розміркував, що в двійку лїпше. Коли ти готов зо мною до спілки, то думаю, що справа може повести ся.

— Щож, зробити не зробити, а подумати, підготовити ґрунт не завадить. Ану-ж трафить ся справді добра нагода...

— Лїпшої можливости я їй не можу добачити. І при тїм знаєш, сама думка — зробити накість сему собаї — наповняє мене радістю і охотою.

— Се само собою. Се їй у мене розпалює огонь у нутрі. Добре, брате! Будемо оба пасти очима сего вовка, а в відповідній хвилі талап на него!

— Тільки ти на всякий випадок не забудь натякнути пану маршалкові.

— Думаю, що їй се дасть ся зробити.

І з тим оба джентльмени вїйшли до шинку,

в яким іще сьвітило ся, вгонячи перед собою кризь отворені двері величезний клуб морозного повітря до душної, нагрітої комнати, повної ще веселих гостей, що тут стрічали новий рік.

XIII.

Баранова прогулька по місті в опівніч нового року наробила великого розруху. У всіх кругах міської людности на новий рік ні про що не говорили, як тільки про сю незвичайну пригоду. Пан староста гнівав ся на поліцію, що допустила до такого скандалу. Поліційний комісар лаяв поліціянтів, що не арештували Барана. Лікарі сперечались про те, як назвати рід його хвороби і чи не слід би заперти його в домі божевільних. А з простолюдя одні ворожили з сего пожежу, що буцім то грозить місту, інші благали Бога, щоб відвернув холеру або иншу якусь грізну пошесть, а бабусі та служниці коло криниць хрестили ся та оповідали собі шептом про страшні привиди і про близький прихід Антихриста. Навіть ксьондз пробощ узяв сю нічну подію темою для своєї проповіді і видусив із грудий своїх слухачів багато глибоких зітхань малюнками міського зіпсуття та важких кар, які ждуть зіпсутих. Він витолкував Ба-

ранове тарабаненє як поклик хорого, безтямного, але божим пальцем діткнуеного чоловіка, поклик до всіх, щоб прокинули ся з гріховного сну і пильнували своїх душ, що готові впасти ся в кіхті пекельного ворога.

Найгірше на тій історії вийшов Вагман. Пан комісар, діставши носа від старости, покликав його до себе і скинувши на него всю одвічальність за вчинок його сторожа, наганьбив його і в додатку наложив на него 50 ринських кар. З отсею новиною Вагман і прийшов до Євгенія, просячи у него поради, що робити?

— Перша річ — не платіть! — мовив Євгеній.

— Комісар грозив екзекуцією.

— Зробимо рекурс. Се засуд нічим неоправданий. Він знає се і не посміє екзекувати вас.

— Вай мір! Вай мір! — нарікав Вагман. — Се мені за те, що я приняв бідного чоловіка вашої віри. Без мене він був би згіб із голоду, бо ніхто не хотів прийняти його. А тепер плати ще за него кару.

— Не бійте ся, пане Вагман! — усьміхаючись мовив Євгеній. — Маю надію, що не будете платити нічого. Ну, а з Бараном що зробите?

— Що маю робити? Можу його ще нині відступити пану комісарови або пану старості. Я його не потребую. Овва, яка мені з него робота! Не варт тої комірки, що в ній живе.

— Ну, ну, не говоріть, пане Вагман! Все так він хоч дещо робить. Хоч браму замкне і відімкне.

Розмова йшла в Євгенієвім кабінеті на поверсі, бо канцелярія задля свята була по полудні замкнена. Обговоривши справу рекурсу від комісарського присуду Вагман значучо моргнув на Євгенія і почав з іншої бочки.

— Ну, чую, що пан меценас були в Буркотині?

— Був.

— І оглянули пан той ліс, що я згадував?

— Та так... бачив його проїздячи.

— Ну, і як пан меценас цінують його?

— Щож, дуби гарні. Але я так мало розуміюся на тім.

— Ах, пане меценасе! А я пану говорю, прошу мені вірити, сам той ліс варт сто, півторасти тисяч.

— Може бути, хоч я сумніваюсь.

— Не вірять пан?

— Кажу вам, пане Вагман, що не розуміюся на тім інтересі.

— Ну, а говорили пан з хлопами?

— Хлопи анї слухати не хочуть про купівлю.

— Ну, розумієть ся. Я то так і догадував ся. Де їм до того! Їм страшно навіть подумати про такі гроші, хоч самі по дрібці ще більше тратять. Вони лиш тоді будуть цмокати та бідкати, коли хтось инший їм з перед носа загребе гроші лопатою. Ну, а пан меценас сам?

— Щоб я купував Буркотин?

— А щож! Чому-ж би ні? Я пану меценасови улекшу.

— Ні, пане Вагман. Я роздумав сю справу. Не можу брати ся до сего інтересу.

— Чому?

— Тоді-б я мусів покинути адвокатство і віддати ся господарству. Я мусів би обчищувати маєток з довгів, зробити ся невольником і покинути ту роботу, для якої способив ся.

— По що покинути? Можна бути дідичем і адвокатом.

— Не можна, пане Вагман. А може й можна, та я до того нездалий. Той маєток став би як мур між мною і селянами. Як я міг би заступати їх

інтереси, коли я чув ся би паном? То значить, їх противником?

— Дарують пан. але я пана не розумію. — мовив Вагман. — Чому пан маючи маєток мусіли-б уважати себе паном, чимсь иншим від хлопів? Отже я маю маєток, а до мене прийде бідний Жид, капцан, а я знаю, що він бідний, а про те я чую себе таким самим Жидом, як і він. А коли він потребує помочи або поради, то не питає, що я багатий, а він бідний, але йде до мене і до другого такого, як я.

— Не можу вам сказати, пане Вагман, чому воно у нас так, а у вас сяк. І не знаю, на скільки у вас саме так, як викажете. А у нас чи то вже натура така, чи такий здавна звичай, досить, що хто розбагатіє, той відвертає лице і серце від того люду, з якого вийшов.

— І ви боїте ся, щоб і ви не зробили так само? — з усьміхом мовив Вагман.

— Щож, чоловік ні за кого не може ручити, хіба за вовка з ліса. Та головне те: хочу бути вільним чоловіком, паном своєї волі. А набуваючи маєток, навіть на найкористнійших умовах, я мусів би зробити ся невольником тих умов. Ні, не хочу сего.

— Але-ж ви на тій спекуляції з лісом зробили би за пару літ добрий маєток.

— Се ще не таке певне, як вам здається, пане Вагман. А за тих пару літ багато дечого може стати ся.

— Га, як собі знаєте. Але я би щиро радив.

— Дуже вам вдячний, — мовив Євгеній, — але не можу скористати з вашої ради. З буркотинськими селянами ще буду говорити.

— Але спішіть ся, бо у мене наляковується ся добрий купець на ті папери.

— Ой, подождіть троха з продажею.

— Не можу довго ждати. Знаєте, мені хотіло ся заховати в секреті те, що ті папери у мене. А тимчасом пан маршалок відкись про се довідав ся. Се мені дуже неприємно.

— Можете бути певні, що від мене не довідав ся, — горячо кинув ся Євгеній.

— О, я й не думав на пана меценаса. Я добре знаю пана меценаса. Я вже догадую ся... Тут троха моєї власної вини. Я трактував з одним львівським банкиром про купно тих паперів, а сей мусів пустити се далі. Досить того, що тепер мені хотілось би як найшвидше позбути ся тих паперів із дому. Знають пан меценас, пан маршалок сам особисто заходив до мене в тій справі. Просив не

продавати його паперів і не робити йому ексекуції до пущання, а в великім пості він усе заплатить.

— А відки гроші візьме?

— Ха, ха, ха! — засьміяв ся Вагман. — Я зразу також заходив у голову, але потому довідався. Знають пан меценас, тут при виділі повітовім є каса — —

— Дві каси, — поправив Євгеній.

— Ну, що там дві! Одна вічно порожня, на те її зовуть ся панська. А друга хлопська. Отсю касу пан маршалок хоче взяти зовсім у свої руки, перемінити на панську, взяти з неї всі гроші і сплатити мої папери.

Євгеній чув доси про реформу хлопської каси, але не так докладно, як тепер. Він чув, що справа приготується в раді повітовій, а виділом повітовим уже майже ухвалена. Аж тепер йому стало ясно, що се за реформа і він постановив собі не тратячи часу перегородити премудрий плян пана маршалка. Він устав даючи Вагманови знак, що їх розмова сгінчена. Вагман устав також.

— То пан меценас стоять при своїм? Не хочуть купувати Буркотина?

— Не можу, пане Вагман. Я бідний чоловік.

— То байка.

— Ні, не байка. І хочу помагати бідним.

— Маючи маєток зможете ліпше помагати їм.

— Не вся сила в маєтку.

— І в фундаменті не вся сила дому, а про те без фундаменту дім не буде стояти. Пане мецenas, вірте мені! Поки, ви, Русини, не маєте своїх дідичів і міліонерів, поти ви не є жаден народ, а тільки купа жебраків та невольників.

— Ну, а ви Жиди, — відповів Евгеній. — У вас і міліонерів і дідичів, Богу дякувати, досить, а скажіть, що ви в Галичині, народ чи не народ?

Вагман прикусив губи і махнув рукою.

— Ет, що то про се говорити! Значить, не хочете робити інтересу зо мною?

— Ні, пане Вагман. Для себе ні.

— В такім разі кланяюсь. А як би я чим міг вам служити — —

— Розумієть ся, розумієть ся! Знайду дорогу до вас так само, як ви знайшли до мене.

XIV.

В найблизший торговий день Евгеній відбувши в суді кілька термінів поспішав коло дванацятої до своєї канцелярії. Він мав намір зараз же піти на місто, заглянути до заїздів, де ставали околичні сьвященики приїздячи до міста на

торг. і пошукати о. Зварича та о. Семеновича, що разом із ним мали бути референтами на вічу, а поки що були членами вічевого комітету. Входячи до канцелярії він на велику свою радість застав у ній обох сих панотців.

— А, вітайте, гості! — мовив він радісно, стискаючи їх руки. — Я власне хотів бігти до міста шукати за вами. Чудово, що так стрічаємося! Прошу зо мною, прошу на гору, зробимо кратчайший глагол.

— Та ми також з таким самим наміром прибули до пана меценаса, — мовив о. Зварич з якимось заклопотанєм у голосі. Але Євгеній не зважав на сей невеселий відтінок у його тоні і давши на борзі деякі вказівки своєму конципієнтові, що толкував про щось з цілою купою селян, вибіг за панотцями до сінни і попровадив їх на поверх до свого приватного помешканя.

— Прошу сідати! — Може цигарко, отче добродію? Прошу! Ну, щож там чувати з приготуванєм до нашого віча?

— Та щож би? Заповідаєть ся не зле. Селяни всюди приймають вість про віче з великою радістю. Можна надіяти ся численної участі, — мовив о. Семенович.

— Прийдуть, прийдуть, — додав журавно о. Зварич.

— Чудово! Чудово! Се найголовнійше.

— Не знаю, чи найголовнійше, — ще сумнійше мовив о. Зварич.

— Хиба вам здається, що ні? — живо запитав Євгеній.

— Я думаю: легше стягнути купи народа, а труднійше їм сказати щось мудрого, повчити їх...

— Даруйте, отче добродію, але се по троха, здається мені, ваша помилка. Власне я боюся, що дехто з нас інтелігентів буде мати претенсію і охоту занадто багато повчати, моралізувати зібраних. Чисте непорозуміння. Віче, то не школа. А коли вже справді комусь на ній треба вчити ся, то не тій зібраній масі, але нам, інтелігентам, референтам.

— Так! — трохи ображено скрикнули оба панотці. — Ну, в такому разі я не розумію, по що нам задавати собі праці з рефератами, — додав о. Семенович.

— Прошу, отче добродію, прошу не гніватися, а зрозуміти мій погляд. Віче повинно справді бути школою взаємного обучування для народа і для інтелігенції, але в якому розуміню? Се треба собі добре уяснити, щоб не робити помилок. Ми,

інтеліґенти, повинні вказати народови законні форми, розв'язати йому язик і старати ся пізнати його потреби, його кривди і болячки, його спосіб думання.

— Але ми се все знаємо, дуже добре знаємо! — скрикнули знов хором оба панотці. — Се може бути цікаве для вас міщухів, але не для нас.

Евгеній усміхнувся. Він мав у пам'яті не мало доказів на те, як наші сільські проводирі вміли не бачити і не розуміти маси фактів селянського життя, що діяли ся перед їх очима. Але про те він мовив лагідно:

— А хоч би тільки й для нас — нехай і так! Та я певний, що вже перше віче виявить і вам не одну несподіванку. А може й ні — ну, та не в тім річ. Але-ж не думайте, щоб ви на таким вічу могли вдіяти щось поученнями та проповідями. Народ же від віча і має право ждати чогось зовсім иншого. Для народа се має бути школа політики, політичного життя.

— Ага, все таки школа! — радісно підхопив о. Семенович.

— А школа політичного життя, то так як школа плавання. Стоячи на березі і слухаючи теоретичних викладів і упімнень ще ніхто на світі плавати не навчив ся. Тут перша річ — власна

проба, власна діяльність, власне вміє і власна відвага. От чого ми мусимо на вічах учити наших селян. Нехай самі говорять, нехай учать ся самі висловлювати свої потреби і кривди, стояти за своїми жаданнями і супроти панів і супроти властей.

— Ми се знаємо, — буркнув о. Зварич. — Вони поперед усього стануть супроти нас, священиків.

— Дуже сумно, коли ви сего надієтесь, — мовив Євгеній. — Мені здаєть ся, що се не мусить бути. Від розуму, такту і патріотизму священиків повинно-б залежати, щоб селяни не станули проти них. А зрештою навіть як би таке лихо мало скласти ся, то як думаєте, отці добродії: чи лінше піднимати нарід до політичної самодіяльності, будити в ньому політичну свідомість і знанє його справ, чи лінше лишити його нетямуючою дитиною, яку можуть водити по своїй волі всякі політичні шарлятани?

— То фрази, пане меценасе, — мовив о. Семенович. — Треба насамперед просвітити нарід, а тільки тоді допускати до політики.

— Жаль в таким разї, що наша конституція допускає анальфабетів до голосованя, значить, в останній інстанції віддає в їх руки керму політики.

Ся перспектива троха зацукала обох панотців, та о. Семенович по хвилі додав:

— Таки жаль. Я був би за цензом грамотности при голосованю.

— Добре, — сьміючись мовив Евгеній, — будемо змінювати конституцію в вашім напрямі! Та все таки щоб і до сего довести, мусимо потягнути в тім напрямі загал виборців, мусимо розширити, спопуляризувати сю думку на вічах. Хочете, реферуйте її!

— Вільно вам жартувати, пане меценасе, — пристиданий троха мовив о. Семенович. — але ми з о. Зваричем власне з чим иншим ішли до вас.

— А з чим таким?

— З тим, щоб ви звільнили нас із обовязку референтів на вічу.

— Як то, не хочете реферувати?

— Не не хочемо, але не можемо. Що ми за бесідники? Я отсе вже цілий тиждень мучив ся і ані руш винайти тему, про яку-б міг говорити.

— Бійте ся Бога, отче! Теми? Але-ж самі говорите, що житє і потреби народа в повіті звичні вам дуже добре. Говоріть про них! Розпічніть тільки! Будете видіти, що зараз за вами встануть селяни один за одним і поспілють ся промови.

— Ну, пане, не знаєте ви наших селян! Се

тумани! Анї один із них не вміє при людях рота отворити. Вони мали би виступити з промовами? Не буде сего! Скандал буде тай годі!

— Не бійте ся! За се я вам ручу. Аби тільки ви сказали свою промову добре і цікаво.

— Ні, пане, я не скажу нічого. Я загалом не можу взяти участі в тім вічу і прошу звільнити мене з обов'язків комітетового.

— І мене, — мовив о. Зварич.

— І вас? — зачудував ся Евгеній. — Але-ж отці доброді, я вас не вибрав на комітетових, то й не можу вас звільнити. Всі три ми вибрані зїздом. Усі три зв'язані своєю честю. Якже-ж се?

— Пане меценасе, *ad impossibile nemo tenetur*. — мовив о. Семенович. — Знаєте, я доси на капелянїї. Стараю ся одержати нарафїю. А я певний, що коли виступлю на вічу, то зараз мене окричать як небезпечного агітатора і мої заходи пропали.

— Чому-ж ви се не сказали зараз на зїзді?

— Чому не сказав? Представте собі, отень декан, що також тоді був на зїзді ось тут у вас, по кількох днях здибає мене, бере на бік і каже: „Се все дуже гарно, що ви хочете промовляти на вічу, але з огляду на ваше поданє я би вам не ра-

див!" Ну, а не послухати його — ви знаєте, що се значить для мене.

— Розумію, розумію, — мовив Євгеній, якого при тих словах щось стисло за горло. — Ну, а ви, отче Зварич, — чи й вам дехто відрадив?

— Ні, але я сам роздумав. Я не бесідник, не потрафлю сказати нічого.

— Адже-ж проновіди говорите?

— Читаю з Добрянського.

— Ну, як собі знаєте, — мовив знеохочений Євгеній. — А я власне хотів сьогодні шукати вас, щоб поговорити з вами про приєднане речинця, коли би скликати віче.

— Приєднане? А то чому?

Євгеній короткими словами розповів їм про маршалківський проєкт реформи кас. Оба отці чули про се дещо, але не знали докладно, до чого йде ся справа. Тенер, коли Євгеній в'яснив їм її, вони аж руками об полі вдарились.

— Тут нема що тратити часу, — мовив Євгеній. — Треба вдарити в великий дзвін, пустити сю справу в народ, наробити в повіті галасу.

— Хиба то що поможе? — в зневірю мовив о. Зварич. — Уже як наші зуби наострили на ту касу, то її з'їдять.

— А може й не з'їдять. Може не посьміють. Їм лише того треба, щоб усе перевести тихо, а ми перебіймо їм дорогу.

— Буде содома в повіті. Підуть переслідування, гонення, пакости, — задумчиво мовив о. Семенович.

— А вже-ж! Де дрова рубають, там тріски летять.

— Се правда. Тільки я не хочу бути тріскою, — мовив о. Семенович.

— Анї я. — додав о. Зварич.

— А я вважав би собі гріхом покинути сю справу тепер. — мовив рішучо Євгеній, встаючи з крісла. — Коли ви покидаєте її, то я мушу її взяти сам на себе.

— Се буде найліпше! — радісно мовили оба панотці. — Ми що можемо, будемо вам допомагати, — але афішувати ся нам — се признаєте самі — яко сьвященникам — і при тім залежним — не можна.

Євгеній закусив зуби, щоб не сказати якого прикрого слова. Він чув, що від тепер йому прийдесть ся робити багато таких прикрих досвідів у практичній політиці і що вмілість — закувати зуби в відповідній хвилі, се в тій політиці одна з головних заповуток успіху.

В тяжкім душевнім настрою вернув Євгеній до своєї канцелярії, випровадивши обох панотців. Ось вони, провідники і батьки народу, інтелігенти і просвітителі! Євгеній знав їх обох добре, знав їх щирість і прихильність до народньої справи, та з другого боку розумів також їх прикре положенє. Політика, то не балаканє на празниках та соборчиках! Вона вимагає не тільки вправного язика і міцних грудий, але також відважного серця, сильного характеру і завзята, і того духа незалежности, якого у нас цілими віками вбивали і притлумлювали різні чинники. Нема його у тих щирих людей, а коли є, то тільки у рідких виємків. І що робити далі? Не бже знов відложити діло, знов скликати з'їзд „отців повіту“, радити та дебатовати, вибрати новий комітет і з ним по кількох тижнях опинити ся знов на тім самім місці? Чи взяти діло зовсім на себе самого?

З тими думками Євгеній ввійшов до канцелярії і тут його зір відразу вивав на високу, випростувану фігуру старого Демка з Буркотина.

— А, здорові були, Демку! — скрикнув він і подав йому руку.

— Здорові, пане! — мовив Демко, обома своїми руками злегка стискаючи Євгенієву руку.

— А що вас приводить до нас? Маєте яку справу в суді?

— Ні, Бог милував. Я ось із сими людьми — він показав ще трьох селян, що мовчки поклонилися йому — ми до пана адуката прийшли подякувати, що нас пан остерегли перед тим паном Шнадельським — тямлять пан, що так на пана кинувся?

— Ну, щож, переконалися, що я правду говорив? — запитав Євгеній селян.

— Ой, переконалися, прошу пана, але так, як той мудрий Поляк, що замкнув стайню, як йому коні вкрали, — мовив один селянин.

— А крім того, — говорив далі Демко, — ми прийшли ще сінтати пана за того віче.

— За яке віче?

— А нам сказали панні єгомосьць, що пан адукат хочуть скликати нарід на віче сюди до міста.

— Ну, так. А ви що на се?

— Та ми би хотіли знати, коли то буде?

— Або що?

— Ми вам усі села з нашого кута приведемо. Так нас уже всяка нужда притисла, що годі витримати. Нарід як почув, що має бути віче, то аж відітхнув. Кожний хоче свою біду вияви-

ти. Кожний рад би, щоб його кривду весь світ почув.

У Євгенія радісно затрікалось серце при тих словах. Він запросив селян до себе на гору, посадив їх на тім самім місці, де перед хвилиною сиділи панотці, і обговоривши з ними справу речинця і дневного порядку віча, став на тім, щоб скликати його за тиждень на найближчий торговий день. Скличе він сам, а реферати крім него обіймуть Демко і ще один селянин. По їх відході Євгеній не гаючись вишав на слідуючий торговий день величезну возівню в однім заїзdnім домі, а потім виїс до староства завідомлене, що на вівторок слідуючого тижня скликає народне віче до міста.

XV.

Пан староста в своїй канцелярії зайнятий був якоюсь живою розмовою з графом Кшивотульським, коли комісар виїс одержане власне з почти подане і поклав його на столі перед ним.

— Се що таке? — мовив пан староста розгортаючи пакет і зупиняючись очима на „рубрум”-і, написанім руським письмом.

Комісар усміхнувся значучо, але мовчав.

Пан староста, очевидно не мудрий з рубрума, розгорнув аркуш канцелярійного паперу, де було написане поданє і знов з виразом безпомічності почав блукати по письмі. Він не вмів читати по руськи.

— Що се таке? — запитав він комісара.
— Я не вмію розбірати сеї монгольщини.

— Поданє від адвоката Рафаловича.

— Чого він хоче?

— Завідомляє старєство, що єддуючого тижня в вівторок скликає віче до міста.

— Що, що, що таке?

— Віче, публичне зібранє.

— Сюди? До нашого міста?

— А так. І з ось яким порядком дневним.

Комісар, акцентуючи по польськи руські слова, відчитав відповідний уступ із поданя.

— Що се вони, подуріли чи що? Чого їм треба? — мовив староста впадаючи в гнів.

— У поданю не сказано нічого більше, — пояснив комісар.

— Дарують пан староста, що вмішаю ся в урядову розмову, — відізвав ся граф Кішнвотульський. — Але там, здаєть ся, на другім місці поставлені „справи новітові“. Догадую ся по троха, про що там буде мова.

— Про щож таке?

— Про реформу каси. По невісті скрізь про неї говорять, то їй не диво буде, коли наші домашні демагоги візьмуть сю справу як привід до своєї агітації. Я остерігав нашого коханого маршалка, що воно готово наробити kwasу.

— Але коли так, то я ніяк не можу дозволити на се віче. Обговорюване сеї справи може викликати ще більше роздрознене, довести до неперядків.

— Розумієть ся, пану старості се лінше знати, — мовив спокійно Кшивотульський. — Але я-б на місці пана старости поступив інакше.

— А то як?

— Я дозволив би на віче. Нехай люди виговорять ся, то їм буде лекше. Можна би й вияснити їм справу...

— Не може вияснюванс, — з заклопотанем у голосі мовив староста. — Справа реформи тої каси дуже непопулярна.

— Чи пану старості так дуже залежить на тім, щоб каса була зреформована справді так, як того хоче пан маршалок? — закинув з лукавою байдужністю граф. Пана старосту вкололи чогось ті слова так, немов би він голим тілом сів на вязанку крешив. Він витріщив залякані очі

на Кшивотульського, боячи ся з його боку якогось удару. А потім говорив свавільно:

— Мені? А Боже мій, я в тій справі зовсім не інтересований. Мені тільки ходить о спокої у повіті.

— Власне рація позволити на се віче. Бо коли непопулярна реформа буде ухвалена, а люди не будуть мати нагоди виговорити ся, то може прийти до гірших непорядків. А коли віче, порушуючи сю справу, викличе в повіті рух і протести против реформи і спричинить її переведення, то й се не біда, бо по моїй думці реформа не потрібна і для інтересів селян шкідлива.

— Так пан граф думають? — якимсь шісним голосом мовив староста.

— Так.

— Га, в такім разі — —

Він дипломатично не докінчив речення і перекинув розмову на иншу тему.

Ще того самого дня в канцелярії н. старости явив ся й пан маршалок Брикальський. Він, як і всі видійші шляхтичі в повіті, мав звичай кожного разу, коли був у місті, зайти хоч на пару хвилин до староства, щоб поінформувати ся про стан і напрям внутрішньої політики, або як говорили ся в товариськім жаргоні, понюхати,

який вітер віє. Староста зустрів маршалка коло дверей канцелярії і живо простягнув йому обі руки.

— А, вітаю коханого маршалка. Що чувати доброго? Все гаразд, неправда? А у мене повинна, пікантна новина.

— Пікантний, значить колючий. — з усміхом мовив маршалок.

— Ну, як кому і для кого. Наші кохані демоноги скликають народне зібранє до міста.

— Народне зібранє? Яке?

— Хлопське.

І пан староста пояснив, хто скликає і з яким порядком днем.

— Догадую ся! — мовив маршалок. — Догадую ся, що то за повітові справи будуть... Ну, а що ж пан староста? Позволили на се віче?

— Думаю, що нема причини не дозволити. — з удалою простотою мовив староста.

Пан маршалок аж підскочив у фотелю.

— Нема причини! — скрикнув. — Алеж се бунт, се початок розрухів! Алеж після того ми не можемо бути певні життя ані майна.

— Ну, не думаю, — спокійно цідив староста.

Пан маршалок споважнів.

— Пане старосто, прошу не забувати, що ви відповідаєте за спокій і порядок у повіті.

— Се так, але я не розумію, чим тут вони загрожені.

— Ах, пан староста жартують! Не розумієте!... Ну, тут не треба великої геніяльності, щоб зрозуміти. Вже з денний того пана, що скликає се віче, можемо догадати ся, яким духом будуть навіяні ті його реферати. Демагогічні юдження, підбурювання, чорнення і підкопування всякої поваги і влади — все те, що доси ширить ся у нас тільки по краплині, по закутках, потаємно, тепер вилізе на трибуну, зареве як дзвін, одержить, так сказати, санкцію законности. Пане старосто, пане старосто! Я думаю, що ваш обовязок у першій лнії — ратувати повіт від сеї пошесті.

— Сьмію звернути увагу пана маршалка, що у нас є також закон про збори, який дозволяє скликувати зібраня з такою програмою, як подана ось тут, і що крім усяких інших обовязків я маю також обовязок респектувати закон.

— Га, га, га, га! — зареготав ся маршалок. — Се чудово! Се справді монументально! Пан староста пригадали собі існування закона — і то як раз у найменше відповідній хвилі. А

бодай же ви здорові були, наші солодкий господарю. Закон! Розумієть ся, і ми чували дещо про закон, але аж надто добре знаємо, що закон, се теорія, що в книжці, на папері виглядає дуже гарно, а практика, жива дійсність, має свої спеціальні закони, далеко не такі гладкі та заокруглені, а за те повні розгалужень, закарлюк та ріжнородности. Тому паперовому законуви я не уймаю ані чести, ані поваги — борони Боже! Нехай він собі здоров жие і сидить у ваших кодексах на многа літа. Я тільки бажав звернути увагу пана старости на спеціальні відносини нашого новіту, які по моїй думці і по моєму глибокому переконанню, ніяким сьвітом не дозволяють нам тепер на такий люксус, як заінавігування політично-демагогічної геци.

Пан староста слухав уважно сих слів, присівши ся в фотелю напроти пана маршалка і підперши рукою гладко виголене підборідє, з гори обрамоване шнаковатими вже фаворитами. Його лице зробило ся зовсїм мертве, майже деревляне, стративши ту лукаву усмішку, з якою він уперед трібував пана маршалка, стараючись витягти його на слово. А коли пан маршалок задихавши ся перервав свій виклад, пан староста промовив:

— Не потрібно пан маршалок переконують мене про те, що я знаю й сам. На віче я доси не дав дозволу і в усякім разі маю ще кілька днів часу. За той час я мушу доповнити всіх законних формальностей, а поки що я хотів від пана маршалка так конфіденційно почути, як задивляє ся обивательство повіту на сю справу.

— О, пане старосто, — аж скрикнув пан маршалок, — алеж тут не може бути двох думок! Ані найменшого сумніву, що все обивательство думає так як я. За се можу ручити головою.

— В такім разі голова пана маршалка була би вже страчена, — знов з лукавим усміхом мовив староста.

— Як то страчена?

— А так! Я вже говорив де-з-ким із обивателів і чув думку, що віче треба конче дозволити.

— Не вже се так! — скрикнув маршалок зриваючи ся з місця і тільки тоді похочив ся, що сей викрик був нетактовний. От тим то він зараз сів і кланяючись старості мовив:

— Дарують пан староста, се мені нехотя вирвало ся. Я далекий від того, щоб подавати в сумнів — мій Боже, алеж так, так! Я повинен

був знати се відразу. У нас є один чоловік, що у всім і всюди має відмінну думку від цілого загалу обивательства. Не буду називати його, але я певний, що пан староста власне на него наскочили.

Староста всміхнувся весело.

— Розумію дуже добре, що є нова геца, се вода на млин того пана. Але надіюсь, що пан староста знають властиву ціну його опінії — —

— Впевняю коханого маршалка, що зроблю все, що зможу, аби спокій і гармонія в повіті не були заколочені.

Се запевненє заспокоїло пана маршалка, але про те вертаючи до свого Буркотина і чуючи з різних боків розмови селян про близьке віче, він не дуже то спокійно ждав найближнього торгового дня.

Та ще більше неспокою і турботи мав сими днями пан староста. Се був бюрократ старої школи, вихований в дусі абсолютистичної системи, коли про волю і бажання народа не штав ніхто, а під фірмою цісарських патентів та інтіматів панувала всевладно і необмежено бюрократія. І тепер, хоч від заведеня конституції минуло вже звиш двацять літ, пан староста жив і поводив ся в повіті зовсім як самостійний і са-

мовільний сатрап, без якого волі і дозволу ніщо не повинно було діяти ся. Йому лишало ся ще дослужити кілька літ до пенсії і він бажав дослужити їх у спокою і вийти на емеритуру з аттестатом вірцевого урядника і з ордером. Сама думка про те, що в його повіті під його управою має розпочати ся якийсь людський рух, який — він був про се свята переконаний — має в далекій перспективі революційні цілі, ворожі теперішньому державному порядку, — сама ся думка була йому неприємна, дусила його мов западто тісний ковчиг. Як радо був би він одним однієїньким грімким quos ego! здусив у зароді, стер з лиця землі всі заходи коло викликаня сего руху! Але щож, навіть те дуже поверхове і недокладне знанс „нових“ законів, яким розпоряжав він, показувало йому, що сего вчинити не можна. Цезню, довголітня бюрократична практика навчила його тій великій правди, що кождий закон, се брама, і від волі і зручності досвідного адміністратора залежить, чи і для кого сю браму відчинити, а кому й коли її замкнути. Та про те сам факт, що Євгеній, молодий адвокат, не вважаючи на батьківські о-стороги, так поважив ся зробити йому сю при-крість і скликати перше в сьому повіті і зага-

лом поза межами Львова народне віче, — сам той факт наповняв його серце жалем і пересердем. Пан староста довго обдумував, як йому поступити в сьому разі, вкінці покликав комісаря і велів йому на завтра назначити Євгенію візване до пана старости.

Коли другого дня Євгеній явився в назначеній годині, пан староста прийняв його дуже чемно, просив сідати, потрактував цигаром, а коли Євгеній не менше чемно подякував і запитав, чим може служити пану старості, сей надягнув на своє лице знов маску стурбованого батька і мовив добродушно-сумовито:

— Пане меценасе! Недобрий з вас чоловік! Я думав, що будемо жити з собою по приятельськи, а тимчасом — мій Боже, кільки клопоту раз-у-раз через вас! Спершу оті історії з тим фізиком, з тим Шнадельським, оті донесі, оті дисциплінарки — ну, скажіть, треба вам було того?

— Мені? — здивував ся Євгеній. — Хиба я робив се для власної користі? І головню, хиба я зробив щось злого, несправедливого?

— Пане, пане, — мовив ще сумнійше староста. — З боку на вас дивити ся, виглядаєте, як розумний чоловік, а говорите як дитина. Зна-

єте. я по щирості до вас, як батько, то не беріть мені сего за зло. Але їй Богу, мені вас жаль. Самі собі підриваєте ґрунт під ногами. Дав вам Бог талант, енергію, канцелярія йде добре — оженились би, звилиб собі семейне гніздо, дбалиб про сімю... Та ні, вам захочусть ся пускатись на такі авантури — —

— Дарують нан староста. — пробував протестувати Євгеній, але староста не дав йому докінчити.

— Ну, ну, прошу не ображати ся! Як се не з злого серця. А щирої думки старого бюрократа можете раз вислухати. Я давно бажав поговорити з вами по щирості, то вже вибачайте, що скористаю з сеї нагоди. На чім то я став? Ага, авантури... Я з наміслом ужив сего слова і не відступлю від него. Бо прошу, як же інакше назвати всі оті ваші заходи в справах, що властиво могли вас і зовсім не обходити? Справн, з яких ви не винесете ні користи, ні почесн, ні слави, хіба лайку, компромітації, роздратоване власних нервів, обуренє та ворожнечу многих і впливових противників? Як же се назвати, ~~це~~ не авантури, донкіхотство? І по що вам сего, питаю ще раз? По що?

— Дарують пан староста, але мій фах такий, що мушу уїмати ся за невинними і покривдженими.

— Пане меценасе! — з виразом батьківської поваги в голосі скрикнув пан староста, — не говоріть до мене як до гімназіяста, якому імпонують гарні фрази! О, так, і я колись був у гімназії і з запалом читав Шекспірового „Короля Ліра” і плакав зі зворушення над словами „нема в світі винуватих”. Але пізнійше я зрозумів, що Шекспір не без причини вложив ці слова в уста божевільного. Так, ці слова як раз антіноди правди. З нашого, урядового, адміністративного становища нема в світі невинних, а говорити, що комусь від уряду діє ся кривда, се або злочин або божевілле. Я не жартую, пане, і не баблю ся в парадокс. І для того я щиро жалую вас, що ви отсе сходите на дорогу — по моїй думці абсолютно хибию і шкідливу, на дорогу, де я мушу і буду побереювати вас усею силою, всякими способами, чуете? — всякими способами!

— Впевняю пана старосту, — мовив усміхаючись Євгеній, — я ані на хвилю не надіюся знайти в пану старості союзника в своїй роботі.

— Ну, ще чого не стало! — буркнув пан староста.

— А що до поборювання, то щож, воля пана старости. Я можу тільки одного бажати, щоб се поборюване вело ся на строго законній дорозі, так само як я держав і буду держати ся строго принципів закона.

— І ручите за те, що весь отой дух, який ви хочете інсценувати, буде держати ся законної дороги і в законних межах?

— Що до себе ручу вповні. Що до інших — тут багато залежати буде від того, чи самі власти незаконними поступками і навмисною провокацією не зіпхнуть людей із законної дороги.

— Пане, прошу не забувати, з ким говорите! — фукнув староста, помалу скидаючи з лица батьківську маску.

— Говорю *pro futuro*, отже нікому докору ані закиду не роблю. А що незаконне поступоване і провокації з боку властей — *parдон*, з боку поодиноких органів дуже можливі, сего, надіюсь, пан староста не схочуть перечити.

Пан староста мовчав добру хвилю, немов потапаючи в важкій задумі. А потім простягаю-

чи Євгенію руку мовив з незвичайною сердечністю:

— Пане Рафалович, не будемо говорити про се. Прошу, дайте руку. Будьмо приятелями!

Рафалович глядів на него зачудованим очима, але руки не подавав.

— Прошу вашу руку! — мовив староста.
— Зробіть мені одну маленьку річ, про яку буду отсе просити вас. Добре, прирікаєте?

— Не знаю, чи зможу зробити те, чого хочеться пану старості?

— Але зможете, зможете! Чому ні? Сеж від вас одного залежить.

— Щож се таке?

— Але обіцяйте наперед!

— Дарують пан староста, я хоч молодий чоловік, але на гру в піжмурки таки за старий.

— А то упертий Русин! — мовив староста маскуючи свою злість добродушним усміхом.

— Ніяким способом його не підійдеш. Ну, що діяти, треба говорити просто з моста. Так ось слухайте, пане меценасе, про що я хотів просити вас. Зробіть се для мене, спеціально для мене: відложіть се своє віче на пізнійше, ну, так на весну або на Петрівку.

— Не можу, пане старосто! — рішучо мовив Євгеній.

— Чому не можете?

— Важні справи нашіли тепер у повіті, треба обговорити їх, пояснити народови.

— Думаєте про реформу каси?

— Між иншими і про се.

— А як би я власне задля сего заборонив се віче?

— Задля сего?

— Так, щоб не викликати в повіті роздразнення.

— Алеж ся справа вже тепер викликає роздразненє, а коли віче буде задля сего заборонене, то весь народ готов сказати, що політичні влади покривають некорректне постоунованє ради повітової. Чи се причинить ся до успокоєня повіту, пан староста осудять самі найліпше.

— Прошу мене не вчити! Я знаю, що роблю і заявляю вам, що ваше віче не відбуде ся.

— Чи се формальна заборона? — запитав Євгеній встаючи.

Пан староста був невдоволений із себе, що так вихопив ся і схиливши ся над своїм бюрком почав перебирати якісь папери, бурчати щось під носом. В кінці переміг себе.

— Н-ні. Резолюцію дістанете на шістьмі. До побачення.

— Моє поважанє!

Евгеній уклонився і виїшов. А коли пролунали його кроки і за ним замкнулися двері старестинського передпокою, пан староста написав кілька слів на урядовій шівчертці паперу, позвонив на возного і подаючи йому сей папір мовив остро:

— Зараз бігай до Мотя Парнаса! Се для него візванє. Нехай зараз прийде сюди!

Мотьо Парнас був властитель заїзду, у якого Евгеній наняв був шону, де мало відбутися віче.

XVI.

Другого дня по полудни до Евгенія прибіг Мотьо Парнас і кладучи перед ним на столі пятаку мовив якось несміло:

— Перепрашаю пана меценаса — —

— А вам що, пане Парнас?

— Звергаю пану завдаток.

— Завдаток — —?

— Ну, адже пан меценас дає мені завдаток на винайм — —

— Ну, так щож з того?

— Звертаю пану завдаток. Не можу пану винаймати.

— А то чому? Чи вам ціна за низька?

— Е, що ціна! Чи я з паном меценасом торгував ся за ціну? Що пан дали, то я взяв.

— Ну, так чогож не стало?

— Знають пан... бою ся... знають пан, то деревляна шона — там буде багато народу — з люльками, цигарами — не дай Боже нещастя — —

— Алеж пане Парнас! З люлькою анї з цигаром нікого не пустимо.

— А все таки я бою ся. Знають пан, то стара халабуда. Ануж завалить ся — —

Евгеній зареготав ся.

— Ну, а може ще земля не витримає та затрясе ся, що?

— Бодай пан здорові жартували! Ну, ну! Але я прошу взяти назад завдаток. Бігме, не можу винаняти!

— Не можете? чому?

— Що я пану буду говорити, — мовив Жид моргнувши хитро. — Пан і без того знають.

— Староста наказав?

— Я того не говорю.

— Але не перечите. Ну, а як би ви не послухали наказу?

— Ах, пане меценасе! Як же я можу? Адже я бідний чоловік. Пан староста і пан комісар можуть мене знищити. Дуже мені жаль, що не можу пану меценасови служити, але бігме не можу — бігме не можу!

Евгеній узяв свій завдаток і попрощавши ся з Парнасом пішов у місто шукати иншого льокалю на відбуте віча. Він мав таке чуте, як чоловік, що в пітьмі натрафить на стіну і не знає, де й як її перелізти або обійти.

Переходячи попри Вагманів дім Евгеній побачив з далека, як перед звісною йому фірткою стояла бричка запряжена парою пшаків, а в фіртці стояв Вагман раз-у-раз кланяючи ся графови Кшивотульському, що про щось ласкаво толкував із ним. Та поки Евгеній наблизив ся, граф щиро стиснув руку Вагмана, сів на свою бричку і за хвилю щез лишаючи за собою легеньку куряву змерзлого снігу.

— Здорові, пане Вагман! — мовив Евгеній порівнявши ся з Вагманом. — А я й не знав, що пан граф також ваш кундеман.

— Знають пан. лихвар і ксьондз загляда-

ють найліпше в людські душі. Обом люди говорять таке, чого не скажуть нікому иншому.

— Але графа Кшивотульського всі вважають грошевитим.

— Щож, вільно людям уважати його яким хочуть. Куди пан меценас ідуть?

— Знаєте, пане Вагман, клопіт маю.

— Ну, який клопіт? — зацікавився Вагман.

Евгеній розповів йому свою розмову з Парнасом і згадав про свій намір — шукати иншого льокалю на віче.

— Гм, шкода вашої праці, пане, — мовив Вагман. — Коли пан староста схоче, то кождий инший Жид зробить вам те саме: завдаток візьме, а потім зверне. Навіть у естатній хвилі зверне.

— Щож його робити? Хіба йти на передмістя і замовити яку стодолу у передміщанина?

— Трудно буде. Ще стодолу повні соломи, не пообмолочували.

— Може де знайду, — мовив Евгеній не втраючи надії і пустився шукати фіякра, щоб їхати на передмістя. Вагман ішов обік него і мовчав довго, очевидно перебираючи щось у своїх думках. Нарешті зупинився.

— Ні, пане меценасе! Я вам щось пора-
джу.

— Ну, що таке?

— Лишіть ви мені сю справу. Я вам ще
сьогодні, а найданіше завтра подам відомість.
А властиво — ну, та вже побачимо. А коли, би
з мого пляну нічого не вийшло, то ще завтра
маєте час шукати шони на передмістю.

— Завтра остатній день. Адже про новий
льокаль знов треба завідомити староство. Ну,
а щож ви думаете зробити?

— Що се панна обходить? Я маю свій плян.
Най пан меценас ідуть до дому і чекають. Маю
надію, що все буде добре.

Евгеній не допитував ся далі і пішов до до-
му, а Вагман подав ся до помешканя пана бур-
містра.

— А, пан Вагман! Рідкий гість! Прошу, сі-
дайте! — мовив бурмістр, приймаючи Вагмана
в своїм кабінеті. Вони були товариші ще з ди-
тинячих літ, але пізнійше їх дороги розійшли
ся, і хоч жили в однім місті, вони здибали ся
рідко, тим більше, що належали навіть яко Жи-
ди до різних таборів: бурмістр, цивілізований
Жид, держав ся партії т. зв. німецьких Жидів,
між якими було декілька таких, що так як і бур-

містр грали ролю польських патріотів, — а Вагман належав до Жидів старовірів, хуситів. Та про те бурмістр занадто добре знав Вагмана, а особливо його грошову силу, щоб мав дивити ся на него ворожо або з призи́рством, а Вагман зі свого боку був певний, що німецька одежа і польський патріотизм не вистудили у бурмістра жидівського серця.

— Чим можу вам служити, пане Вагман, — мовив бурмістр, коли Вагман сів, а він заняв місце напро́тив него. — Що вас приводить до мене.

— Маленький геше́фтик.

— Дай Боже, щоб він був добрий! — з усьміхом мовив бурмістр, мимоволі якось впадаючи в тон жидівської розмови.

— Знають пан бурмістр: для богача нема злого геше́фту, а для бідного нема доброго геше́фту. А я приходжу з дуже бідним геше́фтом.

— Ну, жартуйте!

— То би багато говорити. То запугана історія. Так з боку подивити ся, то дурниця — тьфу! А придививши ся ближше, то воно сягає дуже глибоко. То мозок чоловікови сохне, коли вдумати ся. Чули пан бурмістр, що там у Росії роблять? Як там на Жидів кидають ся? Ай, ай, страшно подумати!

Се було як раз в часї перших антижидівських розрухів на Вкраїні, розрухів, які серед галицьких Жидів зробили були величезне вражінє.

— Ай, ай! — повторяв Вагман хапаючи ся за пейси. — Жінок, дітий, старців, хорих викидають на мороз, майже голих, голодних! А що маєтків понищено, порабовано!

— Щож ми на се порадимо, пане Вагман, — холодно мовив бурмістр. — Знаєте самі, що ми могли, то робили. Складки складали —

— Пане, я не про складки! Що там складки! Вони можуть нагородити хоч по часті понесену шкоду. Але того, що люди терплять і терпіли, того страху, холоду, побоїв і невингід, того ніякі складки не нагородять.

— Людська річ терпіти, — мовив бурмістр і зачинав по троха дивувати ся, куди властиво гне свою розмову Вагман.

— Людська річ терпіти, — мовив бурмістрська річ! — повторяв Вагман. — Але розумного чоловіка річ по змозї уникати терпіня, запобігати терпіню, так робити, щоб люди не терпіли. Подумайте, пане бурмістр, за що терплять ті люди? За те, що вони Жиди. Не за що инше. Кажуть: Жиди пияки, шахраї. Алеж між тими, що

потерпіли там у Росії, була найбільша часть бідних капцанів, перекупнів, шевців, кравців і інших дрібних ремісників. За що ж вони потерпіли? Чи ж не лише за те, що вони Жиди?

— Найбогатші Жиди, найбільші капіталісти та промисловці, ті не потерпіли нічого, бо ті сидять собі в Києві, в Варшаві та Петербурзі як у Бога за дверми, — з демократичним патосом мовив бурмістр.

— Ой то то й є! — мовив Вагман. — А тепер подумайте, коли-б так, не дай Боже, і у нас прийшло до чогось подібного.

— У нас! — мов ужалений скрикнув бурмістр. — Відки ви приходите до сеї думки? Хибави що чули? Нагрожувався хто?

— Ах, пане бурмістру! Хибаж то така неможлива річ? Хибаж нам треба чекати, аж почуємо погрози або може вже готовий вереск?

— Ну, у нас инша річ, у нас до того ніколи не прийде, — успокоєний в одній хвилі мовив бурмістр. — І там було би не дійшло, як би сам уряд не тихо не дозволяв. Що я кажу: по тихо? Деякі урядники таки голосно заохочували гоїв до нападів та розбоїв! А у нас се неможливе.

— Немоżliве! Ой, пане бурмістру, ніхто з нас не знає, що в Бога можливе, а що немож-

ливе. А відношини у нас зовсім не ліпші, ніж у Росії. Нарід бідний, темний — —

— Хибаж одні Жиди тому винні?

— Не скажу, що одні Жиди, але нарід нас уважає своїми найбільшими цияками, а прийде що до чого — найменша іскра, і вибухне огонь, і Жиди — ми всі, винні й невинні — будуть відповідати за всі ті гріхи, яких пераз анї вони не сповнили, анї їх батьки, анї діди. Се мені видасться дуже можливим і се мене дуже турбує. Здагна турбує.

— Але на се в нас нема ради, — мовив бурмістр.

— Невже нема ради? Неможливо, щоб не було ради! І се ви говорите, чоловік сьвітлий, учений! Ну, я сему не повірю. Або ви не почуваете вже себе Жидом, або не пробували ніколи думати про сю справу.

— Чи я почувую себе Жидом? — у задумі мовив бурмістр. — Но щирости скажу вам, пане Вагман: се не дуже велика приємність почувати себе Жидом. Весь вік я борюся против того почуття, силкуюся заглушити його в собі, придушити, вирвати з коренем, і доси не можу. Не говорю про релігію — се справа окрема, яка не має нічого спільного з тим почутєм спільности і

солідарности з темною та брудною жидівською масою. Своєї релігії я держу ся —

— На скільки вона вам вигідна, — перебив з докором Вагман. — Даруйте, пане бурмістру, але вже коли по щирости, то по щирости. Признайте, що ся релігія вам і подібним до вас сердечно байдужна, що ви зробили собі з неї подушку, на якій вигідно може спати ваше сумління, задержали з неї самі лише форми, а зовсім прогнали духа.

— Що се з вами, пане Вагман, — витріщив ся на него бурмістр. — Ви прийшли до мене поговорити про якийсь маленький гешефт, а зачинаєте залазити мені з патинками в душу.

— Дарують пан бурмістр, — усміхнувся Вагман. — Я не казав, що мій гешефт маленький. Він лише вбогий, се-б то такий, що його не можна отаксувати на гроші, що тут-тобі зараз зиску не дасть. Але він великий, дуже великий і наша розмова простісінько йде до його вняснення. Бачите: наші Жиди... Маса... Ну, що вони? Чим вони себе чують? У них релігія заступила все. Вони видять у ній Боже слово, повторяють те слово в своїх молитвах, деякі заглублюють ся в ньому — і на тім кінець. А де вони живуть, у яким краю, серед яких людей і поряд-

ків, се їх мало обходить. Ні, не так кажу, і се їх обходить, але лиш на стільки, що се все для них нива, з якої треба збирати не сїявши. Чи вони чують себе горожанами сего краю? Чи вони дбають про його добро, успіх, славу? Їм се байдуже. Вони чують себе зовсім чужими, а про закони, про порядки в краю дбають лиш на стільки, на скільки ті не перешкоджають їм бути **Жидами** і визискувати ренти людности.

— З ваших уст такі слова, пане Вагман! — чудував ся бурмістр. — Адже се так, як із моєї душі винято. Адже се й була причина, що я і подібні мені відлучили ся від тої жидівської маси, почали думати про історію сего краю, міняти ся в його публичні інтереси, працювати на громадськім полі.

— Розумію, розумію, — з усмішкою мовив Вагман. — І я сам колись передумав се все, перейшов вашу школу — то значить, не гімназії, але мішав ся до політики, мало не пішов до поєстаня, потім жив у Відні і носив німецьку одежу і говорив з ріжними розумними людьми про розумні речі. Я пізнав добре не одного з тих ваших нових **Жидів**, що ми їх називаємо аси-

мільованими і признаюсь, розчарував ся в них і знов відстав від них.

— Розчарувались? Цікаво знати, чому?

— Зараз вам скажу. Мені видалось — може то не все правда, але так мені видалось, — що ті нові Жиди стару жидівську душу розірвали на двоє: одну половину відкинули, а другу задержали. А тільки на нещастє задержали гіршу, а відкинули лїпшу.

— Он що! — вражений скрикнув бурмістр. — То пейсп, цицес і ярмурка, то у вас лїпша половина?

— Даруйте, пане бурмістру, — поважно відповів Вагман, — говорю про душу, а не про форми, що мають і в мене дуже мале значіне.

— У мене жадного, — з емфазою мовив бурмістр.

— І тут даруйте, коли вам скажу, що у вас вони мають далеко бїльше значіне, нїж у мене.

Бурмістр голосно зареготав ся і вдарив себе долонею по колїні.

— Ну, се перший раз мені трафляє ся в осььому кабінетї така теологічна розмова! — скрикнув весело. — Але говоріть, говоріть, розмова починає бути цікава, хоч я, їй Богу, не знаю, до чого се все може довести.

— Зараз побачите, — мовив спокійно Вагман. — Стже повторюю, ті ваші нові Жиди, асимілянти чи асимілятори, по моїй думці розірвали стару жидівську душу на дві частини. Яка то стара жидівська душа? Бачите, в ній зшиті були до купи: огонь старих пророків, запал, засліплене — коли хочете — а все таки громадський змісл тих, що боронили Єрусалима від Римлян, що піднимали повстанє з Бар Кохбою, що разом з Єгудою бен Гадєві йшли з Іспанії плакати на руїнах Єрусалима і разом з галицькими хуситами йдуть умирати в долині Йосафата. Отсе була одна половина тої душі. А друга половина, то була та, що виховалась у Єгипті в тяжкій неволі, що в пустині кланялась золотому теляти, що бунтувалась проти Мойсея, що завойовувала Канаан мордуючи Канаанітів аж до остатнього нащадка, що потім не хотіла вертати з Вавилона до Палестини, що вела лихварські і грошеві інтереси в Нініві, в Александрії і в Римі — одним словом, знаєте, що се за половина. Та половина, що бажає панованя над сьвітом, але не хоче нести одвічальности, яку накладає панованє. Та половина, що знехтувавши наказ письма сьвятого — вчитт ся в бжолн і в мурашки, з давна ходила на науку

до навук і давно перевершила його в його хитрощах.

— Зачинаєте бути поетичним, пане Вагман, — сухо і з відтінком погорди в голосі мовив бурмістр, — а се вам не до лиця.

— Хочете сказати, що мені, лихвареві, павці повітовій не слід так остро судити інших, — мовив з холодним усміхом Вагман. — О, не бійтеся, я й себе не пощаджу, я знаю добре, чого я варт і тільки те знання дає мені відвагу сказати свою думку про інших. Та про мене прийде річ на кінці, а тепер послухайте про себе і про своїх. Ви почали асиміляцію від того, що викинули з серця всяку решту того громадського зміслу, яким колись була сильна наша нація. Ви не признаєтеся до сего, навіть самим собі не признаєтеся. Ви говорите, що скинули тільки з себе жидівську заскорузлість, виречлися пейсів, халатів та цицес, а не хочете бачити, що те виречення формальностей для вас самих не формальність, але знак глибокої переміни в вашій душі. Ви перестали любити своє плем'я, його традицію, перестали вірити в його будущину. З усього національного добра вам лишилося тільки своє я, своя сім'я, мов одна тріска з розбитого корабля. За сю тріску ви вче-

или ся і пробуєте прикермувати її до иншого корабля, найти иншу батьківщину, купити собі иншу, нерідну матір. Чи не дурите ви себе самих, коли вірите, що та инша мати полюбить і пригорне вас як своїх рідних? І чи не дурите ви оту прибрану матір упевняючи її, що любите її лїнше, як рідну? Не знаю, що вам скаже ваше серце про ваші власні почуття, але що до тої вашої прибраної матери, то будьте певні, що її серце ані на хвилину не відкривало ся ані не відкрис ся для вас, що для неї ви все чужі, що в глибині душі вона ненавидить вас, а чим більше ви будете примілювати ся їй, підлещувати ся їй, тим більше вона буде погорджувати вами.

Пан бурмістр поблід. Вагманові слова колупнули таки його серце, але він пробував усе ще бороти ся зі своїм чутєм.

— Остро судите нас, Вагман, остро і несправедливо.

— Може бути. Вповні справедливий тільки один Бог, той що бачить усе, що кождий з нас ховає на дні серця. Але сей, пане бурмістру — слухайте, я також маю свої єретицькі думки — сей по моїй думці зовсім не судить, нікого ні за що не судить, тільки любить, і для того він так безмірно висший від

нас, для того він Бог. Се тільки ми, дрібні, сліпі, нужденні, судимо та ненавидимо. Ну, але я не такий може несправедливий, як вам здається. Я виджу й добрі боки вашого, асиміляторського руху, хоч вони й невеликі.

— Цікаво знати, які вони по вашій думці, — мовив бурмістр.

— В нашій давній вітчизні, у Азії, де спека велика, а жерел мало, де погожа вода має пинколи ціну золота, є такий звичай, що вандрівець натрапивши серед пустині на жерело і угасивши в ньому свою спрагу, вмивши в його хвилях руки і лице, на відході кидає в него малу золоту монету. Се немов його відплата за добродійство жерела. Отже ви і всі асимілянти з давніх давен видаєтесь мені тою золотою монетою, яку жидівська нація кидає в жерело, відки їй довелось пити та освіжитись. Ви наша данина тим народам і краям, що в тяжку годину дали нам захист і притулок. Але не жадайте, щоб та данина була занадто велика. Адже нерозумно було-б жадати від вандрівця, що пив воду з криниці, щоб у відплату за се і сам скочив до криниці і втопив ся в ній. Те, що ви робите і що робили не раз подібні вам — се з історичного боку оправдане і конечне і навіть позиточне

для жидівської нації, але не може бути її програмою, бо се була би не програма, а самовбійство.

— Але чим же по вашій думці се пожиточне для жидівської нації? — запитав бурмістр уже без тіни насміху в голосі.

— Чим пожиточне? Сеж ясно. Ви посередники між нами і тими націями, що прийняли нас. Ви міст понад прірвою і за вашими плечима нам можна жити собі вповні самотійним, своїм життям, не збуджуючи надто великих підозрінь, надто великої ненависти. Давнійше, в середніх віках, коли ми жили серед чужих народів зовсім відокромлені від них, коли такого моста не було, нам жило ся далеко гірше. Правда, ви се будете знати ліпше.

— Ну, ну, цікаво, цікаво почути від вас такі погляди, пане Вагман. Я ніколи не надіявся — —

— Перепрашаю, пане бурмістр, — мовив Вагман. — Ще хвильку терпеливості. Я ще не скінчив, не дійшов до тої мети, до якої зміряє моя промова і до того гешефту, який привів мене сюди. Признаєте тепер, що я зовсім не такий ворог вашої асиміляції, як звичайні хусити, що признаю в певній мірі її рацію і навіть по-

житочність. Але є одна річ, що дуже багато уймає її вартости і виявляє її нещирість. Се та обставина, що Жиди звичайно асимілюють ся не з тими, хто ближше, але з тими, хто дужчий. У Німеччині вони Німці, се розумію; але чому в Чехії також Німці? В Угорщині вони Маляри, в Галичині Поляки, але чому в Варшаві та в Києві вони Москалі? Чому Жиди не асимілюють ся з націями слабими, пригнобленими, кривдженими та вбогими? Чому нема Жидів Словаків, Жидів Русинів?

Бурмістр скривив ся. З сего боку йому не любо було освідлювати се питання.

— Може то така наша натура. — мовив далі Вагман. — що ми навіть там, де ходить о вибір прибраної матері, питаємо не голосу серця, але запитуємо поперед усього: *Wus tojgt mir dus?* Та тільки се кидає деяку тінь на щирість усеї асиміляційної роботи і — що найфатальніше — значно обнижує вартість тої асиміляції в очах тих, з якими ви асимілюєтесь. Вони дурні, дурні, то правда, але все таки у них є очі і коли не тепер, то в четвер вони децю побачуть ними.

— Слухайте, Вагман! Сего нарешті за багато. Зачинаєте говорити так як той адвокат Ру-

син, що докоряв мене моїм польським патріотизмом.

— Мав рацію, — мовив Вагман, — бо польський патріотизм тут, на руській землі не зовсім на місці.

— Ну, ще тільки того не стало, щоб ви почали навертати мене на руський патріотизм! — з грубим реготом мовив бурмістр.

— Борони Боже! По моєму жаден Жид не може і не повинен бути ані польським, ані руським патріотом. І не потребує сего. Нехай буде Жидом — сего досить. Аджеж можна бути Жидом і любити той край, де ми родились, і бути пожиточним, або бодай нешкідливим для того народа, що хоч нерідний нам, все таки тісно зв'язаний з усіми споминами нашого життя. Мені здається, що як би ми держали ся такого погляду, то й уся асиміляція була-б не потрібна. Бо подумайте: чи жадає хто від нас тої асиміляції? Здається, ні. Але за те кожному пожадане, щоб ми були чесними і пожиточними членами тої суспільности, серед якої живемо.

— Го, го, після теології моралізація! — знов якимсь прикрим голосом мовив бурмістр.

— До якої я, лихвар і пиячка повітова, знов таки не маю права, — гірко відрік Вагман. —

Та я не хочу нікого моралізувати, що мені за діло. Я тільки хотів висловити свій погляд —

— Якого самі не держитесь! — перервав йому бурмістр.

— Власне, якого сам держу ся, бодай від кількох літ, від коли ся справа почала прояснювати ся мені в голові. Бачите, коли вмер мій син, я почав був дуже сумувати. Мені так було, немов би земля розпала ся перед моїми погами. Передомною не стало дороги, не стало мети. По що я живу? Для кого гребу і горну на купу? Терплячи сам, я почав розуміти терпіння інших, тих, що не мають де голови прихилити, не знають, що будуть їсти завтра, не мають що в рот вложити нині, дивлять ся на муку своїх дітей. О, я перед тим, яко хлопський лихвар, не мало видав такої нужди, але вона не зворушила мене. Все те було чуже для мене, далеке від мого серця. Я гріб на свою купу і не дбав ні про що инше. Тепер, коли син мій умер, у мене відкрили ся очі і я почав роздумувати. Знаєте, мені здавало ся пераз, що одурію. Голова тріщала, я ходив, мов під обухом. Що вам говорити богато! Я додумав ся до того, що треба вхопити налку з иншого кінця. Вперед я дер і виснаив хлопів, тепер я обернув свою опіку на тих, що

вспротили мене, а хлопам почав допомагати в їх біді. Я робив се незаметно, зичив декому гроші на закупно ґрунту на малі проценти, з яких потім іще більшу часть дарував дѣвжникови, вишукував собі посередників — пошів, учителїв і через них зичив більші суми на закупно панських фільварків або більших ґрунтових посілости для селян. Ніхто сего не знав і не знав, але коли Підліски, Горбов, Сокирчани і інші села в кількох околичних повітах позакуплювали панські фільварки, позикуплювали назад ґрунти попродані вперед на ліцитаціях Жидам, то все те зробило ся при моїй помочи, моїми грішми. З часом я обдумував сю справу чим раз ширше і мені видало ся, що й така робота може бути користна для нашої жидівської нації. Бачите, оті розрухи на Україні показали мені, що грацюючи над виссанем і зруйнованем руського народа ми, Жиди, робимо так, як робив той Циган, що сидючи на дубовій гияці сам підрубав ту гияку. Живучи на руській землі ми громадимо над своїми головами пожежу руської ненависти. Навіть пориваючись до асиміляції ми асимілюємо ся тільки з тими, що дусять і виснажують отих Русинів і тим іще збільшуємо тягар, що пригнітає їх. І забуваємо, що на руській зем-

лі живе нині більша половина всего жидівського племені і що громаджена століттями ненависть може вибухнути таким полум'ям, прийняти такі форми, що наші протектори Поляки та Москалі не зможуть допомогти нам нічого. І мені видалося конечним почати і до руського берега від нас будувати міст, почати робити хоч де-що таке, аби ті Русини могли не самим лихом споминати нас. Я знаю, коли вони рушать ся по троха, дійдуть до деякої сили, то і з Жидів чим раз більше буде прихилити ся до них. Але по мойому важно допомогти їм тепер, коли вони ще слабі, коли ще гнуть ся і не можуть випростуватись.

— То дуже делікатна спекуляція, пане Вагман, і я не знаю, чи багато Жидів ви потягнете на неї.

— О, я й сам знаю, що не багато. І мені не треба багато. Аджеж доси я нікому не говорив навіть отсих своїх думок. Вам першому я вияснив їх, бо бачу в вас під німецьким сурдутком не задуплене ще до решти жидівське серце, не зовсім іще розполовинену стару жидівську душу.

— Дякую за комплімент, — з усміхом

мовив бурмістр, — а тільки я й доси не ба-
чу, яку ціль мала ціла та наша розмова.

— Тепер я можу сказати вам про ту ціль і
не потребую лякати ся, що ви висьмієте мене і
і викинете за двері як шаленого. Бачите, за па-
ру день має тут у місті зібрати ся народце зі-
бранє руських хлопів.

— Чув я про се. Ну, та мабуть із того ні-
чого не буде, староста не pozwoliть.

— Видите, він дуже рад би не pozwoliти,
але троха боїть ся сего молодого адвоката, що
скликає те зібранє. Для того пан староста шу-
кає бокової стежки і отсе вже наказав Парна-
сови, щоб не дав своєї шопи на зібранє.

— Мусять наймити шопу в кого иншого.

— І з кожним иншим таке саме буде. Жи-
дови пан староста пригрозить, а в передміща-
нина винайде знов щось инше і таки заборонить
зібранє. А мені би дуже хотіло ся, щоб
воно відбуло ся.

— Вам?

— Так. Бачите, тут є мій маленький інте-
рес. Та хлопська нарада буде головню зверне-
на проти реформи повітової каси.

— Ах, то се ви на маршалка Брикальсько-
го острите зуби! — сьміяв ся бурмістр.

— Так. Він найбільше причинив ся до мого осирочення, через него мій син пішов змаю 'дженел у 'акоц во иллетитія по алох в і шенді думаю, надійшла пора.

— Ну, я там не входжу в ваші пляни. Але це розумію, чим би я міг допомогти вам.

— Ужити свого впливу у наша старости, щоб таки позволив на се зібранє.

— Думаю, що се буде трудно. Знаєте самі, коли староста на що завізьме ся, то робить ся впертий, як бик.

— Ну, на впертого бика є також 'способи. Можна зайти його хитроцями.

— А то як?

— Або я знаю? Ріжні можуть бути 'способи. Я думав, що ви своїм правничим розумом борше щось видумаєте, ніж я. Ну, та мені прийшов до голови один концепт.

І Вагман нахиливши ся до бурмістра почав щось шептати йому до уха. Се була його стара лихварська привичка, бож у кабінеті не було нікого, хто міг би був підслухати його.

В міру Вагманового шептання бурмістрове лице прояснювало ся, прояснювало ся, а на кінці він вибухнув голосним сьміхом.

— Чи ви здуріли, пане Вагман! Також концерт! Га, га, га!

— Ну, я не кажу, щоб се був наймудріший концерт, — мовив Вагман, також усміхаючись, — але даю вам те, що маю. Робіть з тим, що знаєте. Тільки скажіть мені одно: чи згоджуєтесь зробити в тій справі те, що будете могли?

— Щож, нехай буде й так. Троха се дивна і незвичайна для мене роля, але щож, ризикувати при тім не ризикую нічого.

— Алеж навпаки, се буде тільки користне для вас.

— Ну, про користь мені байдуже. Та вже, що маю робити, даю вам слово. Зроблю, що зможу, а ваш проєкт обдумаю ще докладнійше. Ще нині зайду до Парнаса і поговорю з ним. Чи тому руському адвокатови говорити що?

— Не треба. Як би що було потрібно, то я сам скажу йому.

— Ну, коли так, то добре. Завтра поговорю зо старостою і про все дам вам знати.

На тім вони й попрощалися.

XVII.

Другого дня пан староста сидів нетерпеливо в своїй канцелярії і ждав нового подання від Евге-

нія з донесенєм про новий льокаль, у якому мало-б відбутися віче. Він наказав у подавчій протоколі, щоб як скоро вийде те нове поданє, зараз передати його йому, і вже наперед обдумував способи, як би звести на нінащо й се нове поданє, щоб не допустити до відбуття віча, але так, щоб Євгеній не міг закинути йому ніякої очевидної противзаконности. Але минула година за годиною, а поданє не впливало.

— Щож се, — міркував собі пан староста ходячи великими кроками по своїй канцелярії. — Чи мав би Парнас таки полакомитися на гроші і дати шопу не зважаючи на мою раду? Не припускаю сего. Жид боїть ся і був цілий мокрий виходячи від мене вчора. Чи може той панич одержавши Парнасову відмову надумав ся відкликати те чортівське віче? Се було би дуже розумно з його боку. Але власне для того, що се було би розумно, я думаю, що він сего не зробить. Русин упертий, а особливо коли ходить о зроблене якоїсь дурниці, якогось збитка, якоїсь прикрости иншому, то тут нема ніякої сили, щоб відвела його від раз повзятого наміру. Але як собі знає. Льокалю у Парнаса не буде мати, а коли нині не донесе про инший льокаль, то сам собі припише вину, коли я

велю його віче розігнати жандармами.

Серед таких енергічних міркувань застав пана старосту бурмістр.

— А, добрий день, пане Рессельберг! Що там чувати?

— Дякую пану старості. Все добре.

— Що вас приводить до мене, пане Рессельберг?

— Маленька просьба. А властиво аж дві.

— Ого! — сьміючись крикнув староста. — Щож там такого?

— Та одна від того бідного Парнаса.

— Від Мотя?

— Так.

— Ну, чогож йому треба?

— Прибіг учора до мене — знають пан староста — мало не плаче. „Пане бурмістру, — каже, — поратуйте! Трафив ся мені добрий гешефт. У моїм заїзді маю відбути ся зіbrane хлопів — адвокат Рафалович платив за льокаль, а крім того я числав на дохід“. Знають пан староста, на таким зібраню балакають богато, а від балакання горло засихає — га, га, га! — а засохле горло треба промочувати. А у Мотя є кілька бочок пива, що воно — признав ся мені отверто — трошки при-

1914/15

кисло. То звичайним гостям годі його давати, але при сій нагоді то було би пішло. Ну, от він і плаче. Такий гарний гешефт, золотий гешефт, і пан староста не дозволяють йому відступити льокалю.

— І не позволю! Не можуж я задля Мотьового скислого пива дозволити, щоб мені під носом бунтували повіт.

— Рація! Цілковита рація! Нехай ідуть на передмістє бунтувати. Що має Жид при тім заробляти?

— На передмістє?

— Ну так. Рафалович уже винаймив шопу у якогось передміщанина. Там, надіюсь, зібранє буде менше небезпечно, а Мотьо може своє пиво вилляти зараз до потока.

— Я нічого про жадне зібранє на передмістю не знаю і на жадне таке зібранє не позволю! — мовив староста.

— Дарують пан староста, але я хотів би висловити просьбу — не свою, а Мотьову, з якою я прийшов сюди.

— Як то, ще просьбу? Адже ви чули вже — —

— Перепрашаю пана старосту. Я нічого не міг чути, бо ще й не сказав, чого мені треба. Я пресив би — то-б то Мотьо Парнас через мене

просить, щоб пан староста не наказували того зібрання.

— Ага, от чого йому треба! — скрикнув староста.

— Прошу не розуміти мене хибно. Я не прошу, щоб пан староста дозволили зібранню відбутися, що мені до того, чи воно відбуде ся, чи ні. То вже пану старості ліпше знати, чи має воно відбутися, чи ні. А нам важно тільки те, щоб воно не було заборонене тепер.

— Як се так? Я не розумію.

— А то така проста річ! Пан староста заборонять нині у Парнаса, вони відбудуть його на передмістю. Там вони винаймуть льокаль у такого, що не побоїть ся розказу пана старости. Пану старості прийде ся заборонювати ті збори, підуть рекурси, клопоти. І головню, той пан Рафалович усе ще знайде досить часу на телеграфованє до намістництва, до міністерства і готув добити ся того, що зібранє в означений день таки відбуде ся, тільки не у Парнаса і против волі пана старости.

— Ну, се ще побачимо! — з завзятем мовив староста.

— Я не кажу, що так мусить бути, але сего й пан староста не заперечать, що так може бу-

ти. А чи не ліпше було би зробити инакше? Коли пан староста не хочуть справді допустити до відбуття зібрання, то статт собі по просту на формі, на букві закона. Віче заповіджене, всі формальности сповнені — добре. В означений день віче збирає ся, народ валить до шони — таки до Парнасової, по що слати їх на передмістє? — аж тут бух, приходять пан староста з міським будівничим і заявляють, що шона грозить заваленєм і віче тут відбутися не може. Против ореченя будівничого в тій хвилі не можливий ніякий рекурс, треба би хиба делегувати спеціальну комісію. Отже пан староста вповні заслонені від закиду якоїсь самоволі, а зібрані мусять розійти ся з довгими носами. А заким розійдуть ся — се вже Мотьо так міркує — не буде без того, щоб на потіху не впили і не дали йому заробити дещицю.

— Гм! — буркотів староста слухаючи сеї хитрої ради. — Das laesst sich hoeren, laesst sich hoeren. Справді, се може бути ліпше, ніж вдавати ся в гризню від тепер. Нехай собі пани демагоги до остатньої хвилі потішають ся надією; в остатній хвилі як грім упаде на них розчарованє і вони тим певнійше потратять голови.

— Отже пан староста згоджують ся не забороняти того зібраня тепер?

— Про мене, нехай буде й так. Забороню в остатній хвилі.

— Стже можу сказати Парнасови, щоб узяв назад задаток від Рафаловича?

— Нехай бере.

— Дякую пану старості! Сердечно дякую. Се булаб одна, Мотьова справа. А друга моя власна.

— Цевно в справі пропінації?

— Ні. На мій сором знов політична справа.

— Яка?

— Знають пан староста, у нас не задовго мають бути вибори до кагалу. То між Жидами настає велике недоволенє, роздраженє... Інтриги йдуть, одні против одних риють. До школи зійдуть ся, то замість Богу молити ся кричать, сварять ся, одні одним пейси та бороди вимикують.

— Ов, а я й не чув нічого про се!

— Ніби то наша хатня справа, а про те до того доходить, що годі дати собі раду. І от між Жидами повстала думка — скликати й нам собі таке зібранє, як сликають хлопцї.

— Що ви? Зібранє? Жидівське! — скрикнув староста ханаючи ся за голову. — Чи сьвіт кінчить ся?

— Ні, пане старосто. Се ми — кілька нас — думали сюди й туди і придумали, що найліпше бу-

де дати людям виговорити ся. Що хто має против кого чи за ким, нехай скаже.

— Алеж се нечувана річ — жидівське зібрание! — дивував ся староста.

— Хлопське також нечувана річ.

— І деж би ви хотіли робити те зібрание? Бою ся, щоб у місті вам не наробили заколоту.

— О, нехай пан староста не боять ся! За спокій, за порядок я ручу. А зібрание скличу до своєї коршми там геть за містом, за рікою, за мостом, на Вигоді. Там возівня велика, від міста далеко, на-ради можуть собі бути хоч які голосні — ніхто не почує.

— І ви не жартуєте, пане Зільберглянц? Ви справді хочете скликати жидівське зібрание?

— Зовсім без жарту. Ось прошу, осьде пода-не о дозвіл.

І бурмістр подав пану старості зложенний по урядовому аркуш паперу. Староста розгорнув його і перебіг очима.

— Ха, ха, ха! Зібрание в справі вибору ка-гальної старшини. Ну, сего ще не бувало!

— Але буде.

— А по щож дальші точки? Політична ор-ганізація? Економічний стан повіту?

— Хиба се не обходить Жидів? По всім світі про се говорять, а ми мали-б і не думати?

— Алеж се ви знов робите мені нову коломиїку. Тут чоловік з тими Русинами не може дати собі ради, а тут на тобі! І Жиди вилазять з якоюсь політичною організацією.

— Нехай пан староста не боятъ ся! —спокоював його бурмістр. — Пнша річ говорити, а пнша зробити. Хочуть люди говорити, то нехай говорять. Але від слів до діл іще дуже далеко. А наші люди таку вже мають натуру, що їм аби виговорити ся, то вже й лекше.

— Ай, ай, ай! — скрикнув староста ще раз зазирнувши в поданє, — А се що? Ви хочете й своє зібранє відбувати в той сам день, що й хлопське?

— Думаю, що се одно одному не перешиняє. А нам се найдогіднійше, бо з повіту зїде ся багато Жидів на торг. А вони як раз найгірше невдоволені теперішнім кагалом.

— Ну, але представляю собі, яке там пахуче буде те зібранє! Треба буде вислати комісаря.

— Ми пану комісареви заплатимо за присутність.

Староста зареготав ся.

— Йому нічого не належить ся.

— Ми то знаємо, що по закону не належить ся. Але закон не говорить також про простуду, духоту і всяку нечисть, якої можна набратися на таким зібраню. Ми вже будемо знати ся на річі. нехай пан староста будуть певні. Отже можу йти з тим радісним чутом, що обі мої просьби будуть сповнені?

— З тою умовою, що за се друге зібранє ви берете на себе всю одвічальність.

— Розуміє ся! Розуміє ся! Аджеж я скликаю його, то й одвічальність на мні. Кланяю ся пану старості. Рад і з свого боку служити, чим тільки буду міг.

І пан бурмістр вийшов із старостинської канцелярії дуже втішений, сьміючи ся в душі з Вагманового дотепу, на який йому вдало ся взяти енергічного батька повіту.

XVIII.

Віче мало відбутися в вівторок. — се був торговий день у місті. День перед тим, у понеділок, Стальський сидів із Регіною при обіді. Регіна була бліда, аж жовта. Її губи були бліді, повіки червоні, очі горіли якимсь дивним блиском, а на чолі крутими борознами пов'орували ся зморщкн, а волосє, колись золотисте, поблекло я-

кось, стратило блиск і декуди припорошило ся сивиною. Вона сиділа мовчки і крім кількох ложок росолу та одної гильки каляфіора не їла нічого.

Стальський був у добрім гуморі. їв смачно і балакав. не звертаючи уваги на те, чи їсть Регіна, чи не їсть.

— Го, твоїй „кохайонци“ завтра скликає хлопські збори. Пускає ся на велику політику. Певно хоче бути послом. батьком народу! Га, га, га! На бістрого коня сідає, але маю надію, що зломить голову. Понаострювали ся вже тут на него добре, не дадуть йому порости в пір'є. От і завтрішні збори. Він думає, що він тим когось налякає. А тим часом ліпше би зробив, як би сам стеріг ся, щоб кости цілі були. Не даром сказано: не викликай вовка з ліса, бо прийде і з'їсть.

Регіна з переляком витріщила очі на Стальського, але з її уст не вирвало ся ані одно слово.

— Що так вибалушила ся на мене? — грубо буркнув Стальський. — Провертіти мене хочеш тими очима? Ага, правда — додав по хвилі переходячи зо злобного до насмішливого тону. — твоє чутливе серденько здригаєть ся, тремтить за свого улюбленого. Ну, ну, не бій ся! Мудрий він і не так швидко дасть себе вмотати в сіті. А де би справді прийшло ся наставити плечі, то там по-

ВНІСЛА
БЕЖЕ ВАС

4

перед себе висуне тих дурних хлопів, а сам заховає ся з заду. О, знаємо ми таких! Усі вони вроджені на генералів. Але ба, часом і генерала попадає куля. Се він повинен затишити собі.

Регіна не зводила з него заляканих очий. Стальський реготав ся.

— Чи бач, як перелякала ся! Не бій ся, я тобі його не вбю. Будеш іще нераз могла натішити ся ним — хоч з далека. А сама винувата, що не принадила його до нас. Аджеж могла любити ся ним до схочу, як би була зараз при першій візиті не наробила глуних сцен. Ну, скажи... потім плачеш, що я тираню тебе, замикаю, відчужую від людей, а тимчасом сама своїми фоками відгониш кожного з хати. Се я міг би жалувати ся, що через тебе відбив ся від усякого порядного товариства. Будь у мене жінка гарна, розумна, людяна, така, яку я надіяв ся знайти в тобі, то не така була-б моя кар'єра. Нас усюди приймали би в товаристві, тай у службі на мене мали-б інакше око. А так що: тлумить ся чоловік у тій нужденній канцелярії, всі його мають за пса, а прийде до дому, то й там пекло. Ходить оте опудало вічно надуте, забурене, засумоване, заплакане, слова по людськи не промовить, дивить ся на мене, мов би я йому батька й матір зарізав. — і жий же в та-

кім раю! Будь веселий, будь добрий, будь розумний! Тьфу!

І Стальський з пересердя кинув на стіл ніж і вилку, які доси держав у руках.

Регіна похилила лице і сиділа мовчки.

— Ну, чого мовчиш? Чому не озовешся? Скажи, маю я рацію, чи ні? Адже мусиш сама признати, що маю рацію. То не штука жалувати ся, що я десять літ жив з тобою так, як би тебе на світі не було. Але спитай, свого власного сумління спитай, хто тому був винен? Чи не твоя власна впертість, зайлість, злоба? Подружє, се не настанний ряд обопільних уступок. Уступиш ти мені, уступлю я тобі; зробиш ти мені одно добро, зроблю я тобі двоє. А упрешся ти проти моєї волі, то я упру ся проти тебе. Зробиш ти мені пакість, то я тобі й десять. А правда, я тоді толкував тобі, благав тебе: ей, Регінко, не роби мені сего, не виганяй Гануськи! Що вона тобі шкодила? Робила своє діло, не крада, не шахрувала, а мені була до вдової. А ти ні тай ні. І поставила на своїм — прогнала її, і з нею разом прогнала й злагоду з нашого дому. Ти бажала зігнути мене під свій пантофель, а я, небого моя, не з того матеріялу зроблений, щоб гнути ся. А тепер бачиш сама, хто на тім гірше вийшов.

Регіна ще низше похилила лице і мовчала. З її очей почали капати сльози. Стальський засміяв ся весело.

— Га, га, га! Виджу, що своїми словами торкнув я сантиментальну струнку в твоїм серці. Се дуже добрий знак. Сльози розмякшують затверділу натуру. Вони мають у собі щось подібне, як вино: розв'язують язик. Ану, Регінко, розповідь но мені раз по щирости, яка то була у тебе історія з тим Рафаловичем? Як ви пізнали ся, як кохали ся, милували ся, як розстали ся? Чому ти не пішла за него? Чи ти його не хотіла, чи він тебе? Чи тітка розлучила, чи може се була така тиха любов, про яку співав німецька пісня:

Kein Feuer, kein Feuer
Brennet so heiss,
Wie die heimliche Liebe,
Von der Niemand Nichts weiss?

Регініне лице спалахнуло румянцем. Вона встала з крісла і хотіла йти геть, але Стальський ухопив її за стан і силою посадив знов на кріслі.

— Ну, ну, не фуркай ся! Чого тікати? На мене сьогодні набігла весела хвиля, то я й хотів поговорити з тобою як з доброю. А ти все своє тай своє. Ну, Регіно! Всміхни ся! Випогодь чоло! Буджу тебе!

І вхопивши її за плечі він струснув її сильно. У неї знов бризнули сльози з очий.

— От дуріпа! — скрикнув Стальський і відвернув ся від неї. — Ти з нею по доброму, а вона анї в той бік. Слухай. Регіно, — мовив він знов обертаючи ся до неї і приймаючи лагіднійший тон, — я справді не розумію тебе. Чого тобі треба? Чого тобі не стає? Чи я тебе неволю, замикаю, на світ не пускаю? Адже бачиш сама, що я більшу часть дня не сиджу дома. Чому не знайдеш собі товариство, не забавиш ся, не розвеселиш ся? Я розумію, тобі хоче ся не звичайного собі жіночого товариства. Я знаю, у тебе в серці не завмерла ще любов до того... твого... ну, ти знаєш, про кого я. Що ж, з Богом Парасю! Хіба я тобі бороню кохати ся з ним? Ще більше! Признаюсь тобі отверто... Ще не знавши, що ви перед твоїм шлюбом були знайомі, я вмисно запросив його до себе надіючись, що ти закохаєш ся в нїм, потїшиш своє серце...

— Тьфу на тебе! — скрикнула Регіна і з її очий посипались іскри обуреня.

— Не фукай, не фукай! — їдко мовив Стальський. — Не чини ся святаю та божою. Я знаю, що тобі самій бажало ся того. Аджеж ти другого дня мала з ним рандеву. — ну, признай ся! І ви

торгували ся про щось, та видно він за низьку ціну давав, то ти й не пристала. О, правда, що я знаю тебе!

— Тьфу на тебе! — ще раз з притиском скрикнула Регіна і знов устала, щоб іти геть від сего огидливого чоловіка.

— Та сиди бо! — мовив Стальський сьміючись і ще раз втискаючи її в крісло. — Фукай собі як кицька, але сиди. Вислухай, що я хочу тобі сказати по щирости. Хто знає, чи швидко мені ще раз збере ся на таку щирість, то користай з нагоди. Отже про що то я?... Ага, про твоє коханє! Голубочко, їй Богу, не спиняю тебе! Назначуй йому рандеву, іди сама до него — хоч нині! Анї слова тобі не скажу. Ще й рад буду, коли вдоволивши своє серце стрітиш мене весела, всьміхнена, румяна. А то чи бач, яка стала! Від тої вічної самоти та гризні ти зівяла, як сушена підненька. Ну, до чого ти подібна? І не сором тобі так занепадати себе! Ну, Регіно, кинь лихом об землю! Я розрішаю тебе від усіх нїби моральних зобовязань, даю тобі повну свободу, навіть прошу тебе: не вяжи ся нічим, слухай голосу свого серця! Побачиш, обоє на тім ліпше вийдемо.

Регіна мовби дла при сих словах як смерть. Її уста задрожали нервово, руками вхопила ся за гру-

ди. мов почула там якийсь страшний біль, і схопиши ся скрикнула:

— Боже, Боже! Не дай мені вдуріти!

І вона вирвала ся з рук Стальського, що ще раз спробував ся задержати її. втекла до свого покою і замкнула ся з середини.

А Стальський прослідивши її очима аж до дверей усміхнувся і затираючи руки проворкотів півголосом:

— Ну, ну! Побачимо, чи вчепить ся за сей гачок! А здасть ся, клює.

XIX.

Вечеріє. На дворі посутеніло, бо небо насунулось важкими хмарами. Тихо паде сніг густими, великими платками. Міський годинник вибив четверту, але в покою вже потемніло. Регіна звільна, рівним кроком ходить по своїм покою, мірно — шість кроків там і шість назад, ненастанно мов вязень у своїй казні. Двері її покою замкнені з нутра, так як їх замкнула вирвавшись із рук мужа. Тільки голова її, що розболілась страшенно, повязана мокрим рушником; лице і уста, коли можна, ще блідійші ніж були підчас обіду, а великі черні очі горять несамовитим огнем. Вона

ходить з лицем спущеним у низ і говорить раз-у-раз не то сама до себе, не то до когось незримого, гестикуючи при тім злегка руками: говорить не дуже голосно, рівно, так що з за дверей її голос брешить мов тихе журчанє лісового жерела, солодке і меланхолійне за одним разом.

— Слухай, Геню! Як я була маленькою, то ми жили в деревлянім домику під лісом. А напротив наших вікон була висока, ліса гора. Коли сонце сходило, то викочувало ся до наших вікон як раз із за вершка тої гори. А коли заходило, то на тім вершку найдовше яріло ся його пурпурово-золоте промінє. Я так любила той вершок, голий, найже-ний сїрим камінями і з широкою пісковою поляною по середині, що виглядала мов широка біла плахта простерта між оборогами. Встану було рано і зараз біжу до вікна і зиркаю на той вершок, як він купаєть ся в сонці, що ще не доходить до нас у долину. Весь день чи бігаю куди, чи купаю ся в річці, чи бавлю ся, а все люблю зирнути на той вершок, а вечером то нераз очий від него не можу відвести. Так мене манило щось до него. Та вічна гра сьвітла й тїний і найріжнїйших красок, що міняли ся на скалах, на пісковій поляні, на я-рах і темнім лісі в низу, все те чарувало мою дитинячу душу. Я нераз почувала бажанє бути на

тім вершку. дихати тим пурпурово-золотим, пиш-
ним повітрям. Мені не раз снило ся, що я лечу з
низу, ширяю по над яри й долини як сірий яструб
— просто в гору до того вершка. У мене в серії
робило ся так солодко і так страшно, що мені у
сні дух захоплювало, коли я гляділа з гори в глу-
бочинне провалє підмною. Я скрикувала з радості
й страху і прокидалась і жалувала, чому я не пташ-
ка і не можу летіти там у гору і спочити на тім
чудовім вершку.

— Та ось раз, вдивляючи ся в вершок, коли
сонце схилило ся з полудня і обливало його най-
яскравішим світлом, я побачила в самій середині
піскової поляни щось мов срібну іскру, мов шма-
ток сонця, що відірвав ся з неба і впав на вершок
гори. Довгий срібний промінь стрілив від того мі-
сця до могого ока, тремтячи понад темним лісом,
іграючи всіми барвами веселки. Що се таке? —
подумала я. Я чула про діаманти, що грають та-
ким промінем: чула про гадюк, що носять діямен-
тові корони, і в моїй дитячій душі защемило щось
тривожно, неспокійно. Може там орел убив таку
гадюку, а її корона лежить серед піску і блищить
до сонця? І у мене повстала думка — піти на вер-
шок і добути сю корону. Мене здіймав страх при
самій думці, що мені треба буде йти через той

густий темний ліс, що широким поясом обвивав лису гору, але я поборювала страх. Я довго надумувала ся, кілька день вдивляла ся в діamentову іскру на вершку, чи не щезне вона, чи не пропаде. Ні, вона все горіла та блищала на тім самім місці і манила мене своїм ярким промінєм. В кінці я почала бачити її навіть у сні — і не видержала. Одного дня по сніданю, взявши шматок хліба з маслом у кишеню, я вибрала ся потаємно з дому і пішла. Розумієть ся, я заплудила в лісі і тільки над вечір знайшли мене вічарі і завели до дому. Мама витріпала мене різкою, батько насварив, а коли я з плачем почала говорити про діamentову корону там на вершку гори, мене висміяли і сказали, що се певно скляний череп із бутельки, яку там розтовкли інженери, роблячи поміри на шпилі. Я замовкла, але в душі не вірила сему. Ні, скляний череп не видасть такого проміння! — думалось мені. І коли другого дня сонце схилило ся з полудня і освітило піскову поляну, я перн усього звернула очі на звисне мені місце. О горе, діamentової іскри не було! Вона щезла і не показалась мені більше.

— Слухай Геню! Не смій ся з мене, що я в таку хвилину згадую такі речі. Ся згадка зановнює тепер мою душу і той діamentовий промінь живо

як ніколи тремтить і мінить ся перед моїми очима, тягнеть ся чудовою ниткою від якогось високого, вільного, соняшного вершка аж на дно мого серця. Мені ясно тепер: се мрія мого щастя, мрія, яка хоч раз у життю прокидаєть ся в кожній людині і тягне і манить її кудись високо, в ясні простори. Певно, певно, більшина тих, що йдуть шукати чудового діаменту, або збивають ся з дороги в темнім лісі, або знаходять скляні черепки. Але се ще не значить, що діаментів і зовсім нема і що знайти їх зовсім неможливо.

— Слухай Геню! Мені тепер ясно — ох, аж болюче ясно, що тим моїм діаментом був ти, була твоя любов. Тепер як ніколи я чую блиск і силу і чар її проміння. Прости мені, Геню! Я й давнійше чула її, але у мене не було сильної постанови йти за її покликом. Я була дурна, загукана, засліплена своїм вихованем. Мені здавало ся, що таких діаментів я на дорозі свого життя знайду багато, що досить мені схилити ся сюди або туди, щоб такий діамент попав ся мені в руку. Мої товаришки всі стільки балакали про такі діаменти... ми й не уявляли собі, як багато нам прийде ся зустрічати в життю товченого скла!...

— Аж тепер, Геню, коли моя молодість минула, моя краса зів'яла, коли грижа висала мої

сили, коли горе мов собака вхопило мене за шию і гне до долу і силкується втопити мене в болото, аж тепер я зрозуміла, чого стоїть хоч би найменший діамантик щирої любови! І як годі жити без него. І якою пустинею, яким звіринцем страшних, ненаїдних бестій робить ся життя без него Геню. Геню, чи можеш ти уявити собі, що я пережила в такому звіринці десять літ! І скільки я витерпіла караючись — за що? За те, що в рішучій хвилі збіла ся з дороги, не знайшла в душі компаса, не знайшла сильної волі, щоб піти за голосом серця! Не вжеж се справедлива кара? Не може бути! Кара — нехай і так! Я згрішила — против себе самої, против власної душі, і кладу ся на кару. Але вимір! Ні, против такого нелюдського виміру кари я рекурсу, рекурсу і протестую всіми силами душі.

— Геню, ти-ж адвокат. Ти оборонець покривджених. Не вже ти не бачиш, не відчуваєш душею моєї кривди, моєї тяжкої муки? Не вже ти не вступиш ся за мною, не захистиш мене? О Геню, ратуй мене! Сили моєї не стає. Розум мій мутить ся, голова тріскає. Аджеж тут день-у-день рвуть мою душу, топчуть мене в багно, шпигають розпаленими шпильками. Аджеж тут день-у-день брудними ногами ходять і топчуть по тім, що у

мене найчистішше, найсвятішше! Адже ти чув сьогодні — ти чув, куди він попихає мене! О, я знаю його, знаю, чого він хоче. У него нема ані зерна щирости, все в ньому брехня і брудота і погань! Він ненавидить мене за те, що я не подібна до него. Він чує, що я чиста душею і рад би мати мене брудною, огидною, щоб тоді з тим більшим правом топтати і поневіряти мене! Геню, Геню! Ти ж запевнював, що любиш мене. Невже можна любити і спокійно дивити ся, як улюблена людина трепле ся і ве ся на тортурі? Чомже ти так зовсім забув про мене, відвернув ся від мене, не зазирнеш ніколи, не навідаєш ся, не поцікавиш ся, чи я жива і що дієть ся зо мною? По що ти віддав мене в цілковиту власть отсего звіря? Бачив, як затрієнено за мною двері в'язниці і навіть не поспробував потермосити замком?

Вона ходила заломуючи руки і її притишена розмова змінилася на важке риданє, на завід мовно покійникови. З під напуклих, червоних повік звільна, двома річками лили ся сльози — часті гості на її лиці, де видно було дві зигзаковаті смуги, мов рівчачки вириті тими річками.

Нараз вона зупинила ся і вхопила себе обома руками за голову.

— Горе мені, горе! сліпий та небачний! Що

се я говорю! Чого се я надіюсь! Та не вже я сама не відіпхнула його! Не вже він не простягав мені руки, не готов був жертвувати мені все своє житє, всю свою будучину? І я відіпхнула його, я відвернула ся від него! Геню, серце моє! Що ти подумав собі про мене в тій хвилі? Не вже ти подумав, що се гордощі говорили з мене? О Боже мій, я — і гордощі! Я, жебращка, що була-б щаслива окрушиною, найменшою одробиною того, чим люди живі — я мала-б гордувати тим безмірним скарбом, який ти клав мені під ноги! Геню, Геню, ради Бога живого, не думай сего про мене! Се були тільки мої трусощі. Я так відвикла від подарунків життя, що рука не простягає ся приймати їх. А при тім мою душу так загукано, знечулено, обгороджено парканами ріжних приписів... Адже навіть пташка не може злетіти просто в гору в тісній огорожі. І щиглик пробувши довго в клітці не відважуєть ся від разу летіти на волю. Геню, Геню! Як би ти був знав, що тоді діяло ся в моїй душі! Як скавало моє серце при твоїх словах! Як трепав ся кождий найменший нерв! А коли мої прокляті уста перебігли тобі, коли моє лице—против волі — відвернуло ся від тебе, ах, то моє серце, облите кровю, не тямилу себе з болю! А моя душа, облита кровавими сльзми, мов Магдалина при-

падала до твоїх ніг і цілувала їх і кричала нечутно: Не вір устам! Не вір лицю! Не німій, не-стій так недвижно! Зупини мене силою! Ратуй мене передо мною самою, перед моєю глупотою і трусливістю, що отсе перемагають мене! Але ти занімів і стояв недвижно і мої вороги, глупота і трусливість, перемогли мене, звязали мою душу і поволокли її як полонянку з собою. Вона ридала нечутно і оглядала ся за тобою, німим зором благала твоєї помочи, але ти не ворухнувся.

— Геню, голубе мій, — та не вжеж ся хвиля минула на завсїгди? Невжеж така нагода не верне ся бїльше? Не вжеж менї так і тонути на віки в тїм морї розпукки, що вже тепер пїймає мене по горло? Геню, Геню! Тепер остатня пора, остатня хвиля! Ратуй мене! Не слухай, що будуть говорити мої уста — о, бо вони заморожені, заморожені, трусливі. Прислухай ся до крику могого серця, до благання моїх очей! Не покинь мене! Не відіпхни мене тепер! Я така нещасна, Геню, така бідна, така зломана. У мене нема нікого на всїм сьвітї, до кєго-б я хоч думкою могла прихилити ся, крім тебе одного, Геню, серце моє! О, не відіпхни мене! Прийми мене хоч за свою наймичку, щоб я тїлько не мусїла жити і дусити ся ось

тут, у тих стінах, що були мені пеклом і торту-рою цілих десять літ!

— Мавже би ти забути мене? Мавже би ти після нашої остатньої стрічі зовсім занехати мене, вилопати з серця мов непотрібний бур'ян, викорчувати мов кропиву? Боже! Не допускай до мене такої думки! Сеж було би страшно! Сеж значило-б відіорати потанцюючому остатню стебелинку. Се не може бути. Я чую в серці діамантовий промінь твоєї любови, Геню. Він світить, іскриться, мінить ся і гріє мене по давньому — ні, яснійше, краще, ніж коли небудь. Се не ілюзія! Се чуте я знаю. Воно доси держало мене на світі, додавало мені сили в стражданю, не допускало до рознуки. — воно й доси не покинуло мене. Ні, ти любиш мене, Геню! Чую се, вірю в се і живу сею вірою. Значить, нічого надумуватись! Годі довше терпіти знущання і наруги. Міра переповнилась. Пора на рішучий крок і я зроблю його спокійно. Повороту нема — хіба в могилу. До побачення, Геню!

І вона стрепенула ся, розв'язала рушник з голови і кинула його в кут, підійшла до комоди, відчинила її і почала одягати ся. Не надумуючись вона одягла свій звичайний чорний убір, причесала волосє і вложила маленькі брилянтові ковтки

в уха. Потім із найдаљшого кутка комоди виняла малу деревляну шкатулку, відімкнула її і добула з неї свої преціози і кілька білетів гіпотечного банку — ціле своє віно. Все те вона вложила до маленького шкіряного саквояжика, наділа на себе шубу і кальоші поверх черевиків і замкнувши за собою покій та взявши ключ до кишені вийшла на вулицю.

Була вже зовсім ніч, ота зимова ніч у місті. троха біда від світел, що мигали крізь вікна і від ламп, що жовтими плямами тїли то тут то там край вулиці. біда врешті від снігу, що покривав вулицю і дахи і стиха, великими платами падав і падав на землю. На ратуші вибила сема. Регіна затремтіла. В її памяти зовсім віджило те чуте, яке почувала колись, дитиною, входячи в темний ліс у своїй вандрівці до вершка гори. Якимсь холодним, непривітним видав ся їй той світ, у який вона пускала ся тепер поквнувши — бачилось, на завсїгди — пороги свого дому. Випливала на ширке, незвісне море, на Бог зна які пригоди — перший раз на своїм віці зовсім незалежна панї своєї волі. Серце її стискало ся трівожним почутєм, дух у грудях захищувало і вона спішила на перед.

— Не обертай ся! Не обертай ся! — шептало їй щось до вуха і вона нараз, немов пхнута я-

коюсь посторонньою силою обернула ся і окинула оком своє покинене семейне гніздо. Важке зітхане вирвалось із її грудий.

— Пропали мої надії! Чую, що прийдесть ся вернути назад у сю прокляту пору. — шептала вона йдучи далі помалу, стрягнувши в силкім снігу та ледво переводячи дух. — Я обернула ся, а се значить, що сила того дому взяла верх над мною, притягне мене назад до себе. Може вернути ся назад?

Вона зупинила ся, думала. Але нараз її шибнула в голову думка, що Стальський вернув до дому, а побачивши, що її нема, пустив ся догоняти її. На вулиці чути було чийсь голос, що видав ся їй подібним до голосу Стальського, і се було для неї мов острога для коня. Здибати ся зі Стальським, сидіти з ним бік о бік, слухати його слів — ні, ні! Радше смерть!

І вона добуваючи всіх сил пустила ся йти, майже бігти в напрямі до ринку.

В боковій вулиці, саме напротив Вагманового дому вона зупинила ся, вся облита потом, утомлена, задихана. Мусіла перевести дух, успокоїти ся. В тій хвилі з фіртки в штахетах, що відділяли Вагманове помешканє від вулиці, вийшов чоловік у короткім, робітницькім убраню, високий, троха

згорблений, і впер у неї свої блудні очі. Регіна не звернула на него уваги; вона так була занята собою, своїми думками, що не була би пізнала й далеко більше знайомого їй чоловіка, ніж Баран. Але Баран відразу пізнав її. В його хорій голові при її виді збудилися якісь спомини. Хтось по щось велів йому звертати увагу на сю паню. Хто? по що? Він на разі не міг пригадати собі, та про те, коли Регіна рушила далі, він здалека, обережно спішив слідом за нею. Аж коли вона ввійшла на подвір'є його камениці і вступила на сходи, що вели на перший поверх до Євгенієвого помешкання, йому стало ясно в голові. Він зареготався, вдарив себе долонею по чолі і не надумуючи ся бігцем побіг до звісного йому шинку, де мав надію застати в тій хвилі Стальського.

XX.

Євгеній сидів при своїм бюрку і писав.

Він був певний, що його улюблена думка сповниться ся, що перше народне віче відбуде ся завтра. Заборона від староства не надійшла: Парнас зголосив ся зараз другого дня і попросив знов завдатку, заявляючи, що староста вже не має нічого против того, щоб у його заїзді відбуло ся зібранє. Тепер приходилось тільки уложити резолюції, які

мало-б ухвалити завітрішнє віче. і Євгеній власне працював над ними.

В тій хвилі хтось несміло застукав до дверей.

— Прошу! — мовив Євгеній, дивуючись, хто се в таку пізну пору заходить до него.

Двері відчинили ся звільна і в них показала ся висока жіноча стать, уся в чорному, з лицем заслоненим густим вельоном.

Євгеній схопив ся з крісла і поступив на-протів дами, що мовчки заперла і замкнула на ключ за собою двері, а потім обернувши ся до него лицем відкрила вельон.

— Ах, се пані — скрикнув Євгеній, більше зачудований, ніж урадуваний видом Регіни в такім незвичайнім місці і в таку незвичайну пору.

— Дивує вас мій прихід? Правда? — мовила Регіна злегка всміхаючись.

— Признаюсь вам, пані, я скорше надіяв ся смерти на себе, ніж вашого приходу.

— Вибачайте, пане, — мовила Регіна стоячи на однім місці, — не моя сила була упередити вас... Зрештою не знаю, чи се було би на що здало ся... Я може перервала вам роботу?

— Ні, пані. Я вже майже скінчив. Ту крихітку, яка ще лишила ся, зроблю й завтра. Прошу ближше. Прошу сідати, розгостити ся.

Регіна сіла на кріслі праворуч бюрка, але не роздягала ся анї з шуби, анї з кальošів. Евгеній сів на своїм звичайнім місці і спокійно, з відтінком тихої мелянхолії глядів у її лице.

— Чим можу служити пані? — запитав він по хвилевій мовчанці, бачучи, що Регіна сильно вперла свої очі в него і немов силкує ся прочитати щось у його очах, лиці і всій подобі, але сама не говорить нічого.

— Служити? Мені служити? — повторила вона мов сама не своя. — Що я вам скажу? Тут треба би багато говорити — —

— Але в такім разі чомуж пані не ласкаві скинути футро й кальošі? Тут у мене тепло, можуть пані набрати ся катару. Прошу, прошу, я пані допоможу.

Регіна роздягла ся з верхньої одежі при Евгенієвій помочи, а потім сіла знов на кріслі і мовчки дивила ся на него. Її лице було бліде, тільки очі горіли дивним огнем, а її тонкі губи рушали ся, мов говорили щось, але без голосу.

— Прошу... коли пан мають що робити... я не перешкаджаю... я посиджу ось так хвилину... нехай пан так уважають, як би мене тут зовсім не було, — мовила вона ледво чутним голосом, уриваним з внутрішнього зворушення.

— Алеж пані... Регіно! — скрикнув Євгеній, що се з вами? Ви бліді... дрожите... ваші руки холодні...

І він взяв її руки в свої долоні і глядів їй просто в очі.

— Нічого, нічого... мені добре. — шептала Регіна і з її очей закапали сльози.

— Ви плачете! З вами щось стало ся!... Ваш прихід у таку пізну годину... Боже мій, мавже би ваш муж — —

— Так! Не згадуйте мені про него! По що? нічого надзвичайного не стало ся.

— Але щож вас вигнало з дому? Для чого ви — —

— Ніщо мене не вигнало. Я сама... я так собі вийшла прогуляти ся... бачу, що у вас світить ся...

— Ах, пані! Не говоріть так! Ваші сльози, вся ваша постава говорить щось зовсім инше. Я не хочу втискати ся в ваші семейні відносини, не маю права жадати, щоб ви довірили ся мені... Та все таки... коли ви зайшли до мене, певно шукати поради, помочи, то прошу сказати, чим можу бути вам-помічним? Чейже не сумніваєтесь, що я готов зробити для вас усе, що тільки зможу.

Регіна тимчасом успокїла ся троха. Теплота в покою, Євгенїєва спокїйна бесїда і його тихий, певний погляд утишили по троха бурю в її нутрі.

— Ви вгадали. — мовила вона. — Я прийшла просити у вас поради і помочи.

— Що ж там у вас стало ся?

— Не стало ся ніщо надзвичайне, але те, що діє ся день-у-день, раз-у-раз, те вже перейшло міру могого терпцю. Я не можу довше жити з ним. Мені лишало ся або одуріти, або самій собі смерть заподїяти, або —

Вона урвала і знов шльотно, трівожно почала вдивляти ся в Євгенїєве лице, немов силкувала ся там вичитати собі засуд на життя чи на смерть.

— Або розірвати те ненависне подружжє. — мовив спокїйно Євгеній. — Ви повинні були зробити се давно.

— Я постановила зробити се тепер.

— І прийшли до мене за порадою в тій справі?

— За порадою? — з зачудованєм перепитала Регіна. — Якоїж тут іще поради треба?

— Ну, я думаю... законний розвід, се така справа...

Регіна перервала його слова голосним, гірким сьміхом.

— А. так. то ви думаєте про розвід! А. правда. ви правник. адвокат! Адвокатський інтерес поперед усього.

— Перепрашаю вас пані, коли я хибно зрозумів вашу інтенцію, але я справді так зрозумів її. Коли пані мають який инший намір, то прошу сказати його мені.

Регініне лице поблідло ще дужше, її губи задрожали і похиливши голову в низ вона мовила ледви чути:

— Ні — я не маю вам ніщо більше сказати... я справді хотіла... тільки... про розвід...

І закривши лице руками вона почала гірко ридати.

Евгеній зрозумів, що у неї тяжить щось на серці, чого вона не хоче сказати, і взявши її холодні руки почав розважати її.

— Алеж пані, бійтеся Бога! Що ви робите? У вас щось тяжить на серці. Скажіть! Коли тільки моя змога допомогти вам, я готов усе зробити для вас.

Регіна злегка відняла свої руки від него і знов закрила ними лице і плакала. Евгеній не знав, що робити і постановив ждати спокійно, аж вона втишиться. Та ось нараз вона відняла руку від

лиця, витерла хусткою очи і у перве підняла їх твердо і рішучо на Євгенія.

— Даруйте, пане, — мовила. — Я дурна. Се я останок своїх молодих дурощів утопила в тих сльозах. Стало ся і годі про се. А коли се стало ся, то властиво... властиво я не маю вам що більше сказати.

— Говорите, пані, загадками, яких я не вмію відгадати — мовив Євгеній. — І робите мені велику прикрість тим браком довіря.

— Браком довіря? Я до вас?... Ну, коли вже на довіре зводите річ, то нехай. Скажу вам по правді, що мене привело до вас. Тепер я знаю, що се була ілюзія, що позбуваючись її я позбуваюсь — ну, та що там! Пропало. Так знайте. я йшла до вас, щоб не вертати більше до свого мужа, щоб вирвати ся з того некла, яким було для мене дотеперішнє житє, щоб віддати ся вам, бути вашою наймичкою, невольницею, чим хочете — тільки щоб не вертати назад там... то того...

— Пані! — скрикнув Євгеній вперши в неї зачудовані очи.

— Не дивуйте ся і не лякайте ся! Тепер я знаю, що се була дурниця, моя глупа ілюзія. Від першої хвилі, коли я ввійшла сюди, коли почула ваш голос, я зрозуміла, що для мене все пропа-

ло. що в вашім серці згасло те полум'я. при якому я хотіла ogrіти своє серце.

— Пані. — хотів було щось сказати Євгеній, але вона перебила йому.

— Ні, ні, не говоріть! Не заперечуйте. бо се була би неправда. Мені не хотілось би, щоб ви в моїх очах накинули на себе тїнь нещирости. І не звиняйте ся. бо нема защо. Любов не залежить від нашої волі, приходить без нашої заслуги, щезає без нашої вини. Тай за що вам любити мене? Чим я була для вас доси? Що дала вам крім того, що ви самі зробили з мене в своїх мріях? Ні, не говорімо про любов. Не говорімо про мене!

— Ні, пані. — мовив Євгеній. — І я не буду говорити про любов. І сам бачу, що пора наших любощів минула і ніяка сила не верне її. Але про вас конче мусимо поговорити. Я дуже добре розумію, що вам годі жити так дальше.

— Е. що там! — мовила Регіна і махнула рукою.

— Що вам годі навіть вертати до мужового дому. Зрештою не знаю, як ви розійшли ся — —

— Кажу вам, що між нами не було нічого надзвичайного. Нема чим вам турбувати ся. Ні, пане, про се покиньмо. Я ось що хотіла сказати

вам. Чую, що ви скликаєте на завтра хлопське зібрание.

— Так, пані. Се має бути перший крок, перший початок моєї ширшої, народньої праці. Хочу доложити всіх сил, щоб довести сей народ хоч троха до освідомлення, привчити його користувати ся його правами, бороти ся з його кривдниками. — з запалом мовив Євгеній.

— Ось куди тягне ваше серце! — з жалем мовила Регіна, а по хвилі додала: — Щож, робіть! Як я жалую, що я не мужчина, що не можу допомагати вам своєю працею, своїм знанем, хоч би тільки своїми кулаками!

— Ви, пані?

— О, пане, як би ви знали, як часто зі свого домашнього пекла я рвала ся думками на ширший світ, там де йде чесна, явна боротьба, де люди терплять за високі цілі, але й тріумфують з їх побідою! Та що, не судилось мені, не судилось нічого! Знаєте, як то в пісні співвають:

Як зеленій конопельці у болоті гнити,

Ой так мені сиротині за нелюбом жити.

— Ну, та що там про се! Стало ся і мусить дійти до кінця. А ось ваше діло, воно повинно йти чим раз далі й далі. Бажаю вам найкрасших успі-

хів і маю надію, що успіх буде. А щоб вам дати доказ, що мої бажання, то не пусті фрази, то прошу вас, прийміть отсе немного, що маю, візьміть се на основний фонд, який повинна мати ваша організація.

І при сих словах Регіна поклала на Євгенієвім бюрку свій саквояжик, що доси держала надітий за вушко на лівій руці.

— Ні, панї. — мовив Євгеній. — не робіть сего! Нам ніяких особливих фондів для нашої роботи не потрібно.

— Буде потрібно, буде! — мовила Регіна і почала сквапливо надягати кальози.

— Та головне ось що: ми не маємо права приймати їх від вас у такій хвилі. Не знаю, що там є у тім вашім саквояжику, але припускаю, що се всі ваші засоби, якими ви могли розпоряджатися в даній хвилі, які могли бути для вас основою самостійного життя. Зрозумієте панї, що я не можу прийняти від вас того фонду, відібрати вам у найтяжшій хвилі сеї вашої піддержки.

— Е, що там! Моя найтяжша хвиля вже минула! — мовила Регіна і з поспіхом почала вдягати на себе шубу. — Ніякої піддержки мені не потрібно, а ви повинні прийняти те, що я даю вам. Тим більше що — —

В тій хвилі на сходах загуркотіли важкі кроки кількох людей. Якась рука брязнула клямкою від дверей Євгенієвого покою, а переконавши ся, що вони замкнені, застукала сильно до дверей.

Євгеній схопив ся і поступив крок наперед, потім обертаючи ся до Регіни вказав їй очима бокові двері, що вели до його спальні і були до половини відхилені. Вона нечутними кроками вийшла і замкнула двері спальні за собою.

Стук повторив ся. На корридоріку перед дверима чути було гомін і сьміхи.

— Хто там? — запитав Євгеній.

— Прошу відчинити! — озвав ся якийсь грубий голос.

— Хто просить?

— Прошу відчинити! В імени закона! — мовив той сам голос і рівночасно повторило ся стукає до дверей з більшою силою.

— Овва! В імени закона! — іронічно скрикнув Євгеній і для безпеки вложив у кишеню набитий револьвер, що лежав у шухляді його бюрка. — Прошу сказати, хто там добиває ся, інакше не відчиню!

— Та відчиніть бо, пане, до сто чортів! Я домагаю ся, я. Стальський! — заревів за дверима

п'яний голос і рівночасно почалось до дверей скажене стуканє кулаками і ногами.

XXI.

Сього понеділка від самого рана Баран був дуже неспокійний. Від часу новорічної авантури він жив мов у полусні. В день він ходив і нипав по подвір'ю, робив дещо, різав і колов дрова, носив воду до прачкарні, що була в сутеренах, або бігав за справунками, які давали йому партії. Він робив усе те досить добре, але не говорив майже нічого, а властиво раз-у-раз воркотів собі щось під носом. У ночі забивши ся в свою к. лірку він говорив сам до себе голосно, говорив зовсім без звязку про тисячні річи, що мов різнобарвні черепки в калейдоскопі пересували ся по його голові, вяжучи ся в тисячні зовсім несподівані фігури і звязки. Зальотна прачка і краса киця з сусідства і стара бабуня, що збирала кости по сьмітниках, і п'яниця, що кричав у шинку, і Антихрист, що мав прийти не сьогодні, то завтра, і Євгеній і мужики і попи і все-все перевертало ся і мішало ся в його голові і було темою його самітних монольоїв. І чим далі в ніч, тим його неспокій збільшував ся, а о одінацятій він вибігав на двір, чіпляв на себе балію і виходив на ринок. Правда, намови Вагмана і по-

ліціантів мали на його хору волю на стільки впливу, що він не брав праників, а тарабанив тільки кулаками. Один поліціант зробив йому ще ласку і дарував йому старі суконні рукавиці, щоб не відмерозив рук. Баран сповнював сумлінно даний йому наказ і за кожним разом ідучи на свій нічний обхід надівав ті рукавиці на руки, так що гук від балії був ледви чутний. Обійшовши тричі ринок і раз костел і оббивши собі руки, так що аж пашіли, Баран вертав до дому, скидав балію до шіпки, а сам не роздягаючись кидав ся на свою постелю і спав до рана мов убитий.

Але сьогодні від самого рана він був страшенно неспокійний. Не знати, коли: чи зараз по пробудженю, чи при вставаню, чи при першім виході з хати йому мигнула в голові думка, що сьогодні, саме сьогодні має появити ся в місті Антихрист. І ся думка почала вертіти ся і брентіти в його голові мов оса. Все довкола него, що він бачив, чого доторкав ся, потверджувало її. Ледова вода, в якій він мив ся, видалась йому горячею як кипяток — не даром, се його знак. Коли він вийшов на подвірє, в отворену браму з вулиці заглянув якийсь великий, чорний, незвісний йому пес — се його післанець. Крук закркав над його головою — се його віщун. Баба перейшла з конзками, дим вив

ся з комина і стелив ся по подвірю, огонь під кітлом у прачкарні тріщав і порскав горючим вуглем на серед хати — все те, все були його знаки.

І нараз Баранови мигнула в голові думка, що він надійде зі своїм військом зі сходу — від Вигоди, зупинить ся на мості. а передом пішле свою авангарду до міста, щоб на ратуші заткнула його хоругов. Він був певний, що се стане ся зараз, а може вже й стало ся. І ось покинувши коновки з водою перед дверми прачкарні він у смертельній трівозі скочив до своєї комірки, надів стару, куцу кожушину, яку недавно дістав від Вагмана, і балакаючи ненастанно сам до себе, та розводячи руками поспішив за місто, на міст, на Вигоду.

На дворі потепліло після довгих морозів. У місті була відлига, але за містом тяг холодний вітер і курив дрібним снігом. Ріка стояла під льодом, і тільки декуди, на шипотах та бистринах вода попролизувала грубу кригу і клекотіла в пролизах викидаючи тут і там невеличкі потічки, що розливали ся поверх льоду і звільна замерзали всякаючи в сніг, яким покритий був лід. Найбільший пролиз був як раз під мостом з правого боку, де вода розбиваючись о здорові дубові колоди вкріплені там для розбивання льоду, творила понизше глибокий вир, що крутив ся і клекотів, від часу до часу хруска-

ючи невеличкими кригами, які надпливали з гори і тут молюли ся на дрібні шматочки то об колоди, то об острі береги грубих криг. Се місце так і звало ся Клекіт. Його навіть при низькім стані води обминали і рибаки і пливачи, а тепер, коли ріка „дула ся“ під льодом наслідком тепліїшої хвилі, воно було аж страшне в своїй дикій красоті. Баран сам не знаючи, чого і по що, зупинив ся на середині моста і довго вдивляв ся в спінене гирло і слухав хреськоту криги. В його уяві мигнув образ тої страшної ночі, коли він на руках, мов дитину, приніс сюди свою задушену жінку і з отсего самого місця вкинув у Клекіт. Він зазирав тепер у воду без ніякого зворушення, але з якоюсь дитинячою цікавістю. Йому здавало ся, що зо дна Клекоту, з тих клубів піни, що бігали довкола поверх води, ось-ось вихилить ся дрібна жіноча рука і кивне йому, покаже кудись, дасть якийсь знак. Ся нова думка моментально усунула з його душі ті образи, що доси мучили її; він забув про Антихриста і його полки, забув про Вигоду і про горб, із якого мав виглядати, і всьміхаючи ся стояв на мості та цікаво заглядав у Клетіт.

— Розумієть ся, розумієть ся, — мовив він сам до себе. — вона кликала мене. Має щось сказати мені. Дивно, як вона доси витримала тут.

Адже мокро й холодно. Ну, та щож, коли хоче вернути до мене, то я й овшім. Адже шлюбна жінка! Гріх би був не приймати. Тільки слухай. Зосю, щоб мені від тепер анї-анї давніх фох. Борони тебе Боже! Ти ж знаєш, я не був для тебе злим чоловіком, то по щож ти робила мені се? Я й тепер — борони мене Боже! Нічого тобі не скажу, не випімну. Нехай се все йде з тим часом. Але на будуще памятай! — Будь добра, будь така, як була зразу, моя люба, маленька кіточка, моя курочка, моя красавичка! Добре?

І нараз йому стрілила до голови нова думка. Коли вона верне сьогодні, то кудиж він поведе її? До своєї комірки? Ну, се хиба сьміх людям казати! І він що духу побіг до міста, а відходячи ще раз обернувся в напрямі Клекоту і мовив:

— Я зараз, Зосуню, я зараз верну! Не бійся, я буду на час. Мушу піти вперед прилагодити хату. Адже я без тебе, голубко, не панував. Мене покинули всі, я зробився жидівським слугою, сторожем, і живу в такій кучці, в такім барлозі, що ти й песика свого боялась би заперти там на ніч. Так, моє серденько, перебідували ми обоє той час. Ну, але тепер усьому кінець. Ти вернешся, я заслужив великі гроші, найму у Вагмана гарне помешканє з трьох покоїв і кухні — на першім

поверсі. аякже! Накуплю гарних меблів, диванів, зеркал — усе для моєї бідної Зосеньки, щоб вона знала, як я люблю її.

І в веселім настрою, балакаючи ось так і перебираючи подрібно всі меблі, все уряджене будучого помешкання він ішов до міста, щасливий як ніколи, не звертаючи уваги ні на що і ні на кого.

Було вже геть з полудня, коли він дійшов до ринку. Чалапкаючи в глибокім м'якїм снігу він утомився, був увесь мокрий від поту і почув сильний голод. Якось не думаючи про се вступив до знайомого шинку. Шинкар, якому він часто робив різні прислуги: носив воду, рубав дрова, двигав бочки або направляв ріжну посуду, поздоровив його приязно і не чекаючи замовлення поставив перед ним добрий келїшок горівки і булку.

Баран пильно, уважно глянув на него і всьміхнувся.

— Ага, ага, знаю вас. Ви Мошко. Ви добрий чоловік. Моя Зося також говорила, що ви добрий чоловік. Вона вас знає. О, будете бачити, вона пізнає вас від першого разу. Добрих людей не годить ся забувати.

Мошко знав про Баранів хоробливий стан, що в остатніх днях значно погіршився, і кладучи йому руку на плече мовив:

— Візьміть, Баране, вишійте її закусіть! Ви голодні.

— Е, що там голоден! — мовив радісно Баран. — Се тільки сьогодні ще. Остатній день. Сьогодні вона верне і всій біді кінець буде. Адже знаєте, Мошку — додав він пошептом схиляючи голову до шинкаря, — у мене є великі гроші! Зложені, сховані... Се я навмисно нікому не говорив про них. Навмисно чинив себе таким бідним. А ось побачите від завтра. Коли моя Зося верне! Ну, ну, та я наперед не хочу говорити. Ваше здоров'я, Мошку!

І він вишив горілку, а потім почав їсти хліб, ламаючи по крихітці, жвучи його і ковтаючи очевидно без ніякого апетиту. А тим часом говорив, говорив ненастанно. Думка про сховані гроші опанувала тепер його уяву і він почав оповідати якусь нечувану історію про те, як він разом з дванацятьма розбійниками забив багатого пана, забрав у него гроші, одурив своїх товаришів і сам забрав усі гроші та сховав їх у безпечне місце. Ті колишні товариші чатують на него за містом, лагодяться вбити його, записали себе Антихристови, щоб тільки при його помочі дістати його в свої руки, але він не боїть їх. Доки був сам, то боявся. Але сьогодні вертає його Зося, а у неї є та-

ка сила, що віджене всі ворожі стріли. Адже вона не дармо жила в Клекоті, служила там, бідувала, щоб навчити ся чарів і обгородити його від усякої біди.

В шинку було пусто. Рідко коли який робітник або міщанин заходив, випивав на стоячки чарку горілки, платив і йшов далі. Баран сидів у куті, опертий на лікті, похиливши голову і балакав — тихійше, чим раз тихійше. Перед ним лежав пощипаний, недоїджений шматок булки — він не бачив його. Мошко давно не слухав його бесіди — він не завважував сего і говорив, говорив, поки в кінці його голова зовсім не спочила на столі. Він заснув.

Коли прокинувся, була вже сема година. Вікно перед його очима було темне, в шинку над шинквасом горіла лампа, а за столом сиділи деякі звичайні вечірні гості, пили пиво, балакали і сьміяли ся. Баран схопив ся з місця і почув якийсь страх. Що се він робить? Адже він мав іти до Вагмана, наймати помешканє, купувати меблі! А тут уже ніч. І не кажучи нічого він прожогом кинув ся з шинку і вибіг на вулицю.

На дворі падав сніг, тихо, ненастанно. Небо насунулось важкими хмарами, а нафтові ліхтарні на вулицях видно було мов крізь сито. Баранови

не далеко було до Вагманового дому. Він застукав до дверей, які звичайно були замкнені. По хвилі Вагман вийшов сам і відімкнув йому. Він не держав слуги, а тільки послугачку, що тепер прилагодивши вечерю пішла собі до дому. Вагманова жінка виїхала ще рано до сусідного місточка на весіле якоїсь своячки. Побачивши Барана Вагман випустив його до свого покою, що був разом і його спальнею й канцелярією і де обік ліжка стояла здорова Вертгаймова каса. Сівши на своїм старомоднім фотелю оббитім шкірою Вагман обернув ся до Барана, що своїм звичаєм стояв край порога.

— Ну, що там чувати, Баране?

— Добре, прошу пана. — мовив радісно Баран.

— Щож там таке добре?

— Вона вертає сьогодні.

— Що за вона?

— Ну, та моя Зося. Я тільки недавно довідав ся. І про гроші нагадав собі — знають пані мої, сховані. Від коли вона покинула мене, то я й про гроші забув — так як би замануло. А тепер відразу все ясно стало перед очима. Там тих гроший буде — здається, сорок, чи пятьдесят тисяч дукатів — саме золото — ну, так, бо папери погнили-б. Правда, будемо мати чим жити обоє

до старости. Ну, хіба ми не заслужили собі? Хіба не перебїдували стількі роки? А я то все говорив, що Господь Бог поки шле біду, то шле, а потому як побачить, що чоловік собі з біди нічого не робить, то він починає слати добро.

Вагман зрозумів, що Баран хорий і бажав відвести його думку на інші шляхи.

— Там сьогодні з прачкарні допитували ся за вами. Казали, що ви ~~як~~ рано вийшли з дому, то й на обід не приходили.

— І не прийду! — мовив весело Баран. — Що то мені за обід у прачкарні! У мене від завтра не те буде. Слухайте, пане Вагман, я хотїв просити вас, щоб ви винаймали мені яке гарне помешканє. Адже розумієте, як вона верне, то мені неможливо жити з нею там, де живу тепер. Я гадаю... Адже те помешканє, де живе Рафалович, на поверсі, воно від завтра вільне? Правда?

— Хіба він виповів? — запитав Вагман, не хочачи виразно заперечувати.

— О, адже він від завтра буде жити в ратуши. Він буде у нас бурмістром, буде печатати всіх людей, а хто не схоче прийняти його печать, того на муки, на смерть!

— Слухайте, Баране, — мовив Вагман, ще раз спокуючись звернути Барансву думку на ин-

ший шлях. — я би мав до вас маленьку просьбу. Не могли-б ви занести мені отсей лист на пошту? Тепер доходить пів до осьмої. Підіть зараз, бо за пів години замкнуть. Надасте за рецепісом. Ось вам гроші. Кілько тут маєте?

— Пятнацять крейцарів, — мовив Баран беручи гроші.

— А лист як маєте надати?

— За рецепісом. Що пан мене питають так, як би я був дитина? Чи може пан думають, що я одурів? О, я зараз!

І він ухопив лист і гроші і рушив із покою.

— А зараз вертайте і принесіть рецепіс! — крикнув йому на здогін Вагман.

— Зараз буду! — відгукнувся уже з надвору Баран. Але коли вийшов за фіртку і опинився на вулиці, йому стріглась перешкода, яка відвернула його кроки і його думки відразу в инший бік. Він зіткнувся майже лицем у лице з Регіною, пізнав її і в тій же хвилі почав пригадувати собі, що хтось колись велів йому слідити за нею. Надармо силкуючись пригадати собі, хто й коли, він пішов за нею назирци. Аж коли побачив, як вона вийшла в сінні „його“ дому і піднялась на сходи, що вели до помешкання Рафаловича, він пригадав собі наказ Стальського і зареготавши ся несамо-

вито побіг що духу до реставраційки. де Стальський звичайно проводив вечірні години. Він і сим разом застав його тут. При однім столі в відгородженій нижі сиділи Стальський, Шварц, Шнадельський і ще два якісь панки за повними гальбоами пива. Баран став у дверцях нижі і витріщивши на Стальського свої несамовито блискучі очі та розтягнувши широко уста до усміху покивав пальцем не кажучи ані слова.

— Се ти, Баране? — мовив Стальський. — А що там? Маєш що сказати мені?

Баран не кажучи нічого засьміяв ся значучо і кивнув головою в той бік, де було помешканє Рафаловича.

— Що? — скрикнув Стальський зараз догадавши ся, в чім діло. — Те, що я казав тобі?

Баран потакнув головою і знов засьміяв ся.

— Тепер?

Баран знов потакнув головою і зробив жест обіймання та цілованя.

Стальський зірвав ся з місця.

— Панове! Прошу вас за сьвідків. Не розпитуйте нічого, лиш ходіть. На хвиличку. Пиво нехай лишаєть ся. Прошу за мною. Побачите щось цікавого.

І всі мовчки посунули навою з реставрації і

під проводом Стальського подалиєь до Євгенієвого помешканя. По довгій стуканині, коли галас у сї-
них наробив розруху в цілій каменниці, Євгеній
відчинив. Усі панове під проводом Стальського
втвпили ся в комнату. Крізь двері, що лишили ся
відчинені, валила з надвору до покою студена пара.

— Пане! — крикнув патетично Стальський,
спинивши ся як раз против Євгенія, — де моя
жінка?

— Не знаю, пане Стальський, — бліднучи на
лиці, але рівним, спокійним голосом відповів Єв-
генїв. — У мене її нема.

— Ні, пане, вона у вас! — підносячи голос
мовив Стальський, — і я прошу вас не скривати
її, а зараз видати в мої руки.

— Запевняю вас, що її тут нема, — змагав
ся Євгеній.

— Брешете, пане! — ревнув Стальський і
прискочивши до бюрка, захопив Регінин саквояжик,
який вона лишила. — Бачите, ось доказ! Її саквоя-
жик! О, тут на замку її підпис вигравіруваний.
Прощу панове, подивіть ся.

— Помиляєтесь, пане Стальський. — мовив
Євгеній не тратячи супокою. — Вашої панї тут
нема.

— Corpus delicti, панцю! Corpus delicti!

— з тріумфом кричав Стальський, потрясаючи саквояжиком. — Отсе само не прилетіло з мого дому і не впало на ваше бюро! Де вона? Покажіть її!

— Пане, успокойтеся! Я вам виясню все!

— Де моя жінка, злодію! — кричав Стальський, наступаючи до Євгенія. Сей цофнув ся кроком в зад.

— Пане Стальський, — мовив він остро. — Не забувайтеся! Ви в моїм домі, вдерли ся насильно, з компанією, нападом... ображаєте мене... пам'ятайте, що я сего плазом не пущу.

— Де моя жінка? — репетував Стальський. — Віддай мені жінку, а тоді говори і роби собі що хочеш.

— Кажу вам ще раз, її нема тут. Була перед тим у канцелярії, не застала мене, ждала і пішла забувши отсей саквояжик.

— Неправда! Неправда! Вона перед хвилию була тут і мусить бути тут. Ану, панове! — мовив він обертаючись до свого товариства. — перешукаємо се гніздечко.

— Не сьмійте рушити ся з місця! — крикнув Євгеній.

— Що, ти мені заборониш? Ти смаркачу! — крикнув Стальський і рушив до дверей спальні. В

тій хвилі Євгеній скочив до него, одною рукою вхопив його за горло і здусив так, що Стальський тільки зійшов і вибалушив очі, а другою пхнув його в груди так міцно, що Стальський мов з праці вилетів за двері, через вузький коридорик і з гуркотом покотився долі сходами.

— За ним! — крикнув Євгеній до інших, що стояли не знаючи, що робити. Шнадельський перший сунувся наперед до Євгенія, але у сего в руці в тій хвилі блиснув револьвер, якого дуло опинилося на кілька цілів перед очима Шнадельського.

— Прошу грічно: ось туди дорога! — мовив Євгеній держачи револьвер у простертій руці.

Два панки, що держалися з задку, перші висмикнулися з комнати, а за ними цофаючи в задгузь вийшов і Шнадельський. Євгеній замкнув за ними двері. Потім узяв з бюрка лямпу і застукавши до дверей своєї спальні вийшов до середини. В спальні горіла свічка. Регіни не було ані сліду. Тільки дверці, що вели зі спальні до маленьких сінець, які знов дверима виходили на ганок, показували, куди вийшла вона. Євгеній заглянув до тих сінець, на ганок — Регіни не було ніде.

XXII.

Барана не було при тих подіях у Євгенієвім помешканю. Коли все товариство під проводом Стальського вийшло з шинку, Баран ішов також з ними. Та ось на вулиці його взяв за плече Шварц і заговорив зтиха:

— Відки, Баране?

— Був у Вагмана.

— Він дома?

— Дома.

— Сам?

— Сам.

— Що робить?

— Не знаю. Певно гроші лічить. Вислав мене на пошту.

— На пошту?

— Так. З отим листом. Велів надати за рецепісом і зараз вернути.

— Давай сюди лист! — шепнув Шварц.

— Алеж я маю занести його на пошту. — сперечав ся Баран.

— Я занесу сам. Давай!

— А рецепіс?

— Занесу Вагманови. Я й так маю поговорити з ним.

— Ну, то про мене. Тут є гроші на рецепіс.

— Не треба. Йди до шинку і кажи дати собі за них пива. Я зараз прийду.

— А ви за свої зарекомендуєте?

— Так. Іди і не турбуйся.

Баран пішов до шинку. Шварц забіг також за ним і вскочивши до нижі, де сиділо перед хвилю товариство і де стояли ще ледво надпніті гальби пива, зирнуv на лист, що таким дивним способом дістав ся йому в руки. Лист був адресований до графа Кшивотульського.

— А се що таке? — шепнув Шварц і не думаючи довго роздер коверту. В ковертї була картка паперу і квіт. На картці було написано по німецьки: „Платячи мені гроші за відомі папери, ясновельможний граф забули у мене квіт. Посилаю його поштою. Вагман“. А квіт, нотаріально легалізований, виявляв, що за продані довжні папери, виставлені на імя пана Брикальського під застав його маєтности на суму 70.000 гульд. граф Кшивотульський заплатив їх властителяви Вагманови умовлену суму 50.000 гульд. Одержавши сю суму Вагман передає папери графови і зрікає ся всякого дальшого права до них. Дата була нинішнього дня.

Перебігши очима лист і квіт Шварц зацмавав, сховав папери в кишеню і стрілою вискочив-

ши з шинку погнав до Євгенієвого помешканя. Тут він зупинився в брамі і вишукавши собі зовсім темне місце між парканом і сягом дров, що стояв на подвір'ю, заховався і почав ждати.

Зараз у першій хвилі до його слуху дійшло скажене стуканє і крик із першого поверха. Потім зробилося глухо, потім попри него промайнула тихо мов тінь висока жіноча постать, уся в чорному, заслонена вельюном і затулена в футро. З першого поверха долітали голоси немов оживленої сварки. Потім знов крик, стук тяжкого тіла по сходах, потім гуркіт кроків і скажений вереск Стальського:

— Злодію! Віддай мою жінку! Поліція! Сюди! На поміч! Мені вкрадено жінку.

— Але тихо! Ша! Не робіть скандалу! — втишували Стальського його товариші, яким досить неприємно було, що встрягли в сю історію, в якій почали підозрівати просту напасть Стальського.

— Ні, не буду тихо! Не буду! — репетував Стальський, стоячи на подвір'ю. — Ось тут стоятиму і не вступлюся. І буду кричати цілу ніч, поки мені не верне жінки!

Вся камениця була збентежена. На ганках, у вікнах і сінях стояли люди, шептали, охали і ахали.

— Пане Стальський. — мовив Шварц наближаючи ся до него. — будьте ласкаві, успокойте ся. Вашої панї тут нема.

— А ви як знаєте?

— Бо бачив її, як випшла відси.

— Вийшла! Як то може бути?

— Проста річ. Каме~~н~~иця має два виходи. Ви вийшли переднім, а вона вийшла противним.

— Давно?

— Вже буде зо чверть години.

— І куди пішла?

— Не знаю.

— Певно до дому. — додав хтось із товариства. — А ви на дармо наробили галасу.

— На дармо? О, ні! Я нічого не роблю на дармо. Я свого не дарую. Панове, прошу зо мною! Може ще догонимо її по дорозі.

— Трудно буде. — мовив Шварц. — Вона правдоподібно сіла на санки, що проїжджали сюди, і поїхала.

— А я думаю, що вам поперед усього треба успокоїти ся. — мовив один із товариства. — Успокоїти ся і обдумати справу докладно.

— Сеж не переливки. З адвокатом справа. — додав другий.

— Я раджу: зайдімо ще на хвилю до шинку.

донесли пиво. а потім можемо заглянути й до вас до дому. чи єсть пані дома.

Стальський не дуже був рад сьому, але товариші майже силою потягли його з собою. Шнадельський ішов також за ними, але коли дійшли до темного місця, де вулиця скривляювала, а лампи не було близько, Шварц потаємно шарпнув його за рукав. Він озирнувся і зупинився.

— А що там? — запитав.

— Пер! Відстаньмо від них! Ходи сюди в закуток! — шептав Шварц.

— А що? Маєш що цікавого? — запитав Шнадельський.

— А вибач! Ідемо до Вагмана.

— Чого?

— Ну, звісно. Завтра до Америки.

— Як то? Маєш щось певного?

— Розумієся. Певне те, що у него є гроші. І він сам. І жде на Барана, значить, двері відчинені. А хоч би й ні, то на стук вийде відчинити.

— Ну, і що?

— Ходи! По дорозі поговоримо. А цікаві річи! І взявши ся по під руки вони пішли в протинний бік, у напрямі до Вагманового дому.

Надія Шварцова, що Вагман ждучи Баранового повороту лишить сінешні двері не замкнени-

ми, збула ся. Навіть більше, він забув замкнути двері з сінни до свого покою. Сидячи коло стола заглиблений у якихось рахунках він так був занятий, що не думав про двері. Коли брязнула клямка, він не обертаючи ся і не підводячи голови зашита:

— Се ви, Баране?

— Я, — почув ся якийсь не Баранів голос.

Вагман обернув ся. Перед ним стояв Шнадельський. У Вагмана лице поблідло, серце моментально перестало бити ся. Він зрозумів, що справа не добром пахне і сидів мов задеревілий.

— Ви... ви до мене? — почав він ледво видуючи з горла слова. Але в тій хвилі з за плечий Шнадельського висунув ся Шварц і скочив до Вагмана. Сей пробував схопити ся з крісла, та Шнадельський одною рукою притиснув його за плече, а другою затулів йому орт. Вагман пробував крикнути, простяг руки, щоб відіхнути Шнадельського, але в тій хвилі Шварц закинув на його шию тонкий, міцний шнурок і стиснув що сили. Вагман широко випрідив очі, горло замерло у його горлі.

— Пускай плече! Тягни за шнур! — шептав Шварц. Шнадельський послушав наказу. Коли стиснули міцно за шнур — Шварц за один ковєць, а Шнадельський за другий, то Вагман сидячи на крі-

сії спажено затрепав ногами. Вони не пускали. тиснули що раз дужше. Ще кілька рухів. то руками. то ногами. і спокій.

— Неживий! — шепнув Шнадельський весь тремтячи при виді страшного Вагманового лиця.

— Ні. живі ще! — шептав Шварц. — Поможі!

— Що хочеш робити?

— Ось тут його! На отсей гак. Непаче сам повісив ся.

І оба підняли Вагмана. потім Шварц завязав оба кінці шнура за гак вбитий високо в стіні — голсь там висів великий образ — і підтягнувши тіло до гори пустили його висіти. Вагман ще тремтів хвляю ногами. потім голова звисла ся на груді — було по нїм.

— А тепер живо. за грішми! Чи двері замкнені?

— Ні! — шепнув з переляком Шнадельський бачучи, що вони відчинені на розетїж.

— Зайшли!

Почи Шнадельський замикав двері. Шварц перешукував Вагманові кишені. щоб знайти ключі від Вертгаймівки. Знайшовши ключі він відімкнув касу. Гроші лежали на купі — банкноти. золоті і срібні монети — чистих 50.000. пилі одержаних

Багманом від Кишвотульського. Шварц загарбав їх у невеличкій мішочок, що лежав тут же в касі, і встромив до кишені.

— Буде з нас! — мовив радісно.

— А більше готівки нема? — питав Шнадельський, переглядаючи ще шуфляду бюрка.

— Нема. Векелі, скрипти — чорт бери, се не для нас. Ходімо.

І оба вийшли. Виходячи вони замкнули на ключ двері Багманової комнати, а ключ вкинули назад до середини відхиливши силою долішню половину не дуже солідних дверей. Потім вийшли з сінний на вулицю, де в тій хвилі не було нікого. На дворі падав густий сніг: високо над містом у верхівях дерев гудів вітер. Місто дрімало.

— Куди тепер? — питав Шнадельський цокчучи зубами зі страху.

— Ходімо до шинку, до нашого товариства! — мовив Шварц.

— До них? Ні, не можу. Я весь трясусь. На мні певно лица нема. Зараз пізнають.

— Тьфу! Мякушка з тебе! — мовив Шварц.
— Ну, про мене, то лишися на вулиці! Я зайду сам. Конче треба, щоб нас тепер бачили в шинку. Се відверне від нас підозріне бодай на перший час.

І вони пішли вулицею, бродячи в глибоких

снігу, яким за сей вечір покрила ся земля. Перед шинком Шнадельський лишив ся сам на дворі, а Шварц увійшов до середини.

— Пан Стальський тут? — запитав він шинкаря.

— Нема. Ось перед хвилею вийшов з папами.

— Ну, тай поквапив ся. А я за ними шукаю.

— Пішов до дому. Можуть пан іще догонити його.

В тій хвилі озирнувши ся Шварц побачив Барана, що куняв за недопитою гальбою пива. Він приступив до него і потермосивши його за плече крикнув:

— Гей, Баране! Вставай!

— Га! — крикнув крізь сон Баран і почав протирати очі.

— Ти тут спиш? Хіба тут тобі місце спати? Вставай, до дому!

— А хіба що? — з просоня запитав Баран.

— Пора тарабанити по місті. Ти забув? — жартував Шварц.

— Тарабанити? Ага-га! А я й забув. Добре, добре. — І чухаючи ся в потилицю він рушив із шинку. Шварц зареготав ся.

— Ще справді готов послухати та тарабанити! — промовив весело, обертаючись до шинкаря.

— А в такім разі ще пан комісар мене засудить на кару, що я намовив його.

— Га, га, га. — сьміяв ся шинкар. — А я посьвідчу, що так і справді було.

Шварц і собіж засьміявши ся і побажавши шинкареви доброї ночі вийшов на вулицю.

Шнадельський стояв на вулиці і голосно дзвонив зубами.

— Що, тобі ще не ліяше? — шептав до него Шварц.

— Ні. Все нутро мов кипить. А що, нема їх?

— Нема. Пішли всі до Стадського. Ходім і ми!

— Не можу! Ні за що не можу.

— Ну, то ходім де до якого шинку. Візьмемо сепаратку. Винеш, розітрієш ся. Або ляжеш троха.

— Ні, не ляжу. Страшно мені.

— Ну, не будь дитиною! Що се знов за фохи! Запануй над своїми нервами. Справа пішла чудесно.

— Ти... ти ошукав мене. — мовив несьміло Шнадельський. — Я думав, що се буде так... заберемо... Ну, зачнеблюємо... але сего... сего я не надіяв ся.

— Дурниця! Що там думати про се! Ходім!

Передихавш. а потім я би радів конче ще зайти до Стальського.

І взявши Шнадельського під руку Шварц по-
вів його якоюсь півперечною вуличкою в напрямі
до ринку.

XXIII.

Піч. Над містом глухо шумить вітер. Із на-
вислих хмар сипле сніг. та вітер рве його і кру-
тить у скаженім танці, і носить. кидає, знов під-
носить, поки в кінці розмелений на дрібну густу
муку не кине на землю. Та й тут іде не дає спочи-
ти йому. Котить вулицями, збиває купи і розби-
ває знов, піднімає стовпами, туманами, бо ним
до вікон, натрушує його проходом у лице, в очі,
за кювірі, затикає ним усі шнари, заповнює ро-
ви, засипає сліди і стежки.

Під тою курявою місто дрімає, мов скорчив-
шись із холоду. Лиш де-де на вулиці одинокий про-
хожий іде згорблений, бере ся з вітром і з метели-
ною, що бі на него рівночасно з усіх боків. і хоч
куди-б він повернув ся, все попадає йому в очі.
Лиш де-де з вікон блимає світло, що ледво мерех-
тить за сніговим серпанком.

Мерехтить таке світло з Регіниної спальні.
Регіна одягнена в свій чорний стрій ходить як

звичайно по покою, але не говорить нічого. Вона держить себе руками за голову, мов боїть ся, щоб голова її не розскочилася, і ходить вперши очі кудись у неозначений простір, не бачучи нічого довкола себе, не думаючи нічого. Її шуба лежить на ліжку — так як скинула її вернувши перед чверть годиною до дому: калюшів таки не скидала, і се чинить її хід легким, нечутним, мов хід марі, що йде по траві не погинаючи її.

Нараз чути на ганку стукане кількох пар чобіт, що обтірівають сніг. Потім скрикнули двері, почули ся голоси.

— Вона дома. Побачите, що се все якась байка! — мовить один голос.

— А я думаю, що вона не дома! — голосно говорить Стальський.

— Чуєте її хід? — мовив знов перший голос.

— А хоч і дома, то про те була у него. — знов говорить Стальський.

Кроки в покою. Стальський сьвітить. Пересувають крісла. Хтось торкнув ся до клямки її дверей. Ті двері були не замкнені. Ось вони відчинили ся. В дверях стоїть Стальський.

— А, добрий вечір пані! — мовить він. — Може би пані були ласкаві вийти на хвильку до нас?

Регіна не оглядаєть ся на него, не зупиняєть ся і йде далі повертаючи ся до него плечима.

— Регіно, чуєш? Ходи сюди! — мовить Стальський лагідно, але енергічно.

Вона мовчить, мов не чує. Він наближає ся до неї, бере її за плечі і виводить до сальону. Присутні в сальоні два панове встають із крісел і стоять весь час дальшої сцени.

— Скажи нам, Регінко, — мовить солоденько Стальський, вивівши її на серед покою і стаючи напротив неї, — ти виходила з дому кудись тепер вечером?

Регіна дивить ся на него мов не чуючи або не розуміючи його питань. Вона бліда як труп, а жовтавий відблиск нафтового світла надає її лицю в нижній частині якийсь зеленкуватий, страшний відтінок.

— Ах, не заперечуєш! — мовив Стальський. — Значить, се правда. Ти виходила. Тебе не було дома. А не можна би знати, гарна масочко, куди се ти виходила сама в таку пізну добу і в таку погану погоду? Нам було би дуже цікаво дізнати ся про се!

Регіна мовчить, вперши в него свої великі, чорні очі.

— Не говориш? Може забула? Память ко-

ротка? Позволь, що я пригадаю тобі. Там, недалеко ринку, на розі. Одноповерхова камениця, перед нею широке подвір'я обведене парканом... А на поверсі мешкає молодий панок, кавалер, наш знайомий... добрий знайомий. Чи він просив тебе на гербату, чи ти сама з власної волі рішилась віддати йому візиту?

Регіна мовчить не зводячи з него очей. Його слова, бачить ся, не роблять на неї ніякого вражіння. Вона не блідне ані червоніє, не плаче, не мішає ся, стоїть спокійно. Панам, що стоять з боку і дивлять ся на сю сцену, робить ся моторошно. Один із них обертає ся до Стальського:

— Пане офіціяле! Ваша пані мабуть нездорова. Прошу вас, покиньте тепер сю справу!

— Нездорова! — скрикнув весело Стальський.
— Ворони Боже! О, ми знаємо себе занадто добре! ми знаємо всі ті фінти і хитрощі. Нам не заімпонує, гарна масю, ані тими витріщеними очима, ані тою мовчанкою, ані тим уданим остовпінєм. Ми розуміємо се все дуже добре і маємо надію так дійти з вами до ладу. Отже ще раз питаю. Скажи: ходила ти сьогодні в ночі до Рафаловича? Чого ходила? Що там робила? Яко муж я маю право знати се.

Регіна мовчить. Стальський заломує руки, хитає головою.

— Жінко, жінко! І не сором тобі. Десять літ живемо з собою, і тепер робиш мені такий скандал! І скажи, тут при свідках, чи я дав тобі найменшу причину до невдоволення? І хто би був подумав: така релігійна, побожна жінка — і раптом забула про всі божі закони, потоптала ногами божу заповідь, втоптала в бруд свою честь, осоромила мене перед світом! Регіно! Бійся Бога, що ти зробила? Ну, скажи, промов слово! Нехай знаю, що маю думати про тебе?

І взявши її за плечі він потермосив нею. Вона мовчала.

— Ну, Регіно! — зачав він острійше, — се-го вже за багато. Досить комедії! Говори: була сьогодні в ночі у Рафаловича, чи ні?

Се питанє міг Стальський звернути до одвірка — відповідь була-б така сама. Нараз він пригадав собі щось і скочив до своєї бунди.

— А, що я буду питати? Аджеж тут маємо *corpus delicti*! — І він виняв із кишені Регінин саквояжик, знайдений ним на Євгенієвім бюрку.

— Се твоє, правда? Ось твій підпис вигравіруваний на клямерці. Се лежало на його бюрку.

Ти се там поклала, правда? А тепер поглянемо, що там знаходить ся в середині.

Він відчинив саквояжик, виняв із него цінні панери, висипав на стіл біжутерії.

— А, ось що! — скрикнув він. — Панове бачите! Ся романтична історія має досить тверду матеріяльну підвалину. Ідеальна любов — прошу дуже! Людовий трибун і невинна жертва семейної тиранії — що за чудова пара! А моральний сенс: обікрасти тирана і драпнути в світ, Ха, ха, ха!

І він реготав ся і лице його наливало ся кровю.

— Ну, скажи тепер: що се все мало значити? Но що ти несла се до него? Но що поклала се на його бюрку? Говори!

Він наближав ся до неї звільна. В його очах палали огники дикої злости, тої самої жорстокости, з якою він колись три дні мучив кицьку.

— Мовчиш? Зłodійко! Перелюбнице! Так ось тобі за се! Ось тобі! Ось тобі!

І прискочивши до неї він з усього розмаху вдарив її в лице — раз і другий і третій. Вона похилила ся, мов верба від вихру. З її уст і носа за капала кров, але з її уст не вирвалося ані одно слово, ані один стогін. Один із присутних панів ухопив Стальського за руку.

— Пане Стальський! Що ви робите? Чи ви при розумі?

— О, аж надто! — кричав Стальський. — Але я мушу показати тій гадюці, що не хочу бути терпливою і покірною жертвою її амурів. Хоче на старости літ амурів — альо, на вулицю! Щаслива дорога! Але свого чесного дому я не дам плямувати. Чуєш се — ти!

І він нахиливши ся до неї плюнув їй у лице.

Панам, що були свідками сеї огидної сцени, було сего за багато. Вони вхопили за канелюхи, попрощали ся зо Стальським і не дивлячись на нещасну Регіну, засоромлені чогось до глибини душі вийшли з покою і щезли в сніговійниці, що ревла на дворі. Стальський запер за ними двері.

XXIV.

Регіна все ще стояла на місці, німа, недвижна, вперши очі в полум'я лампи.

— Ха, ха, ха, ха! — реготав ся Стальський вертаючи від дверей і кидаючи ся на софку коло стола. — А що, Регінко? Добре я відіграв роль морально обуреного? Роль мужа ображеного в своїх найсвятійших почуттях? Ха, ха, ха! Се було пишно, як я зачав тобі вичитувати мораль! А що,

болить письо? Ну, ну, обітри ся і не гнівай ся. Се було потрібне — і для тебе і для мене. Се не з злого серця, рибонько, а для нашого добра. Від любого пана мила й рана — правда Регінко? Я знаю, ти у мене добра, ти мені не візьмеш сего за зле. А на що була потрібна вся та історія при свідках, се ти пізнаєш, як трошка старша будеш. І як Бог дасть тобі ліпший розум, то може й подякуєш мені. А тепер годі вже стояти та глядіти на мене так, як на людоїда! Ну, заспокій ся! Промов слово!

І він при тім пробував усміхати ся до неї, але якось не міг довше дивити ся в її лице. Те лице виглядало страшно — з слідами колишньої краси, оббрукане кровю, бліде і з несамовито блискучими очима, воно виглядало як лице Медузи.

— Е, та що я буду до тебе балакати! Роби як собі хочеш! Думай як собі знаєш! Байджісінько мені. Від сьогодні маю тебе в руках, ось що головне. Від сьогодні мусиш гнути ся передомною, мусиш так скакати, як я заграю. А скоро що не по моему — нагоню з хати, викину на вулицю, ще й сам замельдую до поліції, велю втягнути тебе на лісту таких жєнщин — знаєш? О, моя рибонько, я давно ждав на сю хвилю! Се буде мій тріумф, моя сатисфакція за Гануську, тямииш? У мене пам'ять добра, тай рахунку я знаю на стілько, що хто

менї зробив одну прикрість, я йому зроблю десять, тай ще одинацяту додам причинку. Я казав тобі годі: пожалуєш сего — ти не слухала! Тепер маєш!

Він устав із софи, наблизився до неї, але зараз знов відступився, мов щось відпихало його.

— Тьфу! — мовив відвертаючись. — Кілько клопоту мусить чоловік перейти з тим бабським насінєм! Поки з ними договоришся до ладу, то волів би кону шкениці змолотити. Аж у горлі пересохло! Ану, чи є де в шафії хоч крапля якої живиці?

І він пішов до креденсу, витяг із него фляшку горілки і не шукаючи чарки підійшов знов до стола.

— Ось приятелька, ліпша від онтого окатого опудала! Ся ніколи не зрадить. Не багато вона вміє, але те, що вміє, уділює завсїгди однаково. Здорове було, опудало!

І приткнувши шийку фляшки до уст він почав булькотати. Винїдивши з половину того, що було в ній, він поставив фляшку на стіл і сїв знов на софку.

— О, се чудесно! Мов огонь пішов по жилах. Ну, Perino, виний і ти! Na frasznek dobry trunk! Ану! Покріпнись — побачиш, мов рукою від-

німе! Все забудеш. А потому пай-пай... обоє... як муж і жінка... га? Як думаєш?

І регочучись цинічно він устав і наблизився до неї. Але знов почув, немов якась таємна сила відпихала його — і роззлостився.

— Тьфу на тебе! Відступи ся геть, чортяко! Ні пши, ні говориш, тільки мені своїм відьомським поглядом густ відбираєш! Махай спати!

І він пхнув її в груди. Вона цофнула ся о крок далі і знов стала недвижно. Стальський ще раз узяв ся за фляшку і поти цідив, поки не спорожнив її всю. А потім сів на кріслі, опер ся ліктями на стіл, склонив голову, воркотів іще щось пару хвиль і заснув.

Регіна стоїть німа, недвижна. Не думає нічого. Витріщеними очима вдивляє ся в полум'я лампи, але не бачить нічого довкола себе. В її уяві мигають відірвані образи, мов обривки різнобарвної матерії, кидані шаленим вихром. Блискучий камінець на соняшній вершині — Євгенієве лице, молоде, свіже, як було тоді, коли обоє йшли вулицею зі школи фортепянової гри — туркіт фіякрів — лице тітки — воно більшає, наближає ся, робить ся страшенною, гнилою машкарою, розхиляє гнилі уста, показує чорні, щербаті зуби і сточений червами язик і бубонить прокляті слова:

— Най вас Бог благословить! Най вас Бог благословить!

А потім знов блискучий камінець на соняшнім вершку — і маленька дівчина в ліжечку — і над нею похилене лице старої няньки — і брешуть ледви чутио сумна-сумна пісенька:

О йвербо, вербо кучерява,
Ой а хтож тебе скучерявив?
Скучерявила темна нічка,
Підмила корінь бистра річка.

А потім знов блискучий камінець на соняшнім вершку — і маленька дівчинка заблукана в лісі — і лице Гануськи, повновиде, червоне, з повними, м'ясистими губами і з бесоромно всьміхненими очима — і знов тітка в труні — і з труни висунена труняча рука киває на неї — і знов сумна-сумна пісня, мов жалібний бренькіт мушки замотаної в павуковій сітці:

Чи не буде моя мила жалувати,
Гей, як ся буде сивий голуб трепотати?

А потім знов блискучий камінець на соняшнім вершку — і Євгенієве лице зівяле, старече.

без цвіту молодости, без чару любови — і щось безформне, холодне, стоптане, столочене і викинене на сьмітник, але ще живе, ще не домучене до реніту — і знов брешить жалібна мелодія, мов стогін розпущи:

Ой буду я, мій миленький, жалувати:

Гей, а хтож буде дрібні діти годувати?

І грядка фіалків, левкої, астрів. А то не астри, не левкої, не фіялки, а якісь дивні рослини з дитячими личками — дівчатка з блакитними очима, хлопчики — чути дитячий сьміх, галас — і рев хуртовини з надвору — і легкий стук до вікна — і вона помалу обернула лице — і її очі синіли на отворенім креденсі. На полиці креденсу лежав сїкач, яким вона нині рано колола цукор, і молоток. Вона зупинила ся очима на тих предметах, а в ухах її знов забреніла жалібна-жалібна мелодія, мов розпучний лиск мушки замотаної в павутину:

Чи не будеш моя мила жалувати,

Гей, як ся буде сивий голуб трепотати?

— А справді, чи буде трепотати ся? — сказав їй зично над ухом якийсь чужий, брутальний голос. Вона стрепенула ся — оглянулася — коло

неї не було нікого. Стальський слав поклавши голову на зложені руки, а невеличка лисина на його тімю сьвітла ся до лямпи. Регініні очі спочили на тій лисині і їй здавало ся, ще з тім Стальського блиснув до її ока промінчик подібний до того, який блискотів колись із соняшного вершка.

— А справді, чи буде трепотати ся? — повторив той сам чужий, страшний голос, і вона знов стрепенула ся і озирнула ся, але коло неї не було нікого. Вона напружила слух, напружила застанову і зрозуміла, що сей голос говорив у нутрі її душі, на дні серця. Вона перелякала ся страшенно, бо чула, що там устає якась нова, грізна сила, незалежна від її волі, сильніша від неї. Ще хвилю вона мовчки, німо боролася з тою силою, але та сила була брутальна, непоборима.

— Га, га, га! — реготалась та сила, — ну, що нікодить поспробувати, чи буде трепотати ся?

І Регіна мов знехотя підняла ся на пальці — потім піднесла одну ногу — зробила крок і станула знов на пальці. Тихо, не чути кроку. Хуртовина виє на дворі, товче снігом у вікна — ще крок. Лямпа мигоче на столі — хробачок стукає в стіні: раз, два, три, чотири — і став. Щось луснуло в її спальні — у неї завмерло серце — тихо-тихо — ще крок. Простягає руку до креденсу, бере в ліву

сїкач, у праву молоток — тихо. Буря впе, снїг силе в вікна, хробачок стукає в стїні: раз, два, три, чотири — і знов замовк. Чому лише чотири стуки? „А, більше не треба”, — мовить у її нутрі грубий, брутальний голос. — „Чотири вистарчить”. — Тихо. Вона простує ся, сьміло йде до стола, легенько прикладає вістре сїкача до тімя Стальського — рука її не тремтить — підносить праву з молотком — і швидко що сиза чотири рази бє по туїм краю сїкача.

Сїкач, широкий на добру долоню, весь, аж по туїй край затонув у мізку.

— Ггг! — гикнув Стальський. Механїчним відрухом голова метнула ся в гору, за нею все тіло, воно перехилило ся в зад і разом з кріслом з глухим лускотом горілиць упало на поміст. Голова вдарила ся до помоста, сїкач вискочив із рани, за сїкачем потекла кров змішана з мізком. Стальський затренав ногами, силкував ся щось ухопити руками — ще раз — ще раз — лекше — лекше — годї — — —

Регіна стоїть і дивить ся на него. В її вухах знов брєнить мелодія:

Ой вербѡ, вербѡ кучерява,
Ой а хтож тебе скучерявив?

На дворі реве хуртовина. В її спальні щось немов зітхнуло важко-важко. Се моя мама, — мигнуло їй у голові, і їй зовсім не було дивно ані страшно. Хробачок застукав у стіні: раз, два, три, чотири. Так, чотири досить, — сказав у її нутрі якийсь голос — не той попередній, брутальний, а якийсь інший, жалібний-жалібний, мов остатнє хлипанє розбитого серця.

Нараз крізь рев бурі і шум сніговійниці почувись їй якісь інші тони — острі, різкі. Тра-та-та! Тра-та-та! Тра-та-та! Марш, тарабанений деревляними полінами по деревлянім тарабані. Кличуть! Кличуть! — мигнуло в її голові і вона скочила з місця.

Тра-та-та! Тра-та-та! Тра-та-та! — чути було чим раз ближше.

— Я зараз! Я зараз! — шептала Регіна, скочила до своєї спальні і почала надягати шубу.

Тра-та-та! Тра-та-та! Тра-та-та! — лунало крізь рев вихру на вулиці ось-ось під її вікнами.

— Іду, йду! — мовила вона зовсім успокоєна, і не гасячи світла, не замикаючи на ключ дверий вийшла з покою. Пішла за голосом. Сніг сипав, крутився, засипував очі, запирав дух у грудях. Ноги грузли по коліна. Регіна йшла, поспівала за гуком тарабана. В кінці вона наблизилася

ся до него на стільки, що побачила на яких десяти кроків перед собою високу, згорблену статть тарабанщика, що бючи праниками по балії йшов звільна, борючись з вітром і бродячи в синькім снігу. Він ішов не озираючи ся, просто наперед, дишав важко, так що в хвилях, коли павзував барабан, навіть крізь шум хуртовини чути було його важке сапанє.

Ідучи за Бараном усе в однаковім віддаленю Регіна відійшла може на сто кроків від свого дому. Коли-б була обернула ся тепер, не була-б побачила не то дверий, ані ганку ані фіртки, ані навіть жовтих плям, що падали на вулицю з освітлених вікон. Снігова курява була занадто густа. Але дві мужеські постаті, що надійшли з протиного кінця вулиці, побачили ті жовті плями.

— Чи я не казав? Стальський не спить іще! Ади, у него сьвітить ся. Вийдімо до него! — мовив Шварц, ведучи по під руку Шнадельського, що загорнувши ся в свій довгий плащ і закотивши ковнір у гору йшов згорблений, мов спираючись.

— І чого ти тягнеш мене? — мовив він. — Чого нас тут треба так пізно?

— Треба, треба! Ти вже здай ся на мене! — мовив Шварц і відчинив фіртку.

— Алеж я чую себе недобре, тремчу, мене бе пронасиця!

— Нічого! Сеск кожний зрозуміє, що ти змерз, простудив ся. А до розмови можеш не мішати ся. Здай ся на мене!

— Подивляю тебе! — мовив Шнадельський цокочучи зубами.

Шварц тимчасом війшов на ганок, застукав до дверей, а не чуючи ніякого голосу з нутра, взяв за ґлямку. Двері відчинили ся. Вони були не замкнені.

— Ов, а се що таке? — мовив він обертаючи ся до Шнадельського. відчинив двері і війшов до покою.

— А! — вирвало ся з його горла, а потім він став на місці як вритий.

— Що там? — запитав Шнадельський і війшов також до покою, зирнув і вхопивши ся руками за одвірок занімів. Довгу хвилю стояли оба не можучи здобути ся на слово. Мертве лице Стальського з примерзлим на ньому окриком болю лежало на долівці; вишкірені зуби, вибалушені очі і заціплені кулаки надавали сему лицю вираз якоїсь страшної дикости і жорстокости.

— Що тут стало ся? — перший прошептав Шнадельський, обертаючи ся до Шварца.

— Угнеськали його. — мовив Шварц, поборюючи своє зворушенє.

— Але хто?

— Можливо, що вона. А може — —

Він задумався.

— Може хто?

— Може Рафалович.

— Рафалович?

— Так. Щоб піметити ся за зроблений йому скандал.

— А в такім разі деж вона?

— Поглянемо.

І Шварц заглянув до Регіниної спальні.

— Нема її. Може втекла і не вернула. Може в змові з Рафаловичем...

— Щож нам робити? Розбудити служницю, сусід? Наробити гвалту?

— А по що? — запитав Шварц. — Що нас се обходить? Який інтерес маємо ми розголошувати се?

— Або я знаю!...

— Я думаю навпаки: чим пізнійше завтра викриє ся се вбійство, тим ліпше. Ліпшімо се служниці. Навіть ще більше, погасімо лампи і замкнімо покій від вулиці.

— Чи ти вдурів? А як нас застануть? Ще на нас кинуть підозріне.

— Хто нас застане? Служниця мусить твердо спати, коли не збудила ся в часі бійки. А з вулиці не прийде ніхто. Виходь! Я зараз усе зроблю.

І Шнадельський тихенько вийшов із покою. Шварц загасив лампу в Регініній спальні, а потім наблизивши ся до трупа Стальського зирнув довкола.

— О, тут і капітали розсипані! — шепнув він побачивши на столі Регініні цінні папери та біжутерії. — На дорогу се може здати ся!

І він швидко зібрав усе і заховав до кишені, потім загасив лампу і напмацки вийшов із покою. Ключ був у дверех таки з надвору. Замкнувши покій Шварц витягнув ключ і кинув його геть у глибокий сніг. Потім засунувши шапку на очі і закривши ковнір на голову пішов доганяти Шнадельського.

Тимчасом Регіна йшла за Бараном чим раз далі й далі. Її приваблювало торохтіне деревляного тарабана, що мов невідомий а могутній поклик тягло її далі й далі в пільму, бурю і снігову куряву. Вона говорила щось сама до себе, але буря виривала їй слова з уст і розкидала геть у простори. Вона йшла не озираючись, не дивлячись, куди ве-

де дорога. Міські дома скінчили ся давно: довкола вулиці по обох боках тягли ся рядами низенькі передміські хати, приєпані снігом, мов великі купиці. Де-де заскрипить журавель, затріщить під напором вітру безлиста, дунлава липа. Гуркіт Баранового тарабана торохтить ледви чути серед реву хуртовини, що робить ся чим раз сильнійшим. Та ось щезли й ті хатки, під ногами не чути вулиці, всюди глибокий сніг, але довкола дороги видно дерев'яне поруче. Се міст. Баран іде далі тарабанячи з подвійною силою. Регіна якось неясно пригадує собі сей міст і якісь образи і звязки образів мигають у її голові і понуривши голову вона йде за Бараном шепчучи непастанно:

— Іду, йду! Іду, йду!

Та ось Баран зупиняє ся на серед моста, похилиє ся на поруче, силкує ся заглянути в низ. Там не видно нічого, тільки чути крізь рев вихру голосний булькіт води, що не встигла замерзнути і скажено б'єть ся о камінь і о дубові колоди. Се Клетіт не дрімає, провадить свою дику музику, достроєну до не менше дикого скиглення вітру в платвах і бальках мостового вязання.

Регіна наблизилася до Барана і також сперла ся на поруче та почала заглядати в низ. Побачивши її Баран ані крихти не здивував ся. Він

тільки засьміяв ся голосно і показав рукою в низ. у Клекіт. Регіна побігла очима в напрямі, куди показував Баран, але її очі не могли добачити нічого. Тоді вона попробувала перелізти через поруче, але не могла. Її черевики, шуба, спідниця, все було обліплене снігом. Тоді вона схилила ся і пролізла по під поруче, майже доторкаючись лицем до снігу. А ставши за поручем, на краю моста вона почала знов швидко вдивляти ся в глибину. З тіьми везирнуло до неї щось страшне, бо вона жахнула ся і вхопила ся руками за поруче.

— Ха, ха, ха! — зареготав ся Баран. — Не гарно там?

Регіна випростувала ся і глянула на него.

— Ну, ну, сьміло! — мовив він. — Ану!

І сильним розмахом він зідхнув її з моста. Вона скрикнула, але в тій же хвилі чути було, як її голова стукнулася о камінь, як тіло плюснуло в воду, а потім не чути було більше нічого крім реву вітру і глухого плюскоту води в Клекоті.

— Ха, ха, ха! — знов зареготав ся Баран і вхопивши свої праники затарабанив ними по балії що сили. Він кілька разів кивнув головою, мов на прощанє і тарабанячи пішов далі — не до міста, а заміст, на Вигоду, в поля. Дорогу замело снігом — йому се було байдуже. Він ішов западаючи де

по-колїна, аде й по поясе, копав ся в снігах, боров ся з вітром, що гуляв по полю зо страшною силою. Ираники давно повипадали з його рук, балїю він загубив у снігу, та про те йшов далї й далї, мов на перекір сніговійниці, що майже моментально замітала його слїди. Він балакав сам до себе, усьміхав ся, махав руками, мов квапив ся до якоїсь незвісної, але недалекої мети...

XXV.

Другого дня над раном вітер утих і сніг перестав падати. Та про те небо було понуре, насушене. Розвиднювало ся дуже помалу і пізно. Було щось важке в повітрі, якесь пригноблене, якась утома. Торговиці аж десь коло девятої почали по троха заповнювати ся приїзжими на яраморк селянами. Мужицькі сани, запряжені косматими коненятами, тягли ся до міста по безмежних снігових полях. Коненята стрягли по черева в заметях. Сніг топив ся на них і мерз на ново, нависав ледяними бурульками, що дзоркали при кождім живійшій руху мов скляні коралї. Візники що хвиля мусїли звалити з саний, бродити по колїна в снігу відшукуючи дорогу. Тяжка, оплакана се була їзда сьогодні!

А про те сани тяглись за саньми з усіх сторін, з усіх сел, усіми дорогами і гостинцями. На санях сиділи поважні господарі в кожухах подягнених з верха гунями або полотнянками і в високих кучмах. Візники — молоді парубки, звіщували з саний ноги в великих чоботях, загібаючи ними сніг. Хоча віче мало зачати ся о одинацятій, то про те вже від девятої коло заїзду Мотя Парнаса почали збирати ся з разу невеличкі, а де далі чим раз більші купи народа. Одні приходили, другі відходили; витали ся, балакали про свої домашні справи, оминаючи якое трівожно те, що в даній хвилі цікавило їх найбільше — справу віча. Коло десятої появили ся серед селян деякі сьвященники. Селяни кланялись їм, деякі цілували знайомих сьвящеників у руки. Тепер у купках почали ся живіші розмови — про віче і про справи поставлені на дневнім порядку. Звільна один за одним витягали з запазухи та з чересів поскладані відозви, якими Рафалович закликав людей на віче і яких через знайомих розкинув кілька тисяч по всіх селах повіту. Письменні почали відчитувати відозву на голос; із куп неписьмених слухачів почули ся притакування, а далі окрики. Коли у відозві дійшло до місця: „Наші опікуни, позабравши з сел громадські каси і зробивши з них ніби хлопську касу повітову, хо-

чуть тепер наложити руки на ті ваші грони і повернути їх на латанє своєї діравої кишені” — то з усіх боків залунали окрики обуреня і погрози: „О, не діждуть! То наша кєрвавиця! Станє їм кісткою в горлі!”

Коло пів до одинацятої надійшов Євгеній. Він витав ся з селянами, з котрих більша часть були йому знайомі особисто. Довкола него зібрала ся ще на ринку велика купа народа, що тепер разом із ним густою лавою валила до заїзду. В купі йшов веселий гамір. На всіх лицах видно було радість, надію і тривожне оживданє. Деякі сьвященники протівлювали ся крізь юрбу до Євгенія, стискали його руку і шентом запитували, чи справді староство дозволило на віче, чи не робило трудностей, чи є надія, що все відбуде ся без перешкоди?

— Алеж розуміє ся! — весело відповідав Євгеній. — Можете бути зовсім спокійні. Йдемо законною дорогою і не потребуємо крити ся ні з чим. А в такому разі й засідки ніякої не боїмо ся.

Мотив заїзд був отворений. Возівню, де мало відбутися віче, ще вчора коштом Євгенія вичистили і випорожнили; Мотьо дав дощок, із яких зроблено певеличке подіум, на ньому поставлено стіл і кілька крісел. Вічовики мусїли стояти; жолєби і драбини заступали місце лєж і галєрії. До-

щані стїни були тут і там діраві, — значить, надто великої задухи не було що бояти ся. Мотьо ходив у шабасовім халаті і робив гонори дому; його жінка стояла за шинквасом і з якимсь понурим видом наливала та ставила на ляді пиво, яким ча-стували себе взаїмно вічовики.

Возівня зановишла ся майже моментально, а тимчасом із міста плили раз-у-раз нові лави. У Євгенія радувало ся серце, коли дивив ся на ті купи селян, у яких видно було хоч не високу інтелігенцію, але щире зацікавлене тим новим, нечуваним доси явищем, яке від тепер мало зробити ся важним чинником у їх житю. Політичний рух, само думане про ширші політичні справи, читане політичних газет, а далі політична організація і боротьба, — все се були річи доси чужі селянству, незрозумілі для него; аджеж його давнїйші ошікуни малювали йому все те яко річи далекі, недоступні для хлопського розуму, а нераз навіть попросту заборонені. А тепер перший раз інтелігенти брали ся говорити селянам про ту таємну політику. Що то буде? Як то воно піде? Чи справді уряд позвозить на се? Не диво, що всі присутні, не виключаючи сьвящеників тай самого Євгенія, з деякою трівогою ждали, як то воно піде.

Вдарило три чверти на одинацяту. Що таке, що нема нікого від староства? Правда, на вулиці проти заїздуявило ся аж шість жандармів. Вони парами почали прохажувати ся вулицею, наїживши свої карабіни багнетами. Ходили мовчки, протискаючи ся крізь купи селян. Деякі селяни, залякані самим їх видом, кланялись їм низько, але вони не відповідали на поклони. Тільки часом стрітивши якого знайомого селянина запитували його, куди йде, а почувши, що на віче, не говорили нічого більше і йшли далі. Проходячи поуз заїзд і видячи на вулиці якого інтелігента вони відвертали ся так, мов і зовсім не хотіли бачити заїзду, мов зібрані в ньому й довкола него сотки людей зовсім не істнували для них.

Аж ось зробив ся шум і гомін між народом:

— Староста йде! Староста йде!

І справді перед заїздом показав ся пан староста в супроводі будівничого, ще кількох панів і бурмістра. Селяни мовчки поклонили ся йому і зробили йому дорогу, якою він випростуваний мов свічка пройшов аж до подіум. За ним слідом і прочі пани. На подіумі стояв уже Євгеній в товаристві кількох священиків і обох референтів селян. Пан староста дуже чемно привитав ся з Єв-

генієм, а вийшовши на подіум окинув оком величезну возівню, заповнену мужицькими головами.

— Ну, численне зібранє! Численне збіранє! — мовив, обертаючись до Євгенія. — Справді, можна вам погратулювати, пане меценасе.

— Біда вовка з ліса гонить, пане старосто, а селян на віче. — з усміхом мовив Євгеній.

— Жаль тільки, що сьогодні даремний був їх труд. — з уданим співчутєм мовив староста.

— Як то даремний?

— Не з моєї вини, пане меценасе, їй Богу, не з моєї вини! — скwapно додав староста.

— Алеж я не розумію, що стало ся.

— Ось прошу, пан міський будівничий оглянувши комісіонально сей будинок заявив під своєю урядовою присягою, що вважає його небезпечним для життя і здоровля так численного зібраня. І для того — дуже мені прикро, пане меценасе — прошу вірити — тим прикрійше, що зібранє справді дуже гарне — —

— Значить, пан староста — —?

— Повторяю: не я. Справозданє пана будівничого було для мене правдивою несподіванкою.

— Значить, наше нинішнє віче не відбуде ся? — весь поблідлий запитав Євгеній.

— На жаль: ні! Прошу се зараз оголосити зі-

браним і зарядити, щоб безпироволочно опорожнили льокаль.

Ся розмова вела ся півголосом, так що тільки ті, хто стояв у безпосередній близькості могли чути її. Тимчасом у возівні стояв глухий гамір від соток зібраного народа. Деякі, що їм зачинало бути горячо в кожухах серед стиску, почали домагати ся, щоб розпочинати віче. Та ось у перших рядах зібраних, тих, що були найблизше коло подіум, почав уставати якийсь гамір, якийсь неспокій.

— Що там? Що там? — летіли швидкі, півголосні запитання з різних боків. У відповідь на ті питання перекидано якісь уривані слова, рухи, окрики. Гамір ріс з кожною хвилию.

— Прошу втишити ся! — крикнув Євгеній виходячи наперед.

— Тихо! Тихо! Мовчіть там! Слухайте! — лунали голоси в різних кутах возівні. Треба було з пів мінути, поки все втишило ся.

— Братя селяни! — мовив Євгеній. — Дякую вам сердечно, що не зважаючи на непогоду і заметі ви прибули так численно на мій поклик. Тим ви дали доказ, що розумієте своє положенє і щиро бажаєте подумати про його поправу. Ви доказали, що хочете самі працювати, самі бороти ся з лихом, яке доідає вам з різних боків. Ви показали, як

безсоромно брешуть або навмисно дурять себе ті, котрі вважають вас якимись недорослими дітьми, якимось стадом баранів, що їх пастух мусить пасти і стригти.

— Пане меценасе — перервав йому староста, — перепрашаю. Таким тоном говорити я не позволю. Прошу зараз — —

— Зараз скінчу, а що до тону, то най пан староста будуть спокійні. Я знаю, яким тоном маю промовляти і готов відповідати за кожне слово.

— Що там! Що там! Вільність слова! — гукнув із юрби один сьвященник.

— Вільність слова! Вільність слова! — повторило кількадесять селян.

— Дорогі братя! — мовив Євгеній. — Тота наша вільність слова нині ще така буде, як теля на дуже коротенькім припоні. Власне пан староста завідомив мене, що наше нинішнє віче не може відбутися.

— Та! Як се? Чому се? — заревла ціла юрба величезним окриком.

— Прошу успокоїти ся! — крикнув Євгеній, а по хвилі говорив далі: — Бачите, отся возівня — подивіть ся на неї. Як вам здається? Правда, вона ще не дуже стара і ми не такі Самсони, щоб могли розперти її плечима. А тимчасом тутешній

пан будівничий — ось він, придивіть ся йому! — під присягою зізнав, що вона грозить заваленєм і він не ручить за наше безпеченство.

— Брехня! Безсоромна брехня! Сором будівничому! Фальшиво присяг! — носипались окрики.

— Дорогі братья! Прошу вас, покажіть ся вдячними сему нашому оікунови, що так дбає за наше житє і здоров'є. А тепер — бачите, пан староста жадає, щоб ми розійшли ся.

— Не підемо! Не підемо! Будемо радити, аж отся халабуда розвалить ся! — ревли голоси з юрби.

— Іменем закона розвязую зібрание! — закричав острим голосом староста. — Прошу розійти ся, бо велю жандармами винорожнити льокаль! А хто буде кричати та противитись, того зараз велю арештувати.

Сї слова зробили своє. Глибока тишина залягла в возівні. Всї побачили, що не переливки.

— Дорогі братья! — мовив Евгеній. — Чуєте самі, як пан староста чемно просить. Буде-б негарно, як би ми не послушали його просьби. Відложимо своє віче на тиждень. Від нині за тиждень прошу вас зібрати ся знов.

— Славно! Славно! — залунало з соток уст.

Пригноблене, викликане словами старости, щезло в одній хвилі.

Та ось наперед виступив пан бурмістр і таким хто небудь міг отямитись з диву, вицалив ось яку промову — що правда, по польськи:

— Шановне зібранє! Маю честь завітідомити вас, що й я на нині скликав зібранє з таким самим дневним порядком. Правда, я скликав Жидів, але проте хто з вас ласкавий, прошу на моє зібранє — на Вигоду за містом!

Евгеній аж мало не підскаочив. Йому від разу стало ясно, що й до чого воно йде.

— Всі йдемо! Всі — крикнув він обертаючись до зібраних, і крик „Всі! Всі!” залунав стоголосною луною. З тим окриком на устах купи селян почали висипати ся з Парнасового заїзду. Бурмістр по під руку з Евгенієм, оба окружені врадуваними селянами, посунули передом. Староста, будівничий і ті панки, що прийшли з ними, стояли на подіюмі мов змиті холодною водою і ждали, аж возівня випорожнить ся на стілько, щоб могли вийти свобідно.

— Ну, пан бурмістр зробив мені збитка! — мовив староста до будівничого. — Але я надіюсь віддячитись йому за се.

— І хто би був надіяв ся! — охав будівничий. — Такий порядник чоловік! Такий патріот!

— Е. Жид усе Жидом! — саркастично додав один панок, і всі вони похнюплені пішли до староства.

XXVI.

В своїй канцелярії пан староста застав маршалка Брикальського.

— Ну, щож? Заборонено віче? — запитав сей зараз по першім привітанню.

— Заборонено, але тільки на половину.

— Як то на половину?

— Так, що забрало ся з одного місяця, а має відбути ся в другім.

— Хибаж се так може бути?

Староста пояснив маршалкови підступ, на який узяв його бурмістр.

— От диво! — аж скрикнув пан маршалок. — Я би по нїм ніколи не надіяв ся.

— Хлопсько-жидівська конспірація, пане маршалку! — мовив напів жартливо староста.

— І пан староста не мають способу розбити сю конспірацію?

— Щож я зроблю? На бурмістрове зібранє поїхав комісар. Ми думали, що се буде зібранє з са-

мих Жидів і для того я не дав йому ніяких спеціальних інструкцій.

— Алеж через присутність хлопів характер зібрання змінить ся. Причина до розв'язання.

— Ні, пане маршалку. Віче заповіджено яко публічне. Значить, кождий має право прийти.

— Ну, то ужне собі там пан Рафалович! Ах, ад восем! Чули пан староста, які галянтні авантури мав той пан Рафалович сеї ночі?

— Ні, не чув нічого.

— О, цікаві історії!

І пан маршалок розповів з власними прибільшеннями історію про нічний напад Стальського на Рафаловичеве помешканє, розумієть ся, ставлячи справу так, що уведенє Рафаловичем жінки Стальського являло ся безсумнівним фактом.

— Бійте ся Бога! — скрикував раз по разу староста підчас сего оповідання. — Але відкиж пан маршалок знають се?

— Власне оповів менї один із сьвідків сеї авантури. Зрештою по місті скрізь говорять про неї голосно.

В тій хвилі війшов возний і подав старості якесь письмо. Сей перебіг його очима і аж підскочив з дива.

— Представте собі, пане маршалку: донесене від поліції! Стальського найшли нині рано вбитого в його помешканню. Його жінка щезла безслідно.

— От і бачите! Се він! Се його рука. Коли не сам, то хтось із його намови.

— Ах! Се показує нам справу в новім сьвітлі! — мовив староста, тручи себе долонею по чолі, мов бажаючи видобути відтам те нове сьвітло.

— Я би радив зараз на вічу, з посеред хлопів арештувати сего панича. Се раз на завсїгди заріже його в їх очах, зробить його неможливим, — мовив рішучо маршалок.

— Розумієть ся, розумієть ся! Тільки на власну руку я не можу сего зробити.

— Суд недалеко, — мовив маршалок. Він чув себе в тій хвилі премудрим стратегом, що видає накази і інструкції, від яких залежить закінчене великої битви.

Не гаючись вони вибігли оба зо старостою і подались просто до президента суду.

А на Вигоді тимчасом розпочало ся віче в дуже піднесенім, навіть веселім настрою. Жидів зібрало ся дуже не багато; се знав бурмістр дуже добре наперед, що в торговий день кожному Жидови сто раз важнійше діло торг, ніж якась там по-

вітова організація. Та й ті Жиди, що зійшлися з цікавості, уступили на бік і згубилися в торбі, коли величезний заїзд нановилили селяни, що густими лавами надтягли з міста під проводом бурмістра і Рафаловича. Комісар від староства ждав уже і широко витріщив очі, побачивши такий склад „жидівського“ віча. Він пробував супротивляти ся, але бурмістр вияснив йому, що не має причини до протесту, що ані характер, ані порядок денний віча через се не змінять ся. Комісар, не маючи на сей випадок ніякої виразної інструкції від старости і не хотючи задирати ся з бурмістром, успокоїв ся і постановив ждати, що буде далі.

Перший промовив до зібраних бурмістр. Він перепросив „шановних“ зібраних, що говорить по польськи, сказав кілька слів про важність таких зібрань, похвалив селян, що явили ся так численно, — підпустив шпильку Жидам і інтелігенції, що хоч зібранє було оповіщене плякатами, їх явилось тут так мало. „На наш сором навіть референт, що мав говорити про першу точку в справі вибору нової катальної старшини — Вагман — не явив ся. (В салі сьміх і брава). І для того бесідник просить зібраних змінити денний порядок і покласти теперішню першу точку на друге місце, а взяти на перед другу: справи повіту.

Загальні оплески і брава покрили кінець бурмістрової промови. На внесок Євгенія вибрано на бурмістра одноголосно головою сего першого в сьому повіті народнього віча і висловлено йому подяку за несподівану гостинність. Потім забрав голос Євгеній як референт другої точки.

Горячими, різкими словами змалював він сумний стан людности в повіті, бідність, брак опіки, здирства, лихву, темноту. Потім оповівши докладно історію так званої „хлопської каси” вияснив думку так званої реформи на основі нового проєкту. Він говорив виразно, що тут ходить о загарбання хлопського гроша для ратования панських маєтків в часі, коли селянські хати і поля за неуплату пераз кількох ринських ідуть на ліцитацію. Промова від перших речень ударила всіх зіібраних по серцях. Майже за кожним реченем лопкаль дунав грімкими окриками признання. У зіібраних горіли очі, тремтіли уста: деяким старшим випступали сльози на віях.

— Брати селяни! — говорив Євгеній. — Покажім, що ми не діти, що не дамо водити себе за ніс. Не даймо загарбати собі своєї кєрвавиці. Піднесімо грімкий голос протів сего панського замаху на наше добро, такий грімкий, щоб і глухі почули нас. Стаємо як один муж протів него. Сей новий

проект не сьміє бути ухвалений в раді повітовій. (Окрики: Не сьміє! Не сьміє!) Zobов'язім усіх членів ради вибраних із сільської курії, щоб були противні тій реформі. Посилаймо з кожного села подання до ради повітової і до відділу краєвого против неї. А коли би наші вельможні але незаможні опікуни не зважали на се все і таки перевели таку зміну, то ми маємо в руках ще один сносіб: кожда громада зажадає судовою дорогою звороту своїх грошей, узятих до повітової каси. І вона виграє той процес.

Ся промова відразу вплила в зібранє бадьорній, живий настрій. Один за одним почали виступати на мовницю селяни. Люди про яких, судячи з їх зверхнього вигляду, всякий сказав би, що ледви вміють дорахувати до п'ятох, параз виязляли себе не аби якими бесідинками. Алеж бо тема — горе і злидні сільського життя, визиски лихварів, надужитя урядників та дрібних повітових п'явок, — ся тема була аж надто відома всім, аж надто налягла ся кожному горлом і вухами. Одні говорили про своє бідованє поважно, сумовито, з тим ляконізмом, що пераз дууже хапає за серце, ніж цвѣтисті промови. Інші — і таких було більше — малювали свою нужду жартовливо, досадними порівняннями, прикладами та приповідками. „Ого, пішли наші парафіяни глаголати во притчах!“ —

мовив о. Зварич до Євгенія, коли зібрание при таких промовах раз вибухало голосним, масовим реготом то знов нагороджувало бесідника гучними оплесками та криками одобрень. Навіть бурмістр, що з разу досить скептично дивився на перших бесідників у кожухах і „насових“ чоботях, швидко змінив свій погляд, реготався до розпуку на своїм президіяльнім кріслі, бив брова і похильюючи ся до Євгенія з розясненим лицем мовив:

— Ну, пане меценасе, гратулювати вам таких бесідників. Вони могли-б зробити ефект на кождім зібраню.

— Алеж бо їх учителька, галицька нужда, могла би зробити ефект у цілій Європі, як би була більше звісна їй. — відповів Євгеній.

— Ну, сама нужда всего не зробить. Не кривдять свій народ. Треба подивляти вроджений талент тих людей, у яких нужда не приглушила, не заморочила його. І що найцікавійше для мене — признаюсь вам, се їх гумор, що блискає, мов огники з попелу.

Тема — нужда в повіті — була невичерпана. Се яни розохотивили ся були-б говорили Бог зна деки. Євгеній просив бесідників обмежити ся на тім, що було сказано і предложив вічу резолюцію до ухвали. В тій резолюції протестовано проти

наміреної реформи каси, взивано до агітованя по селах в тім дусі і до вношеня писаних протестів до ради повітової і до виділу краєвого. Резолюцію з радісними окриками прийнято.

— Тенер переходимо до дальшої точки денного порядку. — мовив бурмістр, але в тій хвили стало ся щось таке, що відразу змінило настрої віча. Бурмістрові слова були заглушені якимсь гомоном із надвору. Від входових дверей заїзду чути було гукання: „На бік! На бік! Розступіть ся! Пан староста йде!“ Евгеній сховив ся з місця, прочуваючи якусь нову накість. Так само зірвав ся зі свого місця й пан комісар і почав пильно заглядати, що там таке діє ся. Зібрані з трудом проступили ся, творячи серединою не дуже широку вулицю. Сею вулицею почав крестискати ся до президіяльного стола пан староста в супроводі поліційного комісара і одного звичайного поліційного капрала, при шаблі і в рогативці на голові. В люкालю залягла мертва тиша. У всіх тьохнуло щось у груди: всі розуміли, що ся поява не віщує добра.

— Хто тут президент? — запитав строго-урядовим тоном пан староста, вступивши на подіум і не дивлячи ся ні на кого.

— Я, пане старосто, — мовив бурмістр.

— Заявляю вам, що приходимо сюди іменем

закона. Пане меценасе Рафалович. — додав він обертаючись до Євгенія. — Дуже мені прикро, що мушу перервати вам вашу приємну забаву, але —

— Іменем закона арештую пана! — мовив поліційний комісар наближаючись і кладучи Євгенію руку на плече.

Євгеній стрепенувся мов від дотyku гадюки.

— Можу запитати, за що арештуєте мене?

— Ось судовий наказ! — мовив комісар подаючи йому піваркуш паперу.

Євгеній поблід. Літери скакали у него перед очима. Серце билося сильно, то знов хвилями немов зовсім завмирало в груді. Тільки по страшених зусиллях він здужав прочитати в наказі фатальні слова: „наслідком сильного підозріння о сповненні злочину з §. 136 зак. карного”.

— Що? — промовив він ледво чутно, задихавшись зі зворушення. — Злочину з §. 136? Себто убійства! Се що за невчасний жарт?

— Ні, пане, не жарт! — мовив староста. — Сеї ночі сповнено страшний злочин на особі Стацького. Не заперечите, що ви знали його. Не заперечите, що сеї ночі ви мали з ним недуже дружню стрічу. Не заперечите, що з його жінкою —

— Пане! — скрикнув Євгеній, і вся кров збігла ся до його серця і його руки задрожали.

— Ну, та се не моє діло, — байдужно мовив староста. — В суді будете толкувати ся. Поліція, відвести його!

Всі зібрані стояли ні живі ні мертві. Хоча дальші не чули й не розуміли нічого, що тут діялось, але всі чули, що творить ся щось погане. Євгеній тимчасом відзискав свою притомність духа.

— Дорогі братья! — обернуv ся він до селян. — Мене арештують. Не знаю, яким дивом я попав у підозріне, що ніби то я сеї ночі замордував чоловіка, з яким учора мав сварку. Кленусь Богом і сумлінням, що я невинний. Але коли суд велить ув'язнити мене, то я не можу спротивитись. Маю надію, що моя невинність швидко вияснить ся. Для того розстаюсь з вами зовсім спокійно. Не падайте духом! Робіть своє, щоб наші вороги не тішили ся з нашого занепаду. А тепер будьте здорові! Радьте спокійно далі. Я іду там, куди мене тягнуть. Чисте сумління додасть мені сили знести й сю тяжку пробу. Прощавайте!

І в супроводі поліціантів він зійшов із подієм і вийшов. На вулиці ждали санци, на які посаджено Євгенія; поліціанти сіли по обох боках його; коні рушили і швидко снігова курява закрила санки перед очима селян, що цілою купою виринули з заїзду, провожаючи очима Євгенія.

Настрій віча по відході Євгенія був подібний до настрою в домі, з якого винесено мерця. Пан бурмістр сидів на президіяльнім кріслі ні в снх ні в тих, селяни багато вийшло за Євгенієм і не вернуло вже назад, а тих, що лишилися, сверлував пан староста своїми проникливими очима, немов запитував їх, що властиво тут роблять і на кого ждуть. Перший очунав о: Зварич. Він попросив голосу і предложив селянам внесок: з огляду на несподівану сьогоднішню пригоду розійти ся і не забуваючи того, що ухвалено нині, агітувати далі за вічем, яке буде сканкане, скоро тільки обставини позволят на се. Він закінчив словами заохоти і надії, що пригода, якої жертвою зробив ся Євгеній, швидко мине і не принесе ніякої шкоди народній справі ані народньому рухови в повіті. Ся промова підбадьорила зібраних. Зваричів внесок прийнято і віче замкнено, тим більше, що Жиди, які буцім то мали обговорювати ще вибори до кагалу, всі пішли до міста зараз по виведеню Євгенія. Так скінчило ся те перше повітове віче. Живо розмовляючи йшли селяни купками з Вигоди до міста. Староста з бурмістром поїхали передом у фіякрі. Свіжий факт арештованя адвоката тай то ще підозреного за вбійство, усунув на бік усякі інші теми розмови. Бурмістр розпитував про деталі, про

обтяжливі моменти, які вказали баченням арештоване. Староста чув себе якимсь невдоволеним, мов по троха винуватим, толкував, вияснював.

— Боюсь, що панове перехопились! — хитаючи головою мовив бурмістр. — Се-ж не дрібниця. Адвокат не втікав нікуди. Можна було підождати, вияснити справу ліпше. Адже се арештоване нароби́ть гомону в цілім краю. І — прошу вірити, не в самих тільки руських сферах повстане думка, що се тенденційне арештоване.

— Тенденційне! — мов ужалений скрикнув староста. — І з ваших уст чую се, пане бурмістру!

— Доказ, як швидко, сама собою насуває ся така думка. І коли нема абсолютної певности, що Рафалович винен, — а я боюсь, що такої певности нема, — то се готово вийти на нову компромітацію наших властей.

Староста понурив голову і замовк.

Коли доїжджали до ринку, фіякер спинив ся в вулиці проти Вагманового помешканя. Вулицю залягла густа купа народа, серед якої видно було високу стать Шнадельського, що блідий, розхристаний говорив щось живо і голосно.

— Що се таке? Що тут? — скрикнули рівночасно оба достойники, на різні боки зіскакуючи з фіякра.

— Жид повісив ся. — відповіла якась перекунка.

— Що за Жид?

— Властитель каменниці.

— Вагман?

Бурмістр одним скоком був коло Шнадельського. Сей з якимсь горячковим запалом говорив — швидко, уриваними фразами, обертаючись на різні боки:

— Алеж нема пів години. — Притисло мене, конче потрібно було грошей. Приходжу, сїнешні двері отворені, а від покою замкнені. — Жінка десь виїхала і доси не вернула. Служниці також нема. — Крізь дірку від ключа бачу: стоїть насупроти під стїною. Кличу, стукаю — не рушаєть ся. Поліція мусїла посилати по саясаря, бо двері замкнено з пугра, ще й ключ витягнуено. Розумієть ся, що сам!

Староста вже був у середині, де урядувала поліція, а по кількох мінутах, вислухавши реяції ревізора і не приписуючи справі ніякого більшого значіння, побіг до президента суду, щоб порозуміти ся в справі арештованого Рафаловича.

В президентовім передпокою він застав Шварца. Сей оловів йому, що прийшов сюди з паном маршалком, який власне є у президента, що пан президент післав власне за слідчим судією, і що

він. Шварц може служити що до сеї справи деякими поясненнями. Потім староста ввійшов до президіяльного бюро.

— А, ось і пан староста! — скрикнув весело пан маршалок. — Ну, щож чувати?

— Якийсь феральний день сьогодні, пане маршалку! — мовив староста. — Власне довідуюся, що наш любенький Вагман повісився.

— Що? Вагман?

— Повісився?

— Так, повісився. В своїм покою. Коло своєї каси, яку лишив отвореною.

— Але може то знов яке вбійство? — запитав президент.

— Ледви. Ані слідів мордовання, ані слідів рабунку не знати. Зрештою тіло взяли до обдукції, а поліція веде слідство на місці. Але повторю, убійство дуже сумнівне. Двері покою замкнені були з середини і ключ лежав на серед покою.

— На серед покою? Чому не в дірці? — заважив президент.

— А в касі, здається, не бракує нічого. Зрештою побачимо, що скаже поліція. Та що там! Не велика птиця Вагман. Одною павкою менше в повіті.

— Ну, так. А все таки — се самовбійство видається мені загадковим, — мовив президент. —

Вагман не виглядав на чоловіка, що носить ся з самовбійчими думками.

— Навпаки. — закинув маршалок. — Від часу, як умер його син, ходив засумований. Кажуть, що журив ся дуже, плакав по ночах. Можливо, що се й докопало його.

• — Можливо. — в задумі мовив староста.

— Ну, а щож наш демагог? Дуже пручав ся перед арештуванєм?

— Ні. — мовив ще дужше задумуючись староста. — Був над сподіванє спокійний.

— Перелякав ся? Тремтів?

— Виглядало так, немов вість про вбійство Стальського була для него несподіванкою. На відхіднім запевняв усіх зібраних про свою невинність.

— Ну, се справді був би досить незвичайний феномен. — мовив президент. — щоб убійця зараз на другий день аранжував публичне зібранє на перекір властям і промовляв аж до самої хвилі арештування.

— Так зовсім неможливим се не було би. — мовив староста. — Всякі феномени бувають. Але своєю дорогою. — я щільно обсервував його весь час і дійшов до такого погляду, що або сей панич незвичайно рафіновий злочинець, або винен у вбійстві Стальського стількож, що ви або я.

В тій хвилі застукано до дверей і ввійшов слід-

чий судія, який уснів уже здебільшого переслухати Рафаловича, заким велів відпровадити його до арешту.

— Ну, що? — запитав його президент.

— Розумієть ся, перечить. — лаяконічно мовив судія.

— Всему перечить?

— Ні. Навпаки. Оповів мені зовсім щиро всю історію своєї знайомости зі Стальським — і з на-нею Стальською.

— А, так і з нею він був знайомий?

— Так. Се, так сказати, його Jugendliebe. Вчора вечером вона надумала покинути мужа, була у него, давала йому свій саквояжик на агітаційний фонд. Що було в саквояжику, він не знає. Тут надійшов Стальський зо сьвідками — вона усунулась до його спальні. Він викинув Стальського — все признав, так як говорили сьвідки. В спальні пані Стальської вже не застав і не бачив її більше.

— І се все?

— І се все.

— І ви вірите йому?

— Признаюсь пану президентови, я заявив йому виразно, що не вірю, не маю права вірити. Остатні його двердження нічим не доказані. Де поділа ся Стальська? Куди діло ся те, що було в саквояжику? — ось питання, яких розяснене могло-б

вияснити справу вбійства. А на сї питання він не знаходить ніякої відповіді.

— Алеж сьвідки стверджують, що вона потім була дома і що між нею і Стальським прийшло до сварки. — закинув президент.

— Се так. — мовив слідчий. — але се ще не доказ, що Рафалович потім не виходив із дому і не зайшов до Стальських і не вбив Стальського, і не поміг їй скрити ся десь кудись.

— А вважаєте виключеним припущенє, що вона сама вбила його?

— Виключеним не виключеним, але мало правдоподібним. Удар був страшенно сильний, хоч заданий у сні. Сікач, не дуже то й острий, увесь затонув у чашці.

— Значить, по вашій думці, тепер — —?

— По моїй думці треба вислідити, де поділа ся пані Стальська. Вона зможе найліпше пояснити нам остатні фатальні хвилі.

— Ах, тут є Шварц, — скрикнув пан маршалок. — Він каже, що має деякі деталі до виясненя сеї справи.

Покликали Шварца.

— Я власне написав для пана Шварца візванє на завтра, — мовив слідчий. — Показує ся, що пан Шварц належав до товариства, що забавляло ся зі Стальським у реставрації в хвилі, коли сто-

рож — ага, треба буде візвати ще того сторожа! — отже коли сторож доніс про сходивши пані Стальської з Рафаловичем. Що пан Шварц має нам сказати?

Шварц оповів коротко про вчорашні події. Коли Стальський зо свідками пішов до Рафаловича, він лишився в реставрації, не хотів мішати ся в сю неприємну історію. Потім здивав Шнадельського, що зі зворушення аж розхорував ся. Оба пішли до дому. Але сьогодні рано, о девятій він бачив паню Стальську на залізничім дворі. Поїхала, здається, в напрямі до Львова.

Се було дуже важне відкритє.

— Зараз телеграфую на всі стації і до львівської поліції, — мовив слідчий. — Віднайденє сеї пані для слідства першорядна річ.

— Чи не міг би я прислужити ся чим? — закинув Шварц. — От приміром обїхати найближші стації і розвідати устно, чи не виїла де там? А в крайнім разі доїхати аж до Львова?...

Президент обернув ся до слідчого.

— Як пан совітник думають?

— Щож, се було би не зле. Мати чоловіка, що особисто знає дотичну особу — все ліпше, ніж телеграфічно посилати рисунок, який і так не все осягне мету.

— Добре. — згодив ся й президент. — Розу-

мієть ся. поїдете як приватний агент. Я дам вам свій білет.

— Коли пану президентови залежить на поспіху, то добре було-б зробити се зараз. О першій відходить поїзд.

— Але де я вам візьму гроший на дорогу? Без ухвали радної палати не можу.

— На перший раз у мене є пару ринських, а там я зателеграфую, куди мені вислати.

— Коли так, то в ім'я Боже! — мовив президент і написавши кілька слів на своїм білеті та вложивши його в коверту вручив Шварцови. Сей поклонив ся всім панам і побіг із сего будинка, де під впливом виводів слідчого, які він підслухав під дверима і під впливом його запитань йому почало було робити ся душно і нелюбо.

Вирвавши ся з суду Шварц пустив ся бігти до дому, де надіяв ся застати Шнадельського. Але на ринку йому напесунула на зустріч купа народу, серед якої Шнадельський, розхристаний, увесь червоний від горячки, що палила його, захриплий і ледво притомний усе ще викрикував уриваними, беззв'язними реченнями своє оповіданє про те, як то він відкрив неживого Вагмана. Шварц увесь похолов зрозумівши ситуацію. Він знав, що Шнадельський хорий, що його палить горячка. Він усю ніч усе говорив про Вагмана. Над раном, коли Шварц

обложив був його голову снігом, він троха успокоївся і заснув. Шварц також не мав спокою. Його тягло до міста, на ті місця, де він господарював уночі. Він перейшов пару разів по під Вагманові вікна, але бачучи все в спокою лагодився йти до Стальського, коли його здивав на вулиці пан маршалок. Сему він розповів про нічну пригоду між Стальським і Рафаловичем, не згадуючи про те, що бачив Стальського вбитим.

Коли маршалок із сею новиною побіг до старости, Шварц гонений тривогою побіг до свого помешкання, де жив також Шнадельський. Сей власне прокинувся і збирався вийти, хоча горячка його поменшала мало. Шварц успокоїв його, поклав знов до ліжка, обложив голову снігом і просив, щоб не йшов нікуди, поки він не верне. Шнадельський обіцяв і Шварц пішов, щоб полювати на яку добру нагоду. Він знов здивав маршалка і з ним разом пішов до президента. А Шнадельський тимчасом зібрався і побіг до Вагманового помешкання, де й справді наробив розруху відкривши Вагманового трупа.

Шварц зрозумів небезпеку положення. Хорій, на пів непритомний чоловік, що ще весь стоїть під вражінем сповненого вчора злочину, а довкола юрба народа, а там слідчий судія, що вже так близький до розмотання всіх тайн учорашньої ночі, —

поліційні пошукування в Вагмановім помешканні — ще, чого доброго, покаже ся граф Кшивотульський і виявить ся брак готівки в Вагмановій касі — все се полум'ям ударило на него. Він незаметно підійшов до Шнадельського і взявши його за руку шепнув йому:

— Ходи до дому!

— Га? — також шептом запитав Шнадельський і весь стрепенув ся від Шварцового дотику. — Се ти? А ти чого хочеш?

— Ходи до дому! — знов з притиском шепнув Шварц і потягнув його з собою. Шнадельський ішов усе щось балакаючи про Вагмана, про шнур, про ключ на серед покою і про касу, яка знаходиться в порядку, зовсім у порядку...

— Бій ся Бога, чоловіче, мовчи! — шепнув йому Шварц вивівши його з юрби. — Що ти робиш? По що ти йшов із дому? Сам не тямш, що з тобою!

Шнадельський витріщив на него очі. Більш інстинктом як розумом він зміркував небезпеку і дав без опору вести себе. За пів години оба були зібрані. Фіякер завіз їх на залізницю. Шварц узяв два білети до одної недалекої стації, де залізниця розділювала ся на двоє. Там замість до Львова він узяв білети до Перемишля. В Перемишлі він узяв білети до Кракова, сим разом білети другої класи:

давши гульдена кондукторови одержав окреме купе, в якому замкнув ся з хорим Шнадельським. З Кракова він узяв білети до Берліна. Коли доїхали до Берліна, Шнадельський лежав у купе зовсім непри- томний, у страшенній горячці, кричав, зривав ся і знов падав, стогнав то знов балакав щось незро- зуміле. Шварц рад не рад мусів лишити його. За порадою кондуктора він завіз його до якоїсь при- ватної лічниці, де у него сконстатовано острє за- паленє легких, занедбане в перших стадіях. Шварц записав його на фалшиве імя, заплатив за лічене на місяць наперед, подав свою — також фалшиву — адресу в Берліні, і не озираючись довше дмух- нув до Бремергафен, а віден під фалшивою назвою за море.

Слідчий арешт Євгенія протяг ся довше, ніж він надіяв ся зразу. Правда, слідчий судія вже по кількох днях важких і старанних пошукувань дій- шов до внеску, що Євгенієві зізнання абсолютно правдиві і що правдоподібність його вини чи спів- вини в убійстві Стальського дуже мала. Та про те палата радна під впливом старости і президента не згоджувалась випустити його на вільну стопу: ті дигнітарі б'язали ся закиду тенденційного арештова- ня і слідчий судія одержував усе нові порученя — доповнювати слідство. Обставини наче змовили ся против Євгенія. Два найважнійші свідки, що мо-

гли були пояснити справу, Регіна і Баран, пропали без сліду; а тут в додатку щезли мов камінь у воду ще два важні свідки — Шварц і Шнадельський. Правда, зразу здавалося, що нічого важного вони не могли зізнати, але слідчому чим далі, тим більше загадковою видавалася їх роль тої фатальної ночі.

Та ось у тиждень по арештуванню Євгенія приїхав до міста граф Кшивотульський. Він лежав хорий і тільки недавно довідався про самовбивство Вагмана. Прибувши до міста він пішов просто до президента суду і запитав його, чи в Вагмановій касі знайдено 50.000 зр., які він день перед тим дав був йому за продані цінні папери. Президент витріщив очі. Се була абсолютна новина. Ніякої готівки в касі не знайдено. І хоча лікарська обдукція не знайшла слідів убійства, то тепер справа комплікувалася правдоподібністю рабунку. Хитра втека Шварца, поведжене Шнадельського при відкриттю Вагманового трупа, се були моменти, що кидали підозрінє в їх бік. Слідчий зробив ревізію в Шварцовім помешканю і знайшов Вагманів квіт виставлений Кшивотульському і Вагманів лист. Се відразу кидало на справу погане світло — і за обома джентельменами розіслано стежні листи.

Тимчасом справа арештування Євгенія вдарила голосною луною в цілій красвій пресі і відгук-

нула ся також у Відні. Обвинуваченє його за такий страшний злочин з разу замикало уста його прихильникам, усувало на бік підозріння що до політичного характеру сего процесу. Правда, факт, що ареншованє було dokonane на вічу і при участі старости, кидав від разу дивне сьвітло на цілу подію. Та про те преса здержувала ся від коментарів. Натомість кілька адвокатів Русинів зголосило ся до суду, що хочуть узяти на себе оборону Евгенія, а віденська газета, що друкувала Евгенієві дописи, прислала свого кореспондента, щоб на місці розвідав ся про справу. Сей кореспондент пішов розвідувати сьвящеників, міщан, урядників, мав довгу розмову з бурмістром і його кореспонденція вдарила мов грім на штучну будову підозрінь і припущень, якими в першій хвилі обмотано Евгенія. Обік того кореспондент змалював досадно загальний настрій людности, її безпомічність супроти надужить, і на тім тлі показав Евгенієву роботу, як промінь сьвітла в темному царстві. Пан староста лютив ся, пан президент шкробав ся по лисині, а пан маршалок — е, пан маршалок мав инші клопоти, що не позволяли йому надто живо займатися Евгенієвим процесом.

У повіті клекотіло. Селяни грозили війтам і членам ради повітової каліцтвом в разі їх згоди на реформу каси. Проєкт реформи, який пан марша-

лок бажав перевести в тишості, з нагоди справоздань із віча дістав ся до газет і дочекав ся в руських і деяких польських газетах острої критики та осуду. Пан маршалок мусів махнути на него рукою, тим більше, що він тепер був йому не потрібний. Швидко по вічу зробив йому візиту граф Кшишотульський і попросив на розмову, в чотири очі. Розмова тривала довгенько, а наслідком її було, що пан маршалок зрезигнував із усіх своїх дигнітарств у повіті, добровільно „продав” свої добра графові і забрав ся з рештою капіталу до Львова, де незабаром дістав якусь посаду при одній високій автономічній інституції.

Було середопістє, коли майже безпосередно один за одним наскочили факти, що вияснили Евгенієву справу. Почало таяти. Ворони і лиси на полі віднайшли замерзлого Барана, що доси лежав прищипаний снігом, а рибаки витягли з Клекоту трупа Регіни. В кінці з Берліна привезено Шнадельського, що видужавши троха в лічницї сказав свою правдиву назву і тим зрадив себе супроти поліції. Він був безнадійно хорий; передавнене запаленє легких розвило у него зароди туберкула. Приставлений до суду він оповів докладно про вбійство Вагмана і про свою з Шварцом візиту в домі Стальського. Самовбійство Регіни давало всяку правдоподібність, що вона сама вбила свого мужа, а о-

повідомив Шнадельського веліло догадуватись, що не хто, як Шварц забрав ті цінні річи, які були в Реннінґі і саквозажнику і які при свідках висипав із нього Стальський. Се змінило справу відразу. Євгенія випущено з арешту і слідства що до вбійства Стальського занехано, натомість против Шнадельського виточено процес о вбійство Вагмана. Та він не дожидуючись навіть акту оскарження повісився в своїй келії.

Вийшовши з тюрми Євгеній зараз на другий день зголосився в бюрі пана старости.

— А, пан меценас! Витаю! — з вимушеною щирістю витав його староста. — Запевняю вас, мені страшенно прикро було — ота фатальна помилка — Але признають пан меценас, обставини сложились були так — Ну, та я рад, дуже рад, що все вияснило ся і що будемо знов мати присудність — —

Діди щиро потрясав Євгенієву руку.

Дуже вдячний пану старості за гуманні пошуки, — спокійно мовив Євгеній. — Але у мене до пана старости одна просьба.

— О, прошу, прошу! Чим можу служити?

— Пан староста винні мені маленьку реґабілітацію.

— Я? Пану?

— Так. Пан староста були так ласкаві асисту-

вати при моїм арештуванню в часі віча. Думаю, що се не буде з мого боку нічим несправедливим, коли попрошу pana старосту — перед таким самим вічем, прилюдно вернути мені честь і заявити урядово — —

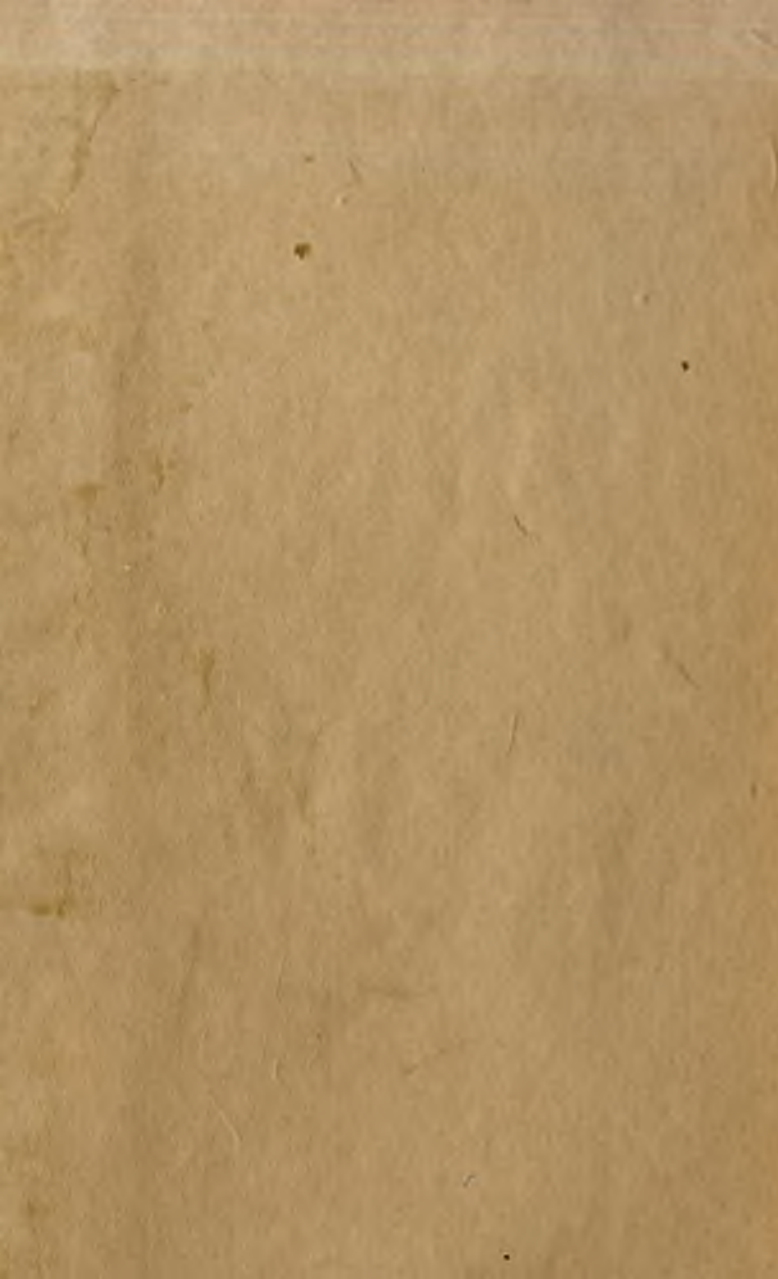
— Алеж пане, се не моя річ! — скрикнув староста.

— Розумію. Се буде трошка некоррект. Але власне лиш о стільки, о скільки некоррект було поступоване pana старости при моїм арештуванню. Надіюсь, що гуманність pana старости виявить себе тут в повній. Інакше мусів би я вжити інших правних способів. Ось тут маю честь вручити пану старості донесене про віче, яке скликаю на слідуєчий торговий день до Вигоди. Надіюсь, що перешкоди сим разом не буде ніяких.

Евгеній чемно вклонився і вийшов. А пан староста довго потім ходив по своїй канцелярії, тер рукою чоло, фукав і плював, розкладав руками і воркотав щось сам до себе, в кінці з резигнацією кинувся на свій урядовий фотель і зітхнув важко:

— Чорт його візьми! Чи сяк зроблю, чи так, а ордер пропав на певно!

Кінець.

34.191
2

$\Phi \frac{I}{\pi - 272}$